БҮХЫ ОРОНУУДАЙ ПРОЛЕТАРИНАР, НЭГЭДЭГТЫ!

Буряадай Залуушуул

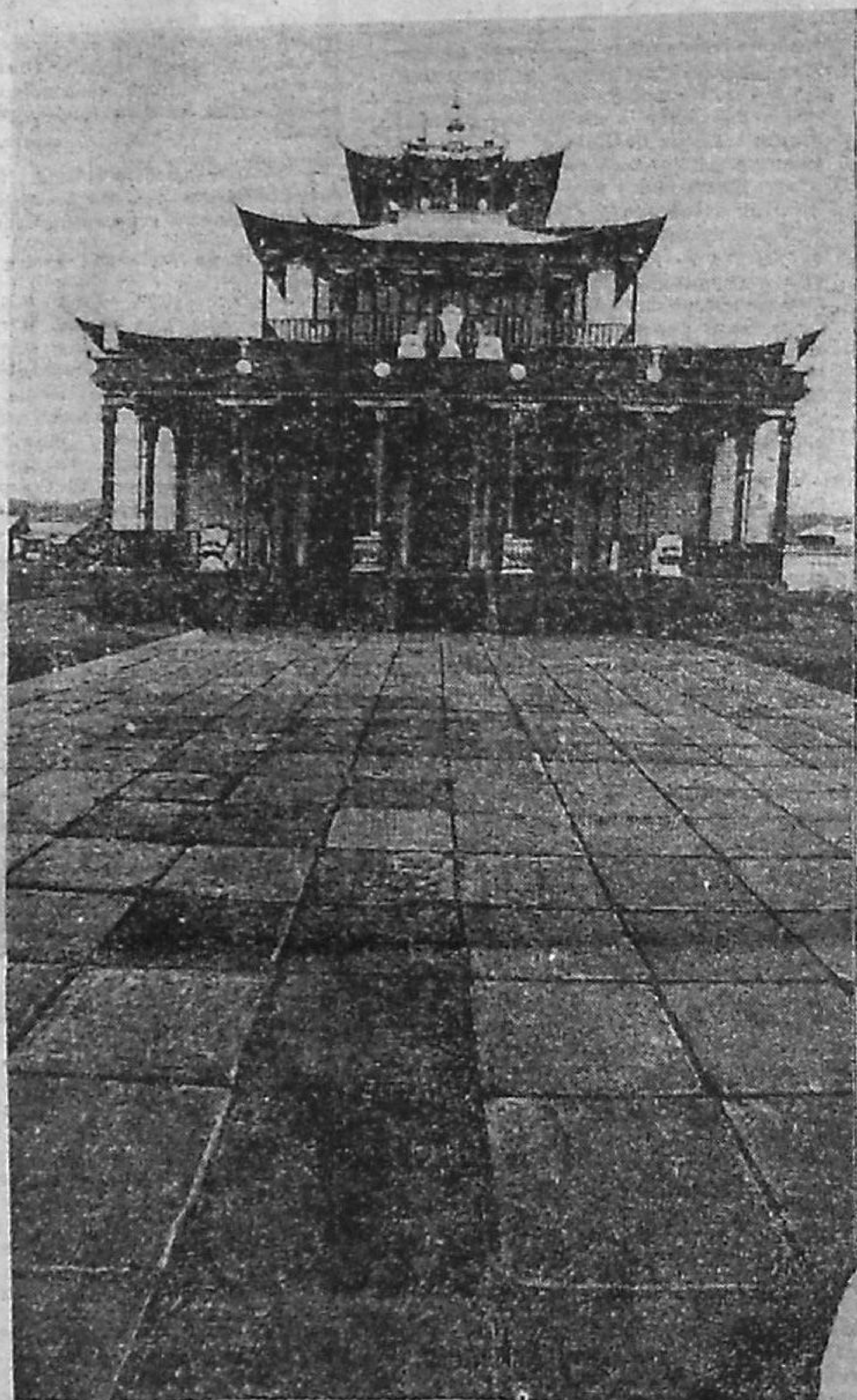
ДОЛОСН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

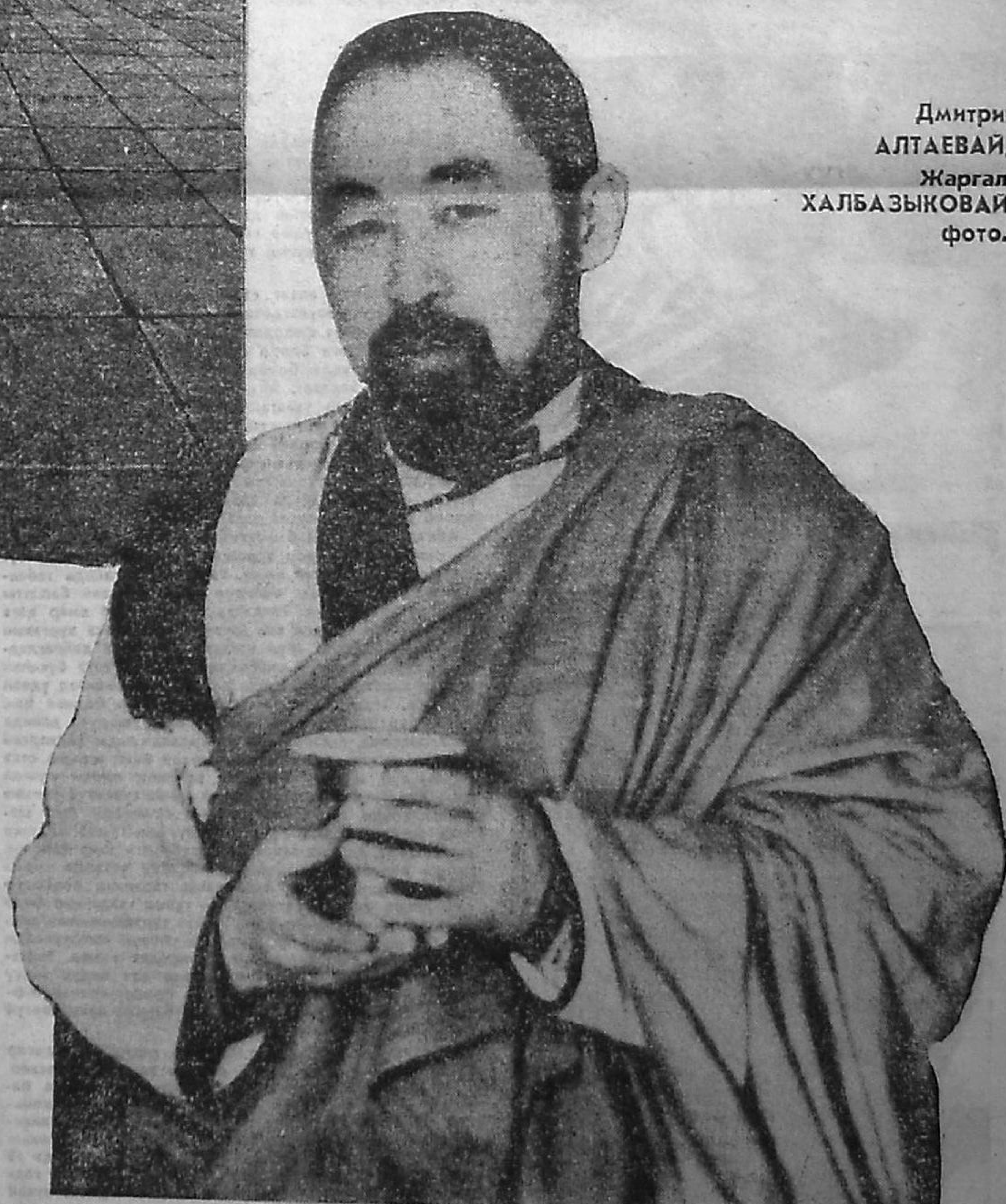
Суббото, февралиин 24, 1990 он
№ 9 (7075)

Сэн 10 мүнгэн.

ШЭНЭ ЖЭЛ

«САГААЛГАН»

Дмитрий АЛТАЕВАЙ, Жаргал ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

Зүүн зүгэй литын еһоор, Сагаан морин жэл манай Эхэ ороной дэбисхэр дээгүүр дүүрэн эрхэдээ оробо гээшэ. Буряад арад Шэнэ жэл — Сагаан һара угтажа байна. Энэ һайндэрэй эртэ урдын газар дэлхэй дээрэ оршон ерэһэнтэйнь дашарамдуулан, амаршалха зуураа, дэлхэй дээрэ ажаһуудаг бүхы хүнүүдтэ эб найрамдал хүсэнэб, гэр бүхэн, бүлэ бүхэн, коллектив бүхэн хододоо үгэеэ ойлголсожо, эбтэй зэтэйхэн ажаһуудаг байг лэ.

Мүнөө хүлгөөтэ, үймөөтэ саг байна. Орон доторнай һайхан сэдьхэл болон хара һанаан хоерой тэмсэл орьелон бусалка. Энээнһээ боложо, хүнэй сэдьхэл доройтоно. Олон жэлэй туршада түрэл хэлэеэ мартажа, еһо заншалаа хүндэлхэеэ, тоохоео болиһон байнабди.

Мүнөө бүхы юумэн һайн тээшээ хубилжа захалаа. Эгээл үнэтэй сэнтэй зүйл — ажабайдал гэжэ тоолодогбди. Элдэб жэжэ-божо арсалдааһаа гомдожо болохогүй. Бидэ хүнүүд байһан тула нимэ бодолтой байха зэргэтэйбди: газарнай, огторгоймнай, нарамнай нэгэн лэ.

Эбтэй зэтэйгээр, амгалан тэнюунээр ажаһуугыт! Ажабайдалай һүлдэ тэмдэг болодог танай «хии морин» хүн бүхэниие хамгаалан мандажа байг лэ!

Э. ЦЫБИКЖАПОВ,
дид-хамба лама, СССР-эй буддистнуудай түбэй управлениин түрүүлэгшын орлогшо, РСФСР-эй арадай депутадта кандидат.

7-дохи хуудаһа харагты

Эгээн түрүүн экономико һайжаруулха

Михаил Серебренников — «афганец». Тэрэ 28 наһатай, Буравтотрансын һуралсалай комбинадта үйлэдбэриин һуралсалай мастераар ажалладаг. Михаил комсомолой Октябрьска райкомой пленум дээрэ Буряадай АССР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдээ.

— Михаил, ямар депутат болохо хүсэлтэйбши?

— Һунгагшадтай уулзахада, хүүгэдэй саад барихa гү, али харгы асфальтаар хушаха, соелой-спортивна комплекс бодхоохо эрилтэнүүдые табидаг. Имэ захилнуудые дары түргэн дүүргэжэрхихэ гэжэ хэлэхэ аргамнигүй. Би найдуулнаб, захилыетнай дүүргэхэб, үгэдөө хүрэхэб... Урдань иигэжэ байжа хэлэһэн, найдуулһан кандидадууд депутадуудаар һунгагдадаг байгаа. Харин мүнөө тад ондоо сагта ажаһуунабди гэжэ мартажа болохогүй. Хэдэн жэлэй урда тээ депутадууд болоһон хүнүүд хэлэһэн үгэдөө хүрэхэ гэжэ бүхы шадалаараа оролдон, элдэб янзын байшангуудые, ниитын объектнүүдые бодхоохые шармайдаг һэн. Гэхэ зуура, хүнүүдэй һанаа зобоодог бүхы асуудалнуудые комплекснoop шиидхэдэггүй байгаабди. Мүнөө экономикые һайжаруулжа, предприятинуудта бэеэ даагаад хүдэлхэ бүхы арга боломжонуудые олгохо шухала. Һунгагшаднай гоё үгэнүүдтэ этигэхэеэ болишонхой. Энээниие би дэмжэнэб. Эд бараа элбэг ехээр үйлэдбэрилэн гаргаха, хүн зониие эдеэ хоолоор хүсэд хүрэхөөр хангаха — энэл даа мүнөө шухала зорилгомнай. Экономикые үндэһөөрнь һайжаруулаагүй сагта ямаршье һалбарида амжалта туйлагдахагүй. Энээниие һунгагшаднай тон һайнаар мэдэрэн ойлгоно.

— Депутадай ажал гүрэнэй ниитын ажал хэрэгтэй нягта холбоотой. Орон соохи байдалда ямар сэгнэлтэ үгэхэ байнабши?

— Хубилган шэнэдхэлгын эхилһэн сагһаа хойшо шухала асуудалнууд анхарагдангүйгөөр үлэшоо. Мүнөө хубилган шэнэдхэлгэ табадахи жэлээ ябажа байна. Энэмнай һаала ехэ болзор гээшэ. Теэд үшөөшье хэды олон жэлнүүд соо хубилган шэнэдхэлгын үргэлжэлхэ байһаниие лаб һайнаар мэдэхын аргагүй. Правительствын абаһан шиидхэбэринүүд һанаһанда хүрэнэгүй. Зарим хэмжээ ябуулгануудые ехэл зүрхэ алдаһан шэнгеэр үнгэргэнэ гэжэ һанахаар. Эрид шиидэнги бэшээр ажал ябуулһанаймнай хойшолон мүнөө тон элеэр харагдажа байна. Мүнөө Закавказида, Прибалтикада, Молдавида, тобшолбол, бүхы Россида ехэл хүшэр байдал хүрэжэ ерэнхэй. Теэд бидэ шухала хэмжээнүүдые абажа шаданагүйбди. Ходо имэ байгаа һаань, юун болохоб гэжэ бодоодшье үзэхэнь аюултай.

— Манай Буряадташье байдал тиимэ һайн гэжэ хэлэхын аргагүй...

— Үнэхөөрөөшье тиимэ. Партиин обкомой бюроое отставкада гаргаха тухай эрилтэнүүд табигдана. Ажал хэрэгээрнь ямаршье хүндэ сэгнэлтэ табигдадаг гээшэ. КПСС-эй обкомой нэгэдэхи секретарь А. М. Беляковой ямар шэнжэнүүдтэй байһые би хаанаһаа мэдэхэбиб даа. Теэд отставкада гарахыень баадхаһан хүнүүд ямар шалтагаанаар имэ эрилтэнүүдые табиһанаа мэдээ еһотой. Улаан-Үдэдэ ажаһуудаг байһан тула магазинуудта ямар эд бараанай, эдеэ хоолой ородог байһаниие, больницанууд болон наралалгын байшангуудта ямар байдалтай байһаниие, квартирын асуудалай ямараар шиидхэгдэдэг байһаниие тон һайн мэдэнэб. Эндэһээ тобшолол хэхэдэ, партиин хүтэлбэрилэгшэд мүнөө үеын эрилтэнүүдтэ хүрэнэгүй. Бүхы юумэ үндэһөөрнь үгы хэхэ, һандаргаха гэһэн эрилтэнүүдые балайшье һайшаанагүйб. Совеедүүд бүхы засаг гартаа абаха еһотой. Энэ хэндэшье мэдээжэ. Теэд эдэ бүгэдэниие эбэй еһоор үнгэргэхэ хэрэгтэй. Зүүн Европодо «бархатна революци» үнгэргэгдэжэ байна. Олон партийна системэ байгуулха шухала.

— Парти тухай тогтоебди. Жэл үнгэрхэдэ, комсомолой наһанһаа гарахаш. КПСС-эй гэшүүн болохо хүсэлтэй гүш?

— Үгы. Хэзээдэшье орохогүйб. Урдань карьерэ туйлаха зорилготойгоор партиин гэшүүн болодог байгаа. Партийна бэшэ хүнүүдтэ орходоо коммунистнууд үнэхөөрөөшье ноед һайд болодог, карьерэ туйладаг һэн. Һүүлэй үедэ олохон коммунистнууд партийна билетүүдээ тушаажа, партиһаа гарахые оролдоно. Партида найдадаггүй болоходоо, имэ шиидхэбэри абажа болоо.

— Гол түлэб «афганецууд» шамайе депутадта кандидадаар дэбжүүлээ. Программа соошни ямар асуудалнууд гол һуури эзэлнэб?

— Орон доторнай афганецуудта зорюулагдаһан зургаан тогтоолой абтабашье, нэгэниинышье бэелүүлэгдээгүй. Гэхэ зуура, шиидхэхэ асуудалнууд улам олон болоһол байна. Моральнашье, материальнашье талаһаа дэмжэгдэдэггүй городской сэрэгэй-патриотическа нэгэдэл, «афганецуудай» клубууд таража эхилээ. «Байгал» гэжэ санатори сэрэгшэд-интернационалистнуудые аргалха түб болгогдонхой. Теэд тэндэ тускай түхеэрэлгэнүүд табигдаагүй байха юм. Хүл гаргүй, эрэмдэг бэетэй «афганецууд» лифтгүй санаториин дээдэ дабхарнуудта хайшан гэжэ гараха болоноб?

— Еһотойл эрэлхэг габьяа харуулһан «афганецуудта» туһаламжа хүргэхэ тухай хаа хаанагүй хөөрэлдэдэг гээшэ.

— Тэдээндэ туһалха гээшэ манай уялга.

Михаил жолошон ябаһан. Нэгэ хүшэр рейсын үедэ тэрэ хэды ехээр үбдэжэ байгаашье һаа, урдань табигдаһан даабари дүүргэжэ шадаһан байна. Термез хотын госпитальдо орожо, удаан саг хэбтэхэ баатай болоо. Эдеэ хоол, эм дом ходо дуталдаха... Нэгэдэхи группын инвалид болоно, 56 түхэриг пенси абахашье саг болоо. Харин мүнөө бэень элүүр болоно, һамга абанхай, хоёр үхибүүдые хүмүүжүүлнэ, дуратай ажалдаа хүдэлнэ. Һунгуулиин 46-дахи округһоо Буряадай арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдэнхэй.

Инна РЫЖКОВА бэшэжэ абаба.
Жаргал ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

ЖЭЛ ҮНГЭРӨӨ

Афганистанда болоһон дайнда манай Буряадһаа 500 хүбүүд хабаадалсаа гэжэ одоол февралиин 15-да мэдэжэ абааб. 22 хүниинь наһа бараа. 2 хүн һураггүйгөөр үгы болошоо, 11 хүн II, III группын инвалидууд болоно бусанхай. Митинг дээрэ наһа бараһан бүхы хүбүүдэй нэрэ обогуудые уншан дурдажа, тэдэниие хүндэлэн еһолжо, минутын туршада абяа шэмээгүй байгаабди.

Афганистанһаа совет сэрэгшэдые гаргаһаар түрүүшын жэлдэ зорюулагдаһан митинг «танкын хажуудахи» талмай дээрэ февралиин 15-да болоо. Хэрбээ дам саашадань хараха болоо һаа, «Парти — манай эпохын ухаан, нэрэ хүндэ болон һэшхэл» гэжэ бэшэгдэһэн томо лозунг харахат. Энэ эпохо ороо хүшэр байшоо. Парти нэгэ доро ухаатай сэсэн, нэрэ хүндэтэй, һэшхэлтэй болоно шадаагүй. Сэхыень хэлэхэдэ, манай ори ганса ажабайдалай эпохо ойлгохын аргагүй худхаралдаашаһан, олоншье удхатай байна. Танкын хажууда суглараһан хүбүүд энээхэн ажабайдалайнгаа туршада хатуу шэрүүн дайнда хабаадалсажа, хэды аюулда орооб даа. Энээн тухай хэзээдэшье мартахын аргагүй.

Афганистан тухай бэшэхэнь угаа хүшэр байдаг. Тэндэ ошожо, нюдөөрөө хараагүй һаа, тэндэхи дайн тухай бэшэхын аргагүй бшуу. Гэхэ зуура, дайнда хабаадалсаһан хүбүүдшье өөһэдөө маанад тухай бэшэгты гэжэ хэлэдэгшьегүй. Тэндэһээ бусаад, тэдэ ямар нэгэ ажал хэрэгээ гү, али хэн нэгэндэ туһаламжа хүргэхын түлөө хам ородог. Мүн нэгэшье һомондо дайрагдаагүй, амгалан тэнюун ажабайдалда элүүр энхэ бусаһан хүбүүд эндэхи ажабайдалда дадажа ядан, нилээд удаан зободог. Теэд энээн тухай хэн тиимэрээ бодохо һэм даа. Эдир залуу наһандаа имэ хатуу шэрүүн дайнда хабаадалсажа, тэдэнэй зүрхэ сэдьхэлдэ хэды үйдхартай мүр сараа үлэнэб даа. Афган тухай бүхы юумые сэхэ рууњ, зүб мүрөөрнь хэлэхэ үдэрнай одоол оршон ерээ даа. Тиихэдэнь бидэ амяа абаха сүлөөгүй хэлэжэ эхилээ хабди. Һүүлээрнь хараажа ороноб ди. Тэдэ шэлэхэ аргатай байгаа гү гэһэн асуудал тушаа бодожо үзэнгүйгөөр дайнда хабаадаһан хүбүүдтэ зэмэ тохожо, юундэ хараана гээшэбибди! Тэдэнэй үетэндэ имэ хүшэр хүндэ ашаанай түдалдажа, тэрэниие өөрынгөө мүр дээрэ үргэжэ гараһанайнь түлөө тэдэниие бидэ хүндэлхэ еһотой байгаабди. Эхэһээ түрэхэһөөмнай хойшо бидэл баян дэлгэр, амгалан тэнюун ажаһуунабди гэжэ манда ойлгуулха гэжэ оролдодог гээшэ. Тиигэһээр байтараа эсэгэнэрэйнгээ ямар ехэ алдуу эндүү гаргаһаниинь ойлгожо абаха саг оршон ерэнэл. Афган дайнда хабаадалсаһан залуу хүбүүдые хүндэлөөгүй байхын аргагүй бшуу.

Февралиин 15-да митинг болоно, республика дотор соносхогдоһон дурасхаалай долоон хоногые түгэсхөө. Улаан-Үдэдэ интернационалист-сэрэгшэдтэ хүшөө барихын тула мүнгэ суглуулха гээшэ энэ долоон хоногой онсо удхатай хэмжээ ябуулга болоо. Мүнөө Улаан-Үдэ хотын «Операция «Память» гэһэн Жилсоцбанкын 00700007 счедто 12 мянган түхэриг оронхой. Эндэ 30 мянган түхэриг хэрэгтэй болохо. Эндэ мүнгэнһөө гадна, хүшөө табиха газар шэлэжэ олохо, проект тухай асуудал шиидхэхэ хэрэгтэй. Сэхыень хэлэхэдэ, шиидхэгдээгүй асуудалнууд мүнөө дээрээ олон.

Хожомой байдалда найданабди. Афганистанда болоһон дайнда хабалдалсаһан хүбүүдтэ хүшөө бодхоожо, тэдэниие анхарал оролдолгоор хүреэлхэбди гэжэ наһаха байнаб. Тэндэ наһа бараһан хүбүүдэй һамгад, эхэ, эсэгэнэрынь баһал энээндэ этигэн найдана. Митинг дээрэ олохон хүбүүдтэ шагналнуудые барюулаа. Һүүлээрнь наһа бараһан хүбүүд Виктор Капустин, Геннадий Балахнин, Александр Мокров гэгшэдэй ажаһууһан гэртэ мемориальна самбар нээлгын баяр еһололдо бултадаа ошообди. Хүбүүдээ алдаһан түрэлхидэй, нүхэрөө алдаһан һамгадай үйдхар гашуудал энээгээр сагааруулжа тараахабди гэжэ найдаһанай үлүү. Хүшөө амиды мэндэ ябаһан хүнүүдтэ хэрэгтэйл.

Дурасхаалай үдэр хүбүүдые хүдөөлүүлһэн газарта үргэлжэлөө. Зүгөөр энээниие орхиебди...

Дурасхаалай үдэр нимэрхүүгээр түгэсөө. Харюусалгата хүдэлмэрилэгшэд үгэ хэлээ, манай геройнуудай нэрэ хүндэдэ ажаһууһан гэрнүүдэйнь ханада мемориальна самбар үлгэгдөө. Эдэ мэтын хэмжээ ябуулга үнгэргөөшье һаа, энэ дайнда дахин хандахал байхабди. Афганистанда болоһон дайнда хүбүүдээ эльгээжэ, алдуу гаргаа, урагшагүйдөөшье һаамнай, тэрэ нилээд олон юумэндэ һургаа.

Р. ИНИНА,
Жаргал ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

№ 2 1990 оной февралиин 24.

Манай литэ

МЭЛС САМБУЕВАЙ 50 ЖЭЛЭЙ ОЙДО

УРАН БЭРХЭ ПОЭТ, ЖУРНАЛИСТ

Хүнэй унаһан түрэһэн тоонто үе наһан соошин һайханаар һанагдажа, холын ямаршье олон нютагта ябахадаш, зүүдэ зүндэ үзэгдэн харагдан байдаг гайхамшаг шэдитэй. Эгээл тиимэһээ уран шүлэгшэнэй шүлэгүүд соо үндэн мэтэ амсалагдажа, дуунай һайхан дуун болон ханхинадагынь гайхалгүй. Бур[...]ад ороноймнай үзэсхэлэн байгаалитай булангай нэгэн — заха холын Захааминһаа ургэн гараһан поэдэй нэрые нэрлэн хэлэхэ болоо һаамнай, нэн түрүүн Мэлс Самбуев болоно. Гүн хубшоор хүжэтэһэн тайгын дунда, Уран-Дүшэ гэжэ хадын хормойдо, намарай намжаа сагаар янза бүриин сэсэгүүдээр хлаазатаһан ургэн уужам соорхойдо Санага нютаг оршодог. Энэ нютагта 1940 оной дулаанай ури унажа байһан хаһаар Мэлс Самбуев эхын умайһаа хонгео хоолой мулталан, харахан соол соо түрэжэ, гэр бүлынгөө эрхэ тангилхан үхибүүниинь болоо һэн.

Өөрсэхэн зантай, һонюуша һонороор ургаһан хүбүүхэн үбгэ эсэгынгээ үльгэр үрэ зүрхөө хүдэлгэн шагнадаг байгаа. «Үбэлэй һүниин утахандаа ашанараа суглуулаад, үбгэ эсэгэмнай үльгэр хөөрэжэ жаргуулдаг һэн. Тиигээд хөөрэһэн үльгэрөө манда дабтан хэлүүлхэ дуратай байгаа. Мүрысөөндэ илажа, шадамар бэрхээр хөөрэһэн нэгэндэмнай, сахар боо-бор үгэжэ урмашуулха. Һургуулида ороод, уншажа һураад байхадаа, эгэ эндэһээ үндэһэлжэ, шүлэг бэшэжэ туршаһамни гайхалгүй»,— гэжэ поэт һүүлдэ өөрөө хэлэдэг байгаа.

Арбан зургаатай наһандаа «Ой соо» гэжэ шүлэгэйнгөө газетэдэ гарахада, һаяхан барлагдаһан типографиин үнэртэй шүлэгөө оло дахин дабтажа уншаһан, нүхэдтөө харуулһан, зүрхэн соонь лугшаһан мэдэрэлээ шүлэг болгон гаргадаг болоһон юм. Саашадаа ургаха хэрэгтэнь, аха нүхэрынь, түрэлхи хэлэнэйнь багша, өөрөө рассказуудые бэшэдэг Бадмэ Шойдоков нилээдгүй туһалһан байха.

Мэлс Самбуев Санагынгаа дунда һургуули дүүргээд, Эрхүүгэй гүрэнэй университедтэ орожо, амжалтатайгаар түгэсөөд, Улаан-Үдэ хотоео бусаа һэн. Жараад гаран оноор буряад поэзиин булгилжа байһан хаһаар шүлэгүүдынь хойно хойноһоо «Буряад-Монголой үнэн»-дэ», «Буряадай залуушуулда», «Байгал» журналда гарадаг, радио телевиденеэр зэдэлдэг бэлэй. Түлэг эршэ долгин соогоо ябаһан Николай Дамдинов, Дондок Улзытуев, Цырен-Базар Бадмаев тэрэ үедэ Мэлс Самбуевай ургаха хэрэгтэ ехэ нүлөө үзүүлһэн туһалһан байха.

Мэлс Самбуев шадамар бэрхэ журналист байһанаа бүри мүһэн баталһан. Тэрэ олон жэлэй туршада радио телевидениде, Буряадай номой хэблэлдэ хүдэлжэ байхадаа, захагүй олон статьянуудые бэшэжэ, өөрөө радиогоор говор уншажа, уншагшадаа, шагнагшадаа баясуулдаг байгаа. Тэрэнэй хурса гүүрһан дороһоо оншотой мэргэн үгэнүүд урдан гаража, улад зонойнгоо зүрхэндэ хүрэдэг байгаа бшуу.

Тиигэжэр «Тайгын саһан» гэжэ шүлэгүүдэйнь багахан согсолбори поэт Шираб Нимбуевай редакци доро Буряадай номой хэблэлээр 67 ондо барлагдажа, яһала магтаалда хүртэбэ. Автор энэ ном соогоо түрэл нютаг, түрэһэн эхэ, өөрынгөө үе саг тухай домоглоно. Түрүүшынгээ алтан хараасгайе арад зон соогоо ниидхүүлһэн поэт улам урма зоригтойгоор хүдэлжэ, галта үгэнүүдэйнгээ ошые яларуулан, алдар сууда гаража эхилээ һэн.

«Улаан Октябриин уряал» гэһэн шүлэгөөр түс согсолборинь нээгдэдэг. Энэ уряалынь имагтал холо ошохо шүлэгшэ хүнэй бэшэһэн гэжэ эли мэдэрхээр.

Үндэр эрмэлзэлтэ үгэнүүд урдажа ерыт!
Үргэнэ нойртоо дарагдаһан губинууд һэриит!
Нарата дэлхэйн хүнүүд эблэрэн бодог лэ!
Наранай туяа альган дээрээ тодог лэ!
Хүсэн түгэс Октябрь тухай дуулалсыт!
Мүшэн тодо тэмсэлэй соло дуудалсыт!

Энэ уряалынь ямар нэгэн һүр һүлдэтэ дуун шэнгеэр зэдэлнэ.

Сэдьхэлэй өөрһөө эхилһэн сүлөөтэ хонгео дуун тухайгаа «Эхин дуун» гэжэ шүлэг соогоо иигэжэ түүрэнэ.

Үндэр уулата нэлэнхы Захаамин дайдада,
Үнгын сэсэг үршөөһэн намжаар майда
Эртын ногооной хангал соо бодолгото болон һуугаад
Эхилээлби — эхын юрөөлтэй энэ дуугаа.
Арад зоной сэдьхэл соогуур тааһан
Аялга һайхан дуунуудые анжаран суглуулжа,
Хотон айлай шанха урда бадарһан
Халуун наран доро эхилээлби дуулажа.

Табсантаһан хада уулануудай дундаһаа Уран-Дүшэ уулын онсо илгардагынь нютаг зондо мэдээжэ. Анхан хэнэй иигэжэ нэрлэһыень хэн хаанаһаа мэдэхэ бэлэйб? Мүнгэшэ дархашуулаараа суурхаһан Санага нютагайхид түхэл янзаарнь өөгшөөжэ, урладаг дүшэдэнь едли байхадань, Уран-Дүшэ гэжэ нэрлэжэ болоо. Үгышье һаа, үльгэршэ дууша үбгэдынь энэ нэрэ һанаа гү? Хэды тайлбариинь бэдэрээшье һаамнай, Мэлс Самбуев Уран-Дүшэ тухайгаа түрүүшын номһоо эхилжэ, шүлэгүүдэй хэдэн цикл бэшэжэ оруулһан байдаг.

Сэнхир үдэшын дуулимханда
Сэдьхэн, уяран дуулахадам,
Уран-Дүшэмни тодсор
Урдаһаам сайража бодоол,
Анжаран намай шэртээд,
Амжалта юрөөжэ хэлээ.
Үльгэршэн таабай мэтээр
Үнэхөөр һанагдаа бэлэй.

Үгышье һаа, хотын шууяа шумараанай хашартай боложо, гүүрһаяа гартаа бариха дуранайнгаа хүрэхэдэ, поэт нютаг нугаяа һанан, Уран-Дүшээ ухаандаа оруулна.

Улаан-Үдэ хотодоо
Удаан байха аргамгүй.
Уран-Дүшээ хододоо
Ухаан бодолһоо гарганагүйб.
Таримал сэсэгые одоо
Талынхитай һэлгэжэ болохогүй.
Эсэгын тоонтоһоо ондоо
Эрхим нютаг олохогүйб.

Наһанайнь олон тоото ушаралнууд Уран-Дүшэтэй холбоотой. Ургы түүһэн, нажарай һүниин богонидо мори манаһаниинь, оройһоонь омог нюдөөр нютаг ороноо шэртэһэниинь, инаг дуратай басаганайнь хүлеэлгэн — эдэ бүгэдэ яһан мартагдаха бэлэй.

Дурлаһан ганса шамайгаа
Дурдан эндэ һууна̄б даа.
Ургын дэльбэ, намаагаар
Уральш эльбэн дуулаһайб даа.
Хани нүхэдөө үгылжэ,
Хари газарта үйдана гүш?
Уран-Дүшээ үргэлжэ
Ухаан зүрхэндөө дуудана гүш?

Хожомоо Мэлс Самбуев темээ улам үргэдхэжэ, дэлисэтэ гүнзэгы бодолнуудые хэлэдэг болоһон, хуушанайнгаа шүлэгүүдые дахин дахин заһажа мүлихэ дуратай һэн.

Шүлэгүүдэйнгээ хоердохи согсолборие «Санага» гэжэ дэмы нэрлээгүй. Бүхы шүлэгүүдээ нютагайнгаа дабтагдашагүй шэнжэ шанарта, үбгэд хүгшэд, үетэн нүхэдтөө бэлэг болгон сэсэг мэтэ баринхай. Зүһэм хилээмэнэй үнэ сэнгые ойлгоһоноо тобойсо хадуугдама үгэнүүдээр иигэжэ хэлэнэ.

Хүнэй этигэл сооһоо ургажа гараһан
Хүсэтэ дурэн — гар дээрэмни — хилээмэн.

Үгышье һаа, ажалша хүдэр хүн тухай «Сомоошон» гэһэн шүлэг соогоо дуулахадаа:

Асын һэлеэнүүд сахилгаандал зуралзана,
Ангаһан газарта хүнэй хүлһэн дуһална,—

гэһэн нюдэндэ эли харагдама зураг гаргана.

Ород хэлэн дээрэ түрүүшын номойнь гараха хэрэгтэ ородой мэдээжэ поэт Борис Ручьев туһалһан юм. Бүхэсоюзна залуу зохеолшодой конференцидэ Ручьевай семинарта дайралдажа, һайшаал магтаалдань хүртэһэн, түрүүшынгээ ном ородоор гаргуулха болоһон Мэлс Самбуев захагүй баяртай ерээ агша бэлэй. «Санага» гэжэ согсолборидонь ороһон «Доржо таабай» гэһэн поэмын ород дээрэ оршуулагдажа, Москвада хэблэгдэхэдээ, һайн сэгнэлтэдэ хүртэһэн байна. Хэм хэмжүүрээр багаханшье бол, уран хурсаар бэшэгдэһэн энэ поэмэ доторнь «сэнтэһэн» уляаһандал буурал һахалтай шарагшан үбгэнэй» ута наһанайнь ажабайдал уянгата долгин дээрэ философскоор шэбшэгдэжэ бэшэгдэнхэй. Үгэ бүхэндөө нарин нягтаар хандажа, поэт уншагшадта нютагайнгаа һайхан сэдьхэлтэй, хүшэр хүндэ ажабайдалай зам гаталһан үбгэн тухай үнэншэмэ зүбөөр хөөрэжэ үгэнэ. Доржо таабайн ажалаа хэхыень харахада, одоол һайшаамаар лэ.

Оншотой һүхын эршэтэй далайса бүхэндэ зомгооһон
Олон тээшэ — үргэһэн шубуудтэл — һүрэн дэгдэнэ.

Утаһан зүргэнүүдтэл жэлнүүд ходорон үнгэржэ, шэнэһэн модоор шэнэ байшан барижа, шэнээр һуурижанаб гэжэ зүүдэлһэн таабаймнай өөрынгөө хэһэн шаргаар һүүлшынгээ замда үдэшүүлхэеэ бодомжолно. Үбгэжөөлэй һүүлшын зам тухай бодолынишье гунигай һүүдэрээр бүрхөөгдэнэгүй, арюун һайхан байдал түхеэрэн бодхоолсоһондоо урмашалаар дүүрэнги.

Сэлгеэ таладаа хэзээ нэгэтэ эртэ нажартаа
Сэсэгүүд боложо, мүндэлэн ургахадам, ямар һайхам!

Номһоо номдо шэнэ бодол мэдэрэл асаран хүдэлхые Мэлс Самбуев оролдожо ябаа. Үгэ хэлэниинишье шанартай шэгнүүртэй, хүсөөр захадаад, эндэ тэндэ урдынхидаал табижархиһан үгэнүүдыншье үсөөдэнхэй, юрэдөө, поэзиин шэлжэрүүхэй хурдан дардам харгыда гаража ябаһанаа хүсэд мэдэрээд ябаа. «Уран шүлэг иигэжэ мүндэлнэ» гэһэн шүлэг соогоо энээн тухайгаа нюулта нөөлтэгүй бэшэнэ.

Галгүй халуунда халсаржа малайгаад,
Гантаһан газарта аадар адхарба.
Ажалша эзэниинь нойтон малгайгаа
Альган соогоо бажуужа адхаба —
Уран шүлэг иигэжэ мүндэлнэ.
Дүшэ дээрэхи улаан түмэр
Дүршэл хүсэнһөө нугархай болоно.
Хүндэ балта үтэр түргэн
Хүдэлжэ, шэнжэ түхэл олгоно—
Уран шүлэг иигэжэ мүндэлнэ.

Иигэжэ хүлһөө адхажа, үни удаан хүдэлжэ, алтанай уурхайһаа алта сэбэрлэжэ абадаг бэшэ гү? Еһото поэзишье гал бурма сооһоо илгагдажа абтадаг ха юм. Энээниие шуһа мяхаараа үзэжэ ойлгоһон поэдэй түрэл хэлэн тушаагаа зүрхэеэ долгисон хэлэһэниинь гайхалгүй.

Түрэлхи буряад хэлэмни, шамда
Түрыншье, хэгсалгыншье дуун зэдэлнэл.
Булжэмуурай хонгео жэргээнтэй хамта
Бүгын урамдаанай уряал мэдэрнэм.
Бэрхэтэй хэрэгтэ шамдаа түшэглэн,
Бэшэһэн юумэнэйм тоо олохон лэ.
Аялгаар һайхан нэгэшье шүлэгни
Арадай сэдьхэлдэ мүнхэржэ болохо лэ.

Ара хангай гэжэ ном соогоо «Инаг дуран», «Аласай замда юрөөнэб» гэһэн сонедуудые бэшэжэ оруулһан байдаг. Манай Буряадай литературада эдэ сонедуудынь шэнэ һэбшээ асаралсаһан, өөрын дабтагдашагүй хоолойгоор дуулагдаһан бүтээлнүүд гэжэ тэмдэглэхэ шухала. Өөрынгөө инаг дурые Петраркын ухаалан бүтээһэн Лауратай жэшэн үзэбэшье:

Хэнилма тэрэ Лаурые би ном соол золгооб
Харин шимни хажуудам зэргэлээд һуунаш.
Юрын үдэрыем мүнхын һайндэр болгоод,
Юундэшьеб, теэд... Петраркын дангиные һануулнаш,—

гэжэ инаг дангинадаа һүгэдэн, сэхээ мэдэрнэ. Һүр ехэтэйгээр соробхилһон һүнэшэгүй дуранайнгаа дүлэн тухай поэт өөрын хэлэхэ үгэтэй. Шагная.

Хэбар ерээл гээд, зүрхэм сохилно омогтой.
Хэбэр дуран хоер эгэшэ дүүнэр гү?
Эльгэ зүрхэмнай баярай, жаргалай еһотой
Энэ үедэ мүнхын мэдэрэлээр дүүрэнэ гү?
Мэгдэхээжэ ерэһэн уянга ехэ энхэрэлһээ
Мэлигэр шулуунш, магад тэсэнгүй хайлахал.
Уняарта дэлхэйнгээ сээжэдэ нэнгэжэ эрхэлһээр,
Ургамал бүхэниинь амиды болгожо хайрлахаб.

Поэт бүхэн өөрын инаг дурые онсодхон, магтан дуулаха дуратай байдаг шуу. Үнжэгэн инаг дуранай һабагшада татагдаһан шүлэгүүдые Мэлс Самбуев олоор бэшэһэн юм. Тэрээндэ дуран ерэхэдээ, талада ургаһан сэсэгһээ һогтолго, һаргалга бэшэ, үдэр бүриин ажабайдалтай бүхөөр холбоотой, ерээдүйн арюун гэрэлтэ үдэр тээшэ ехэ алхам хэхэ ябадалдань арга нүхэсэлынь боложо үгэнэ. «Наһанайм ганса» гэһэн шүлэгынь энэ бодолымнай баталжа үгэнэ.

Хадын горхоной харьялхада,
Хүхын дуунай ханхинахада,
һайхан сагай мандахада,
һанажал шамаяа уярхаб даа, наһанайм ганса.
Оршолонто хурбаа юртэмсын
Олон хүлгөө зон соо
Онсо нэгэ нүхэртэйб гээд,
Омогорхон хэлэжэ һуухаб даа, наһанайм ганса.

Буряадай ленинскэ комсомолой түрүүшын лауреат Мэлс Самбуев Эхэ орон, Ленин, комсомолдо зорюулһан шүлэгүүдые дуратайгаар хэблүүлэн гаргадаг һэн. Гадна ажалай түрүүшүүлдэ зорюулагдаһан шүлэг, поэмэнүүдынь огсом хонгеогоор радио телевиденеэр зэдэлдэг, газетэ, журналай хуудаһануудта толилогдодог бэлэй. Энэнь юу хэлэнэб гэхэдэ, авторай ажабайдалтай холбоотой барисаатайе, үдэр бүриинь хэрэгые магтан дуулаха аргатай байһыень гэршэлнэ бшуу. Тэрэ ажалай түрүүшүүлтэй уулзажа, хонон үнжэн хөөрэлдэдэг, ажаһуудал, ажабайдалаарнь һонирхожо, жэншэдгүй мэдэжэ абахые оролдодог һэн. Һүүлшын зохеолнуудайнь нэгэн болохо «Алтан одоной гэрэл» гэһэн поэмэнь Сэлэнгын районой суута хонишон, Социалис Ажалай Герой Валентина Гончиковна Романовада зорюулагданхай юм.

Геройн ажабайдалые үргэнөөр зураглагдаһан энэ поэмэ уншахада ульгам, һонирхолтой, бодото поэт хүнэй бэшэһэн гэжэ эли мэдэрхээр. Аба тухайгаа бодоһон Романовагай бодол эндэ буулгая.

Ашыеш зээтагүй гүйсэд харюулхы оролдоод,
Ажаллажа гараһууб шамдал адли һайханаар.
Бурхан гээшэ дэлхэйдэ бии юм һаа, нээрээ,
Бурхан багшамни шимии ха юмши, мэдыш.

Поэмынгээ түгэсхэлдэ Валентина Гончиковнагай хэды гэрэлтэ һайхан сэдьхэлтэй тухайнь хэлэжэ дүүргэнэ.

Мэдэрэлээр билтарма танай уудам сэдьхэл —
Мэдэгдээгүй байһан үргэн шэнэ дэлхэйл,
Баярайнь, энхэрэлэйнь заха хизааргүйдэ этигэг,
Бэлигээ мүнөөдэр хүнүүдтэ дууһан дэлгэнхэйл!

Мэлс Жамьянович зохеохы ажалайнгаа түлэг дунда саһһаа урид наһа бараһан гэжэ мэдэнэбди. Һүүлшынь шүлэгүүдэй согсолбори соо ороһон «Сагай урасхал» гэжэ шүлэг соогоо наһан тухай бодолгото болоходоо, гунигта балай абтанагүй. Теэдшье тэрэнэй поэзи хээээдэ гэрэл түхөөн байдаг лэ.

Мүшэрһөө таһарһан алтан намаа
Хүшэрһөө хүшэр бодол түрүүлнэл:
Хамаг юумэн өөрынгөө замаар
Хахасалга, түгэсхэл тээшэ тэгүүлнэл.
Харин мүнөө мэндэ дээрээ
Хани нүхэдөөрөө, наранай элшээр,
Орьел үндэрөөр, хэһэн хэрэгээрээ
Омогорхожо ябаһуул, сэдьхэл тэгшээр.

Мүнөө Мэлс Самбуев амиды ябаһан байгаа һаа, эгээ табин хүрэнхэй, шэнэ зохеолнуудаараа баясуулан байха байгаа. Философско удхатайгаар бэшэгдэһэн шүлэгүүд соонь хара сагаан хоерой тэмсэл, ажабайдал, тэмсэлтэ наһан тухай домоглогдонхой.

Ашанартаа одоо юу үлөөжэ ошоһоорнай үнэхөөр
Ажа наһандамнай һүүлдэ зүб сэгнэлтэ үгтэхэл.
Хэн нэгэмнай хэтэдээ мартагдахал үхэһөөр,
Хэтын алдарта нүгөөдэ нэгэмнай хүртэхэл.

Поэт Мэлс Самбуевай бүтээһэн зохеолнууд буряад арадайнгаа дунда шэнхинэһээр байха гэжэ һанагдана.

Ц-Д. ХАМАЕВ.

БОДИ СЭДЬХЭЛ БАРИМТАЛАН...

Арбан зургаадахи зуун жэлдэ манай орондо Буддын шажан дэлгэржэ, буряад, монгол арадуудай хуушан монгол бэшэгтэй болохо, түбэд эмнэлгын нэбтэрхэ хэрэгтэ ехэ нүлөө үзүүлhэн гэшэ. Энэ шэнэ хүгжэлтэдэ ламанарай, сээшэдээ манай эндэhээ hаса руу бэрхэшээлнүүдые дабажа, ябагаар, мореор ошожо hураад, hаарамба, дооромбо маарамба габжа зиндаатай болотороо hуража ерэгшэдэй дүүргэhэн үүргэ ехэ байгаа. Түбэд эм бэелүүлхэ, буддын шажан дэлгэрүүлхэ хэрэгтэ мэдээжэ болон алдаршаhан Петр Бадмаев, Агваан Доржиев, мэтэ хүнүүд тодороо. hүзэгтэндөө алдар суудa гараhан hаарамба, дооромбо, габжанар, суута эмшэд дасан бүри толгойлжо байhан байдаг. Мүн дасан бүхэндэ байhан мамбын, шойрын дуганууд түбэд эмэй ном, буддын шажанай философи нэбтэрүүлэн шудалхада ехэ үүргэ дүүргэдэг hэн. Олонхи дасанда номуудай бар, түйлай баян номой сан (библиотекэ) байhан байгаа. Олон эрдэмтэн, Л. Н. Толстой түрүүтэй уран зохеолшод буддын шажанай философиие үндэрөөр сэгнэдэг, шудалдаг байhан баримтанууд бии. Октябриин хубисхалай урда буряад ороной дэбисхэр дээрэ дүшөөд дасан түгэс дүүрэн хэрэгсэлээ хүсэндэнь оруулаад хүдэлжэ байгаа. hүзэгтын арад зон хубааран, өөр өөрынгөө дасанда хандажа, үргэл мүргэлөө эhолдог hэн. Гушаад гаран ондо хүнэй сүлөө эрхые шэрүүн хүндэ түмэр мунсаар дараhан Сталинай үеын зэбүүсэмэ жэлнүүдтэ арад зоной ухаан бодолоо, оюун бэлигээ, уран шадабаряа гаргажа, хэдэн зуун жэл соо байгуулhан дасан, дугануудые хэдэхэн жэл, hара соо зэрлиг муухай аашаар усадхан үгы хэhэниие наhатай зон нюдөөрөө хараhан байна.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай hүүлдэ мүргэлэй шажанда гүрэн түрын хандалгада хубилгаhанай ашаар манай Буряад орондо мүргэлэй газар байгуулжа болохо зүбшөөл олгогдоо бэлэй. Тиигэжэ Иволгын дасан байгуулагдажа, hүзэгтэн зондо баяр асараhан юм гээшэ. Шэрүүн үеын түрмэ шоронhоо амиды мэндэ үлэhэн наhатай номшо ламанар эндэ уригдажа, дасанай эмхидхэлэй үүргэ дүүргээ. Үгы хэгдэhэн дасануудай зарим нэгэн үнэтэ нангин юумэнүүдые хадагалжа байhан hүзэгтэн тэдэнээ шэнэ дасандаа сэдьхэлээ ханан үргэжэ, мүнхэ хадагаламжада сруулhан гэшэ.

Улаан-Үдэ хотоhоо гушаад модо газарта оршодог Иволга тосхоной саадахи уужам гүбиин дунда дасанай ганжар алтаран яларжа, наранай хурса гэрэлдэ толорон харагдадаг. Энэл гээшэл даа, СССР-эй буддын шажантанай толгойлогшо бандида хамба-ламын резиденци — Иволгын дасан. Эндэ наhатайшье, hая тусхай hургуули дүүргэжэ ерэhэн залуу ламанаршье ламын алба дүүргэжэ байдаг. Тэдэнэй ажал айхабтар ехэ байдаг. Хүдөө нютагуудhаа, хүршэ областьнуудhаа, Хальмагhаа, Ленинград болон бэшэшье хотонуудhаа hүзэгтэн, ном шудалагшад, аяншад, ямаршье яhатан ябажал, субажал байдаг. Тэдээндэ дасанай үүдэн ходоодоо нээлгэтэй, үдэршье, үдэшэшье, hүнишье ерэгшэд хэрэгээ бүтээгээд лэ, сэдьхэл дүүрэн бусадаг юм.

Илангаяа хурал мүргэлэй үедэ хүн зон тон олон сугларадаг. Тэдэнэр асуудалда харюу абаха хүсэлтэй, национальна ёhо заншалаа сахин баримталжа, hайхан сэдьхэлтэй ябадаг. Уг гарбалайнгаа урдэ нангин уялгаяа дүүргэжэ, алдуу эндүүгээ наманшалжа, уйдхар гэшуудалаа тараан, сэдьхэл бодолоо арюудхан, боди сэдьхэл сахихын гүнзэгы хүсэлдэ абтан ябагшад мүн.

Эб найрамдалай совет комитедэй Буряадай отделениин болон Эб найрамдалай жасын нэгэдэмэл пленум дээрэ hунгуулиин Кабанскын территориальна 804-дэхи округhоо РСФСР-эй арадай депутадта кандидадаар Буддын шажанай түбэй управлениин түрүүлэгшын орлогшо Эрдэм Дашабалбырович Цыбикжапов нэгэн дуугаар дэбжүүлэгдэнхэй.

Эрдэм Дашабалбырович Цыбикжапов ажалша малша буряад бүлэ соо долоон хүүгэдэй нэгэн боложо, 1954 ондо түрөө. Багадаа эсэгэhээ гээгдэжэ, бага наhанhаа ажаллажа, эхэдээ туhалжа, дүүнэрээ харалсаха баатай болоо. Тэрэ үедэ үүлтэртэ хонеорсо суурхажа байhан Хэжэнгын аймагай Загаhатын совхозойнгоо хонишон болоно ажаллаа. Наhанайнгаа ерэхэдэ, сэрэгтэ хоёр жэлэйнгээ уялгата алба дүүргээд, Зүүн-Сибириин технологическа институтда hураа. 1977 ондо Буддын шажанай дээдэ hургуулида Улаан-Баатар хото ошожо, амжалтатай дүүргэжэ ерээд, Иволгын дасанда лама боложо хүдэлөө. СССР-эй Буддын шажантанай түбэй управлениин түрүүлэгшын орлогшоор 1988 ондо hунгагдаа. Мүн бандида хамба ламын орлогшо байна.

Албанайнь зэргэ — Дид-хамба лама болоно. СССР-эй Буддын шажантанай түбэй управлениин ударидагшадай нэгэн болохо Э. Д. Цыбикжаповай халуун хабаадалга ударидалгаар дэлхэй дээрэ энхэ амгалан байдалай түлөө ехэ ажал ябуулагдаа. Иволгын дасан энэрхы hайхан сэдьхэлэй бодото хэрэгүүдые бэелүүлhэн байна. hүүлэй арбан жэл соо Эб найрамдалай жасада 270 мянган түхэриг үргөө. Ганса 1989 он соо дайнай ветерануудта, дайнда наhа барагшадай үргэмжэ дутуутай бүлэнэртэ туhа үргэмжэ болгон, 60 мянган түхэриг оруулагдаа. Инвалидуудай интернат-байшанда байгшадай эдеэ хоол, эм дом, элбэгжүүлхэ болон тэдэнэй байдал үргэдхэн hайжаруулха хэрэгтэ 70 мянган түхэриг гаргашалаа. Бүхы дэлхэй дээрэ олон уласай хоорондо ябуулагдажа байгаа энэрхы сэдьхэлэй хэмжээ ябуулгануудта Э. Д. Цыбикжапов эдэбхитэй халуунаар хабаадажа, хубитаяа оруулдаг юм. США-гай Лос-Анджелес хотодо үнгэргэгдэhэн бүхэдэлхэйн буддын шажантанай холбоо барисаанай XVI конференцидэ СССР-эй буддын шажантанай делегаци толгойлжо ошоо hэн.

Хиросима, Нагасаки хотонуудые атомаар бөөмбэдэhөндэ эсэргүүсэhэн олон уласай конференцидэ Япон орондо хабаадаа. Мүн Улаан-Баатар хотодо болоhон Азидахи Буддын шажантанай конференцидэ хабаадаа, Эб найрамдалай түлөө Азидахи буддын шажантан болон бусад шажантанай «түхэреэн стол» эмхидхэгшэдэй нэгэн тэрэ байгаа.

Э. Д. Цыбикжапов Эб найрамдалай совет комитедэй Буряадай отделениин правлениин, соёлой болон Байгалые оршолон хамгаалха комитедүүдэй гэшүүн юм.

Мүнөө хубилган шэнэдхэлгын үедэ шажан мүргэлэй арадта бусаагдажа, нийтын хэрэгтэ hүзэгтэнэй хабаадалсадаг болоhон гайхамшаг шэнэ үе сагта буддын шажанай түлөөлэгшэ Эрдэм Дашабалбыровичай РСФСР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдэhые бүхы hүзэгтэн, олониие үзэhэн дайнай болон ажалай ветеранууд дагам баясан hайшаан угтаба. Э. Д. Цыбикжапов арадай дүүрэн эрхэтэ депутат болон hунгагдаад байхадаа, бүгэдын шухала хэрэгүүдтэ бүри харюусалгатайгаар, боди сэдьхэлээр оролдон хандажа, горитой хубитаяа оруулхань дамжаггүй байна.

Ц. НОМТОЕВ.

САГААН hАРЫН ҮРЕЭЛНҮҮД

Мэндээ!
Амар сайн!
Амар мэндэ шэнэлбэ гүт?
Лагшан бэе хүнгэн гү?
Буруунтнай булшантай,
даагантнай далантаяа хаяа!
Саhа бордоhо хүйтэн үнгэржэ,
Сагаагаа бариха сагнай ерэбэ
гү?

Туганай буруун,
буруумнай хашараг,
хурьгамнай түлгэ,
Түлгэмнай шүлгэ,
Унагамнай дааган,
Даагамнай морин болобол.
Могой жэл мүлхиhөөр үнгэрбэ,
Морин жэл түбэргэhөөр ерэбэ.
Наhан дээрэ
Наhа нэмэжэ байхадаа,
Айл аймагтаа, арад зондоо
Үшөө ута наhа,
Удаан жаргал үреэел!
Жэл бүри жэгдэ хангалан,
Он бүри омог дорюун,
Сагаалжа, ногоолжо байя даа!
Хүйтэн үбэлые дабаха солотой,
Хүхэ нажарые амадаха үреэлтэй,
Сагаалган — манай hайндэр,
Саг үедэ мандаха болтогой!
Булшан далан зузаантай,
Бурууд, даагад бухиндан,
Оодоролдоhоор, мэнгэhээр,
Ондо орохонь болтогой!
hаба hуулгаар билтарма
hүн сагаан эдеэмнай
Булаг мэтэ бурьялжа,
Горхон шэнги харьялаг лэ!
Хонгор дайдаяа бүрхөөhэн
Хонин олон hүрэгнай,
Хойто хабарай ногоондо
Хоёр дахин үдэг лэ!
Хүйтэн үбэлэй хаhые
Хүсэ шадалтайгаар дабажа,
Унагад, даагад мориднай
Унаанай хүлэгүүд болог даа!
Гаража ерэhэн энэ жэлдэ
Газар дайдамнай үрэжэлтэй
байг лэ,
Хото город, хүдөө нютаг бүридэ
Хонин төөлэй, сагаан эдеэн
дэлгэрэг лэ!
Хүн бүхэн хүгшэн, залуугүй
илгаагүй
Хүнгэн солбон, энхэ элүүр
ябаг лэ.
Хүүгэд, үбгэд хуби заяанда
гомдонгүй,
Хүхюун, дорюун зол жаргалаа
эдлэг лэ!
Арад зон — ямаршье үндэhэ
яhанай hэо,
Аха дүүдэл эб нэгэтэй
ажаhууг лэ,
Агууехэ Эхэ оромнай хододоо
Ажалша баатартал урган батажаг
лэ!
Дэлхэй түбимнай дайнай
утаа үзэнгүй,
Дэлгэр тэнюун, сэлмэг байха
болтогой!
Уян сагаан hайхан сэдьхэл
угырэнгүй,
Улас бүхэнэй холбоо бүхэлхэ
болтогой!
Энэ үдэр амар мэндээ
мэдэлсэжэ,
Мүнхэдөө аха дүүнэр болоел!
Эгээл hайхан хүсэлөө
үреэлсэжэ,
Муугаа даража, баяраа үргэел.
Буурал ахатамнай
Үреэлэйнгээ hайханиие
үршөөжэ хайрлагты,
Үндэр наhанайнгаа
орьёл бодолые заагты.
Урагшатай, амжалтатай
үдэрнүүд ерэжэл байг,
Улам hайханаар байдалнай
эрьежэ байг!

СОЛО ДУУДАЛГА

Хэтын ехэ бай дээрэ
Хүлэг морид илгарба.
Хүхэрэгшэ тэнгэри доохонуур,
Хүрьhэтэ дэлхэй дээхэнүүр,
Дүүрэн алаг нюдөөрөө
ербэлзүүлэн,
Хоёр сүрмэн шэхэрээ
утаа бүшхүүлэн,
Дүрбэн хүлэр туруунуудhаа
Дүлэ сасартар харайлгаhан
Суута хүлэгүүд энэл даа!
Утаhан hайхан hүүлтэй,
Шэнгэн жэгдэ дэлhэтэй,
Заhамал жэбжэгэр бэетэй,
Хотогор зөөлэн нюргатай,
Хатуу булад туруутай,
тоо ута шэхэтэй,
Түгэс бэеынь эрдэмтэй,
шара тооhо татуулжа,
шамдан урдань ороhон,
Харсага мэтэ шуумайжа,
хамагые хаян ерэhэн
урмандашни,
Хадаг барин урдаhааш
угтажа,
жолооеш барижа,
солыеш дуудажа байнабди!
Адууhаа танижа бариhан,
Агтаhаа hорижо hургаhан,
Утын намар уяжа,
Урилдаанай шэнжэ олгоhон,
Эрхим гүүнэй унаган
Эрхэ гое хүлэг лэ.
Гол газарта уяжа,
Гое сээжэтэй болоhон,
Гал түргэн хүлэг лэ.
Тоо ута шэхэтэй,
Түгэс hайхан бэетэй,
Шэгэдхэмэл мүнгэн
hөөгөө ялалзуулан,
Шэрэм туруе табилан,
Хүсэ мэдүүлэн ерэhэн,
Хараасгай бэетэй,
Харсага жэгүүртнай
Шэдиие абалсан ерэhэн,
Шиниин соло дуудажа
байнабди.
Зээрдэ малаан азаргын
Зээрэг гүүнэй унагад,
Сула мүнгэн hамнайтайл,
Шүдхэмэл булад туруутай,
Түрүүн дороо шабхайтай,
Тохом дороо хүлhэтэй,
Харанхы газарые
Үдэр болгон харайдаг,
Харганаатай газарта
Хүргы гарган гүйдэг,
Заан hайхан дүрэтэй,
Загал hайхан нюргатай,
Солбон хараасгай мэтэ
Шуран заrаhан мэтэ,
Шуумайжа ерыт!
Хурдан харсага мэтэ,
Хабталзаhан загаhан мэтэ
Харайжа ерыт!
Түмэн хүлэгэй
Түрүүндэ ерэhэн
Түгэс хурдан моримнай,
hүртэ азаргын үри,
hүтэй гүүнэй унаган,
Дааганhаа дабхижа hураhан,
Даамай хурдан гүйдэлтэйл.
Тодоруулан мэдэжэ,
Урилдаанда уяhан,
батай hайхан hамбайтай,
Бардам hайхан мундаатай,
Заан hайхан шэнжэтэй,
Заhамал hайхан дэлhэтэй,
Дун бүреэ хамартай,
Дүлэн хара нюдэтэй,
Сахир булад туруутай,
Сагаан мүнгэн тахатай,
Бэльгэн хөөрхэн хушуутай,
Бинрын үзүүр hүүлтэй,
Найр бүхэндэ түрүүлдэг,
Улад зондоо магтуулдаг,
Үндэр солоео дуудуулдаг!
Хурдан малаан азаргын,
Хулагша гүүнэй унагад,
Урилдаанда түрүүлжэ ерэбэд,
Сахилгаандал шуумайжа
ерэбэд.

Харсага шэнги
Харайжа ерэбэд,
Бүргэд шэнги
Бүрэлдэжэ ерэбэд,
Бутатай газарта
Бүдэрэнгүй ерэбэд,
Харганаатай газарта
Халингүй ерэбэд.
Хотогор hайхан бэетэй,
Хулигар hайхан шэхэтэй,
Хонхогор мүнгэн туруутай,
Хара торгон дэлhэтэй,
Тохом дороо хүлhэтэй,
Толгой дээрээ монсогтой
Эдэ хүлэгүүд эрдэни!
Үдэр бүри урилдажа,
Үндэр солотой болог ты!
Жэл бүри урилдажа,
Зон арадтаа алдаршагты!

С. БАБУЕВАЙ
суглуулбариhаа.

hАЙХАН АЯЛГА ТАТАЛУУЛАН...

АГЫН БУРЯАДУУДАЙ ЕҺО ЗАНШАЛНУУД БОЛОН ЗУГАА НААДАНУУД

(ЭТНОГРАФИЧЕСКА ТЭМДЭГЛЭЛНҮҮД)

Л. ЛИНХОВОИН

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь 9—12, 1-дэхи номернуудта).

Мангир татажа хатаагаад шүлэндэ хэдэг һааб даа. Бүри урда сагта мангирай тархиие талхан болотор нюдеед, талханай орондо аарсандаа һамаржа үдхэрүүлдэг һэн. Эдээнһээ гадна һүдэн, гэшэгэнээн, гамарһан, гүбһэн, шэхэр гэхэ мэтэ үбһэнүүдэй үндэһэ малтажа үхибүүд, залуушуул эдидэг һэн. Зунай сагта тарнаан, гэшүүнэ, дааган шэхэн, хурьган шэхэн гэжэ гашуун аад, шүүһэ ехэтэй үбһэнүүдые түүжэ хүүгэд эдидэг байгаа.

Жэмэсүүд гэхэдэ, үлир, мойһон, гүлзөөргэнэ, алирһан, нэрһэн, долоогоно түүдэг һэн. Үлир, мойһон, долоогоно гурбые шанажа үрмэндэ хэлсэдэг, нюдеед хурһэ хэдэг байгаа. Алирһа, нэрһэ миин лэ эдидэг, заримдаа зөөхэйдэ, һүндэ зуураад эдигшэ бэлэй. Ганса нэгэн хүн ехээр түүгээд наймаалагша һэн.

Сайн хомор байхада, нохойн хоншоор, үлирэй набшаһа шанажа, сайн орондо уугша бэлэй.

ЭЛДЭБ АЖАЛ

Нооһо сохилго, һэеы даралга. Хонигүй айл гэжэ байгаагүй. Эгээ ядуу, үгытэй айлнууд 5—6 толгой, дунда шадалтан 20-30-40 толгой, баяшуул хэдэн мянган толгой хонитой байдаг һэн. Июнь соо хонидойнгоо ноһоо хайшалаад, тэгшэ газар дээрэ хүнжэл, хуушан дэгэл, брезент мэтэ юумэнүүдые дэлгээжэ, тэрээн дээрээ нооһоео тараагаад, хэдэн үдэр соо хатаадаг бэлэй. Тиигээд тэрэнээ сохижо, һэеы дарадаг байгаа. Нооһоео бaлай худалдадаггүй һэн. Хаа-яа мэшээг талхаар андалдадаг байгаа. Сохихо үдэрөө гаргаад, нооһыемнай сохилсыт гэжэ хүршэнэртөө зарладаг һэн. Зоной суглархада, гэрэйнгээ үбэртэ хүнжэлнүүдые айлһаа суглуулжа, һубарюулан дэлгээгээд, тэдээн дээгүүрээ нэгэ нэгэ тэбэри нооһо хээд, хоер тээнь нэгэ-нэгэ хүн һуугаад сохижо эхилэгшэ бэлэй. Утаашаа метр тухай, бүдүүниинь хурганай ээргэ бургааһан һабаагаар сохигшо һэн. Нооһо сохилгоной урда гэшүүһэгүй сэхэхэн бургааһа отолжо, гэрэйнгээ газаа асараад, дурһынь зулаад, хамаг гэшүүһэн, ярануудынь сэбэрхэнээр арилгаад хатаадаг һэн.

Хүн бүхэн хоер-хоер һабаа баридаг байгаа. Сохиходоо иигэдэг һэн: нэгэ гарайнгаа һабаае дээшэнь далайжа ерээд, нооһоео шабхадан бүүлгаад, тэрэнээ дахин далайха зуураа, нүгөө гарайнь һабаагаар нооһоео сохихо еһотой. Иигэжэ һабаатай хоер гарынь һэлгэлдээд, дэлгээтэй нооһон дээрэ бүүдаг һэн.

Дээрээ нооһотой хүнжэл дэбшээри гэжэ нэрэтэй юм. Суглараһан хүнэй тоогоор 5—6-шье, 10-аад гараншье дэбшээри хэдэг байгаа. Нооһоео һайса сохиходонь, тэрэнь гараараа уриһанһаа өөрэгүй хүбэн шэнги бамбагар бологшо һэн. Тиихэдэнь тэрээнээ хүнжэл дээрээ тараажа, һабаагаараа эльбэн һайса жэгдэлээд, хоер тээхи хүнүүдынь нэгэ нэгэ һабаагаа нооһонойнгоо үрөөһэн захадань табижа, нүгөө һабаагаараа нооһоео хумижа, һабаануудтала мухарюулдаг юм. Тиихэдэнь нооһониинь һабааень ореон монсойдог. Тиигээд тэрэ һабаагаараа угааһан хубсаһа мушхаһан шэнгеэр, мушхаад зангидажа хадагалдаг юм. Тон тиигэжэ нооһо дахин сохижо монсогойлдог байгаа юм.

Ерэһэн зониие нооһо сохихоһоо урид сайлуулаад, нооһоео сохижо дүүргэхэдэнь, хони алажа эдеэлүүлдэг һэн. Эдеэлэлгэн дээрэ хотонойнь үбгэд, хүгшэд, хүүгэд, сугларжа, хүсэд лэ найрлалга бологшо бэлэй. Тэдэнэй эдеэлжэ дүүргэхэлээрнь, нооһо сохюулһан айл хүн бүхэндэ «хуби» гэжэ шанаһан мяха үгэдэг һэн. Тэрэнь 400—600 грамм тухай мяхан юм.

Нооһоео сохижо дүүргээд, эдеэнэй болохые хүлеэжэ байһан хүбүүд барилдажа, тээг харайжа зугаалдаг һэн. Хоер һабаа газарта зоогоод, тэдэнэйнгээ үзүүр дээрэ нэгэ һабаа хүндэлэн табихадань тээг бологшо бэлэй.

Иигэжэ нооһоео сохижо бэлдэһэнһээ хойшо нэгэ хэды хоноод һэеы дарадаг һэн. Тиихэдээ арбаад хүниие уридаг байгаа. Һэеыгээ дарахадаа үхэрэй гү, али адууһанай түүхэй эрһые шал норгожо, газар дээрэ үһыень уруу дэлгээгээд, тэрээн дээрээ брезент, мэшээг мэтын юумэ үшөө дэбдеэд, дээрэнь бэлдэһэн нооһоео жэгдээр хабтайлган табяад, дээгүүрнь гэшэгэнээнэй набшаһа, ногоо үбэнүүлжэ хаяад, хүнэг, тудхуур мэтэ амһарта соо уһа хээд, тэрэнээ нэгэ альган дээрээ табижа хэлтылгэхэдэнь, уһаниинь адхараа ааб даа. Тиихэдэнь нүгөөдэ гарайнгаа альгаар тудхуурайнгаа амһарые альгадахадань, уһаниинь нэгэ газар адхарангүйгөөр сэсэржэ, дэлгээтэй нооһые сүршэдэг һэн. Нооһонойнгоо хүсэд нэбтэрүтэ богонеор ондо ондоо нэрэтэй байгаа. Май, июнь һара соо алаһан, нооһыень хайшалагдаһанһаа хойшо үшөө жэгдэржэ ургаагүй халсагай үһэтэй хониной арһан — хуулидха; 1—2 сантиметр тухай үһэтэйнь — хүрбэдхэ: хэйшалһанһаа хойшо 3—4 һара болоһониинь — үзүүр; ута үһэтэй, үбэлэйхинь — нэхы; оройдоо үһэгүй, нюсэгэн арһан һарьмай гэжэ нэрэтэй юм. Үһыень һалгаад, нимгэхэнээр элдэһэн хониной, ямаанай, тугалай арһые һарьһан гэдэг бэлэй.

Арһа сагаанай шара шүүһэн соо хэдэн хоногто хээд орхиходо үһэниинь гуужажа, бэлэхэнээр һаладаг юм.

Хабар, намарай дэгэл хүрбэдхэ үһэтэй арһаар оедог, үбэлэй дэгэл нэхы гү, али хүрбэдхэ үһэтэй арһаар оедог байгаа.

Хони, ямаанайнгаа арһануудые худалдаха ябадал оройдоошье угы бэлэй. Хони малайнгаа арһануудые айл бүхэнэй һамгад элдэдэг һэн. Эрэглодог юм. Зүгөөр хушалтагүй, үнгэ дэгэл оехо һаа, арһаяа утадаг байгаа. Доошоо 40-өөд сантиметр, диаметрынь 15 сантиметр тухай нүхэ (утаари) малтаад, досоонь адууһанай хатаһан тонтогоол нарһанай шэнгээрһэн хоерые хэжэ, гал аһаадаг юм. Тэдэнь дүлэгүйгөөр ууяжа утаа баадаг һэн. Утаари дээрээ утань метр тухайнууд гурбан нарин модо (һабаануудые) зоожо, дээдэ үзүүрнүүдынь холбоод, дээрэһээнь арһаяа үнгөөрнь досоо тээшэнь тохожо, ехээр утаанай гарахаар бэшээр бүтүүлээд орхижорхидог байгаа. 2—3 час тухай болоод абахадань, арһаниинь шарабтар үнгэтэй болодог һэн. Энэ үнгэнь бэлээр һалахагүй, хэдэн жэл соо ябадаг бэлэй.

Гутал оехо гэһэн арһаяа (хониной, ямаанай, адууһанай, гүреөһэнэй) холтоһододог байгаа. Шэнэһэнэй холтоһон хуһанай шүлтэ хоерые тогоон соо хээд, малай яһа нэмэлсээд олон час соо, үһанайнь хэдэнь, утаашаа хоер метрһээ үлүүхэн, сэбэрлэжэ мүлижэрхиһэн, диаметрынь 10-аад сантиметр бүдүүн монсогор модон гол табижа, нооһоео брезенттэйнь хуйлен ореогоод, таһа хүлижэрхидэг байгаа. Тэрэнээ үхэрэйнгөө арһаар ореожо баһа хүлигшэ бэлэй. Тиихэдэнь тэрэнь хүнэй бэеын тухай монсогор юумэн бологшо һэн. Голойнь үзүүрнүүд хоер тээшээ бултайгаад байха. Тэдэ үзүүрнүүдтэнь утаашаа хахад метрһээ үлүүхэн аад, нүхэтэй модо угладаг юм. Тэдэ модонуудай үзүүрһээ аргамжа шагтагалаад, хоер нүгөө үзүүрнүүдэйнь бүтүүнүүдтэ нэгэ нэгэ һабаа угладаг һэн. Тиигээд байхадань хомууд углаһан хоер моритой хүнүүд аргамжын үзүүрэй һабаануудые хомуудайнгаа узуур руу хадхаад, нүгөө үзүүрнүүдынь гартаа бaряад ябахадань, һэеынь хойноһоонь мухаригша һэн. Хоер гурбан километр зайда урагша хойшоо 5—6 дахин ябаад байхадань, нооһониинь шэрэлдэжэ, һэеы болодог бэлэй.

Заримдаа һэеынь хатуу, һайнаар, заримдаа үлбэгэр, зөөлөөр дэрагдадаг бэлэй. Зөөлэн байгаа һаань, ээнэйнгээ юрэнхы ажабайдалда мууе зүгнөө гэжэ хүнүүд һэмээхэн хөөрэлдөөд абадаг, зүгөөр олон үхибүүдтэй айл һаань, үхибүүдынь үльтээ юм ааб даа гэлсэдэг һэн.

Нэгэшье һэеы хэдэг, арба, хориншье һэеы хэдэг айлнууд байгаа һааб даа. Хоер, гурбан айл хамтаржа, нэгэ һэеы хээд, тэрэнээ хубаажа абадагшье байгаа юм.

Хүн дараһан һэеыгээрээ гэрэй туурга ба дээбэри шэрдэг болон тохом хэдэг һэн.

Нооһо сохилго, һэеы даралга хамтын хүсөөр, бэе бэедээ туһаламжын ашаар бүтээдэг ажал һэн. Эдэ ажалнуудые хэхэ гээшэ бага зэргын һайндэршүү юумэн болодог бэлэй.

Арһа элдэлгэ. Юрын зон XX зуун жэлэй гаратар бүхы хубсаһаяа хони, ямаанай арһаар оедог байгаа. 1909-гаад онһоо урагшахана элдэб бүд худалдан абажа дэгэлээ хушадаг, зунай тэрлиг, үмдэ, самса оедог болоо һэн. Минии хореодтой ябахада, зунай халуун соо һарьмай, һарьһан үмдэтэй, дэгэлтэйшье хүнүүд үшөө ябагша бэлэй.

Хониной арһан үһэнэйгөө тэйшүүл арһа элдэдэггүй байгаа. Элдэгдээгүй, түүхэй арһан хатанги байдаг юм. Тэрээнээ дэбтээхын тулада һү гү, али һүндэ эдьхэһэн сагаа түрхеэд монсогойлжорхигшо бэлэй. Дэбтэхэлээрынь үһэгүй талаарынь (үнгөөрынь) досоо тээшэнь, ута руунь гонзойлгон эбхээд, газарта зооһон гадаһанда нэгэ үзүүрынь уяад, 30—40 сантиметр утатай, эрхын ээргэ бүдүүн бургааһа нүгөөдэ үзүүртэнь хүндэлэн барижа ореогоод мушхадаг һэн. Задалжа, татажа байгаад шангаар мушхажа мушхажа, арһанайнгаа өөрөө монсойжо зангиралдахада, мушхалаа модоороо гадаһандаа хүшэн орхеод, 2—3 час үнгэрһэн хойно дахин мушхадаг һэн. Иигэжэ 5—6 үдэр соо арһа элдэлгын түрүүшын энэ шатые хатюулдаха гэдэг юм.

Энээнэй хойто тээ арһаяа абажа дэлгээгээд, һү, сагаа түрхижэ, дахин мушхадаг һэн. Гурбан удаа эдеэ түрхижэ мушхадаг байгаа. Мушхалгын дүүрэхэдэ, арһаяа гадаһанһаань абажа, үһыень өөдэнь харуулжа газар дээрэ дэлгээгээд, дээрэһээнь уһа адхажа угаадаг һэн. Тэрэнэйнгээ хатахалаар эльгэлдэг байгаа. Малай шанаһан эльгые һүн соо хэжэ таһа бажуугаад, арһанайнгаа үнгэдэ түрхижэ монсогойлоод, 2—3 хоногто тэрэнээ байлгаад, дэлгээжэ хэдэргэдэдэг байгаа. Хэдэргэ гээшэнь утаашаа 40-өөд сантиметр, 3—4 сантиметр үргэнтэй хабтагархан, үлэ мэдэг түхэреэбтэр, түхэреэнэйнь дотор хажуу хурсашаг түмэр юм. Мохоо хажуугаарынь баһа иимэ маягтай модо һуулгадаг һэн. Модониинь хоер үзүүргээ түмэрһөө үлүү гараһан барюултай байгаа. Элдээшэ эхэнэр газар дээрэ хүлөө жиижэ һуугаад, үбэр дээрээ арһаяа дэлгээгээд, нэгэ захынь хоер хүлэйнгөө үзүүрнүүдэй хоорондо хабшаад, хоер гараараа хэдэргээ бaряад, хоер эрхыгээрээ арһаяа хабшалсан бэе тээшээ шудардаг юм. Иихэдээ арһанайнгаа үнгые үрэнэ, элдэнэ, һунаанашье гээшэ. Хоорондонь ондоо ажалаа хэжэ байгаад, оло дахин час соо иигэжэ хэдэргэдэдэг байгаа юм. Хэдэргэдэһэнэйнгээ һүүлээр мохоо болошо хаягдаһан хуушан хажуураар арһанайнгаа үнгые хюһажа хальһыень һалгадаг һэн. Иигэжэ элдэлгын дүүрэхэдэ, хубсаһа оехоор арһан бошэргэхэдэ нэмэжэ байгаад, бусалгаха. Тиихэдэнь шүлэниинь хүрин үнгэтэй болодог юм. Энэ шүлөөрнь арһаяа будахадань хэдэн жэл соо үнгөө алдадаггүй һэн.

Бодо малай болоод эрье хониной арһа элдэхэдээ эрьюулгэдэдэг байгаа. Эрьюулгые иимэшүүгээр хэдэг һэн. Утаашаа метрһээ үлүүхэн, 7—8 сантиметр зузаантай хабтагай абаад, тэгэн дундань түхэреэлүүлээд, хоер үзүүрынь нарин болгохо, тэрэ түхэреэнэйнгээ дундань нэгэ ехэ нүхэ, тэрэнээ тойруулаад 4 гү, али 6 багашаг нүхэ, хоер үзүүртэнь нэгэ-нэгэ нүхэ гаргаха еһотой. Имэнүүд хоер модон байха зэргэтэй. Эрьюулгын гол гэжэ юумэн байгаа. Дэгэлэй хамсын зэргэ монсогор хуһанай гол руунь зубшуулан сооложо гаргаһан забһар хэдэг байгаа. Тэрэ голоо нэгэ үзүүрээрынь газарта зоогоод, тэрээндээ мүнөөхи нүхэтэй модонуудаа углаад, үзүүрнүүдтээ хэршэлээтэй гасуунуудаар хоер үзүүрнүүдынь тулажа тодходог һэн. Тиигээд үнгыень газаашань гонзойлгон, арһаяа эбхээд, голой забһар руу гулдируулжа хээд, дээдэ доодо түхэреэнүүдэй нүхэнүүд руу хабһануудые угладаг юм. Тиигээд арһа хабшуулһан гол захын гасуу хоерой хоорондуур һөөлжүүлэн, 2—3 метр утатай гасуу гудараад, нүгөө үзүүрһээнь барижа тойродог һэн. Тиихэдэнь эрьюулгэ соохи арһан үнгөөрөө үрэсэлдэн эмиржэ зөөлэрдэг байгаа. Арһа элдэгшэ амаржа байгаад, бүхэли үдэртөө эрьюулгээ эрьюулдэг һэн. Бүдүүн хуһые түнхеэд, 4 хабһа гаргажа хэһэншье эрьюулгэ байгша бэлэй.

Арһа элдэдэг талхи гэжэ юумэн байгаа. Хоер янзын талхи байһан юм. Нэгэниинь зузаан хүндэ модондо хоорондоо 15 сантиметр забһартайгаар, дээшэнь гонзойлгон һуулгаһан хоер хабтагар 60—70 сантиметр үндэртэй модон юм. Эдэнэй дээдэ үзүүрнүүд хурсадханхай байха. Эдэнэй үзүүр дээрэ арһаяа үнгөөрынь табяад, дээрэһээнь хоер модоной хоорондуур үбдэглэн дарахадань, арһаниинь тэдэ модонуудай үзүүрнүүдтэ шударагдаһаар, забһараарынь оло дахин доошоо ороходоо элдэгдэдэг байгаа. Хоердохинь богонихон тэбшэ шэнги аад, хоер үзүүрынь һула юумэн юм. Нэгэ үзүүртэнь хүндэлэн хэһэн голдо һуулгаһан «абтагаршаг модон барюул. Барюулай доодо хажуунь хурса эритэй шүдэнүүдые гаргаһан байха еһотой. Барюулай үзүүрһээ үргөөд, арһаяа талхи дээрээ хүндэлэн табяад, хажуу тээшэнь ябуулжа байгаад барюулаараа дарахадань арһан элдэгдэдэг юм.

Арһа элдэлгэ гээшэ ехэ саг эдидэг, ехэ хүндэшье ажал байгаа. Тэдэ эдэ бүхы ажалые гансал эхэнэрнүүд хэдэг һэн. Зарим эхэнэрнүүд баяшуулай арһа элдэжэ, ууха сайгаа олодог бэлэй.

МЭНДЭШЭЛЭЛГЭ

Хүн хүнтэй уулзахадаа мэндэшэлэлдэдэг гээшэ ааб даа. Урдань мэндэшэлгэ ондо ондоо байгаа. Наһатай хоер хүн уулзахадаа, «мэндэ амар» гү, али мииншье «мэндэ» гэлсэдэг һэн. Аха зониинь дүү зондоо «мэндэ» гэхэ, дүү хүниинь аха зондоо «мэндэ амар» гэдэг бэлэй. Дүү хүниинь түрүүлжэ мэндэшэлхэ еһотой. Эрэ хүн эхэнэрые мэндэшэлхэдээ «мэндэ амар» гэдэггүй, миин «мэндэ» гэхэдэнь, эхэнэрынь баһал «мэндэ» гэдэг һэн. Ламанар, ноед, хүндэтэй үбгэдые эхэнэрнүүд мэндэшэлхэдээ «мэндэ амар» гэхэшье ушарнууд байгаа һэн. Үбгэн зон хүгшэн эхэнэртэ заримдаа «мэндэ та» гэгшэ бэлэй. Мэндэшэлэлдэхэдээ иимэшүүгээр үгэ андалдадаг байгаа:

— Мэндэ амар?

— Мэндэ. Та мэндэ?

— Мэндэ. Мал һүрэг мэндэ?

— Мэндэ. Танай мал һүрэг мэндэ?

— Мэндэ. Нютагаар ямар һонинтой байнат?

— Үгы даа. Та юу һонирхожо байнат?

— Үгы даа.

Холо холошог байдаг зон бэе бэетээ уулзахадаа: «Амгалан тайбан байна гүт? Жэлдэ һайн орожо байна гүт? Шоно, нохой ээлтэй гү?» — гэхэ мэтээр асуулсадаг һэн. Эхэнэр хүн «мал һүрэг мэндэ гү» гэдэггүй, харин «мал адууһан мэндэ гү» гэдэг байгаа.

1915—17 онуудта залуушуул мэндэ гэнгүй, һайн байна гүт гэжэ мэндэшэлдэг болоод, наһатай зоной дура гутаагша һэн.

Өөрһөө дээшэ наһатай эрэ хүнэй орожо ерэхэдэ, гэртэ байгшад бултааран заабол бодохо еһотой байгаа. Аха зон һуужашье байхадань хамаагүй һэн. Мэндэшэлэлдэһэнэй һүүлээр гэртэ байгшад бултаaран гэдэргээ боложо, ерэгшэ аха хүниие урдуураа гаргажа, хоймортоо һуулгадаг һэн. Иигэжэ Агын буряадууд энэ гурим тон нарикаар сахидаг бэлэй.

Айлшад мордоходоо «баяртай», заримдаа «мэндэ» гэдэг һэн. Мүн баһа «һайн һуугты» гэдэгшье байгаа. Мордохо зониие үдэшэжэ, мориень абадаг һэн. Ерэжэ сэргэдэ буухаданьшье, угтажа мориинь абадаг бэлэй.

Сагаалганай үедэ золгохо гэжэ еһо байгаа. Золгоходоо хүл дээрээ байгаад, хоер гарайнгаа альгые дээшэнь харуулжа, урагшань һарбайгаад, дүү хүн аха хүнэйнгөө гарай сарбуу тохоног дороһоо дүнгэн баридаг һэн. Тиихэдэнь аха хүн гараа тэрэнэйнгээ сарбуу дээгүүрынь табижа, «сайн уу» гэлдэгшэ бэлэй. Эхэнэр хүн дэгэлэйнгээ туруу буулгаад золгогшо һэн. Аха зониие шадабал хадагаар золгогшо бэлэй. Тиихэдээ дүү хүниинь ахынгаа тохоногой урдуур хадаг тохогшо һэн. Нүгөөдэнь хадагтай һаа, баһа тиигэдэг, хадаггүй һаа, тэрэнэйнгээ хадагые бусаажа, баһа гар дээгүүрынь тоходог һэн. Олон хүнүүдтэ ерэһэн хүн тэдэнэй эгээ дээдэ захаһаань хэды хүниие мэндэшэлээд, бусадынь «бүгэдөөрөө мэндэ амар» гэнтүү бэлэй.

Д. БАЗАРЖАПОВА толилуулба.

РЕЦЕНЗИ

АЛИРҺАНАЙ УЛАЙХА ХАҺА

(Түгэсхэл. Эхиниинь 1-дэхи номерто).

Рэгзэмаа даруу зантай, зөөлэн абаритай эхэнэр. Энэ зүб. Гэхэтэй хамта, Рэгзэмаае тиимэ нэгэ хайшаиш бажуужа байхада болохо, пластилинда адли абари зантай гээ гүт? Бэшэ даа. Энэмнай тэмсэлшэ эхэнэр байха. Теэд тэмсэлнай заримдаа хэмһээ гадна үнгэрһэн гүхэлтэй болодог байна. Жэшээнь, хүниие альгадаха гү, али хараха мэтэ. Рэгзэмаа Галданиие хоёр дахин альгадаһан хүн гээшэ. Галданай хүбүүгээ абеэшахам гэжэ һэнгэргүйгөөр аашалхада ехээр сухалдаһан, хараһан байха юм. Тиигэхыень хаража байһан Базарай эжы Рэгзэмаа тухай: «Алтан дэлхэй дээрэ гансал һайн юумэ хэхэ, хэлэхэеэ түрэһэн хүн гэжэ һанадаг байгааб»,— гэхэ мэтээр бодожо үзэһэн байдаг... Ганса энэ бэшэ еаб даа. Һаалишанай хуби заяан тэмсэлээр нэбтэрэнхэй гэжэ ойлгосотой ха юм.

Рэгзэмаагай ажабайдалые олон талаһаань харуулһанай ашаар, хоорондоо зүрилдөөтэй тэрэнэй үнэн сэхэ ябадал тобойн гаража ерэһэн байна. Энэ нигээдшье үшөө дүүрэнэгүй. «Алирһанай улайха хаһа» гэһэн туужа соохи хэдэн трагическа үе дээрэ тогтохо хэрэг гарана.

1942 оной сентябриин 1. Энэмнай Рэгзэмаагай хуби заяанда тудалдаһан хэдэн трагическа үеын нэгэн болоно.

Сентябриин нэгэнэй үглөөгүүр Рэгзэмаагай үнеэдээ едуулха ээлжээн тохеолдобо.

Рэгзэмаа энэ үглөөгүүр урда урдахиһаа эртэ бодобо. Ехэ түргэн үнеэдээ һаажа, һүеэ бэшэнһээ тушаажа ебаба. Юундэ эртэ бодобоб? Юундэ шэнээргэ платия үмдэжэ, бэеэ зэһэбэб? Һайндэртэ ошохоео байһан мэтэ... Мүнөөдэрэй үхэршэниие юун хүтэлөө юм?... Юрэдөөл, Рэгзэмаа өөрһөө мэдэлгүй, гэнтэ һургуулиингаа гэшхүүр дээрэ гаража ябана. Урдаһаань багшань, Жамьяма Цыреновна!..

— Энэ гэртэшни юун гээшэб? — гэжэ һүүлдэнь багша һураба.

— Алин?— гэжэ Рэгзэмаагай гараа харахадань, сарбуудань һаарагшанаа соходог хэтэшэһэн борсогор бургааһан бүреэтэй ташуур үлгөөтэй байба.

Юундэ сарбуудаа ташууртайш, үгыгөөш ойлгонгүй ябааб? Юундэ мориной хүлһэн, нооһон болоһон платияаш гүбихэ, һэжэрхээ мартажархеоб? Юундэб гэхэдэ, басаганай зүрхэ сэдьхэлые энэ үглөөнэй гансал юумэн эзэлһэн байгаа: һургуули! Найман жэл һуража гараһан түрэл һургуулинь энэ байна! Теэд досооонь орохын аргагүй бологдоо. Рэгзэмаа гэшхүүр дээрэһээ һөөргөө буунa. Трагеди даа! Трагеди.

Рэгзэмаагай хуби заяанда тудалдаһан нүгөө трагическа үе 1956 оной зун болоо гээд һанагдана. Хүгжэмэй һургуули тэрэл багаар нээгдэһэн байгаа бэзэ даа.

Хүгжэм ойлгохо хүн таримал уляангирнуудай оройгоороо хүдэлэлгэ байшан гэрэй сонхоһоо ээдэлһэн хүгжэмэй абяан хоёрой хоорондохи нюуса холбооое обеороод лэ орхихо ха юм. Тиимэ бэлиггүй хүндэ уляангирай нэнгэлгэ хүгжэмэй ээдэлэлгэ хоёр ами амяараа оршохо байна. Эдэнэй хоорондо ямар нэгэ холбоон байха гэһэн бодол тэрэнэй тархида орохогүй ха юм. Ута, нарин хургануудыень хараад, Базар хэлэһэн гүбэ: пианистка болохош гэжэ. Рэгзэмаа байгаали искусство хоёрой хоорондохи нюуса холбооое таажа мэдэнэ.

«Яаһан жэгтэй юм!»— гэжэ тэрэ мори тэргээ орхижорхеод, гэнтэ мэдэхэдээ, энэ хүгжэмэй ээдэлжэ байһан хоёр дабхар гэрэй үүдэндэ ерээд байба».

Зүгтөө мүнөө, тугаар һургуулиин гэшхүүр дээрэһээ һөөргөө бууһан мэтэ, гэрэй үүдэнһээ һөөргөө бусабагүй. Харин досооонь ороно. Хүгжэмэй һургуули соо бүхэли ушаралта ябадал хүлеэжэ байба... Богонеор хэлэхэдэ, Рэгзэмаагай пианистка боложо шадаха байһые хүгжэмэй багша — урин налгай, хүндэмүүшэ зантай залуу ород басаган — ойро зууртаа ойлгоод абаа юм! Тиихэтээ зэргэ Рэгзэмаагай ута хурганууда гамнангүй ябаһан тухайнь ажаглалта хэжэ, һаалишанай сухал хүргэжэрхинэ. «Энэ гүлмэр ород басаган өөрөө мэдэнгүй, Рэгзэмаагай эгээ үбшэнтэй газарые онгилон урбуулжа хаяба».

Энэ юугээрээ трагеди бэшэб? Трагедил даа: пианистка болохо сэюн бэлиг хосороо. Рэгзэмаа энэ байдалтаяа үшөөл эбсэхэ дурагүй. Үглөөдэрынь Баяр хүбүүгээ хүгжэмэй һургуулида абаад ерэнэ. Баярай хүгжэмдэ ямаршье бэлиггүй байһан элирнэ. Мүнөөхи урин зантай ород багша басаган Рэгзэмаагай үшөө нэгэ үбшэнтэй газар дайража, һаалишаниие хоёрдохиео сухалдуулжархиба. Энэ удаа Рэгзэмаа багшын асуудалда харюусангүй хажуугаарнь гарагд ябашана. Юуб гэхэдэ, Баярай эсэгэ тухай һураһан байгаа. Гэхэтэй хамта, Баярай оюун бэлиг ондоо тээ хадагалзатай байба. Тэрэ — уран зураэша болохо хүбүүн!

Базарай алуулһан тухай хүхэ саарһанай ерэлгэ Рэгзэмаагай хуби заяанда тудалдаһан эгээл хүшэр трагическа үе гүбэ. Энээн тухай тогтоо һэмди. Үшөө нэмэжэ хэлэхэ шухала зүйл бии.

Инаг дуратай эдир хоёр нэгэшье дахин сугтаа унтажа үзэһэн байхаяа ягааб даа гэжэ һанахаш!

«Теэд басаганай бэедэ хүрэхэ аргань Базарта үгы байба. Дан хайратай, дан өөрын, дан олон хүсэл бодолынь эндээ үлэһэн энэ басагантай холбоотой байба».

Зүб даа: дан өөрын!

Рэгзэмаагай зүрхэ сэдьхэл соо Базарай гэрэлтэ дүрэ мүнөөшье хүрэтэр хадагалзатай ябаһан зандаа юм! Хаана хүдөөлэгдөө һэн бэ гэжэ Галданһаа һурахаһаа эхилээд, Рига хото ошожо ерэтэрээ. «Курск шадар хүдөөлһэн газарынь хараа һэм»,— гэжэ Галдан хэлэһэн байгаа. Харин хожомынь, һургуулиин сюутад ябуулга хэхэдээ, Базар Самбуевич Рига хотодо хүдөөлүүлэгдэнхэй гэжэ элсүүлһэн байгаа. Тиигэжэ Рэгзэмаа Рига ошоод ерэһэн түүхэтэй.

«Базар мүнөө үгышье һаа, хүнэй зүрхэндэ ябана. Түрэһэн нютагынь, үелһэн нүхэдынь байна»,— гэжэ Рэгзэмаа бодожо үзэнэ.

Энэ бодомжо олые хэлэжэ үгэнэ!

Эндэ Базарай үгы, Рэгзэмаагай зүрхэн, Сэгээн Хуһан нютаг тухай хэлэгдэнэ. Юумэн бүхэн нэгэнэй тоогоор үгтэнхэй. Энээни бидэ олоной тоогоор ойлгожо абаха ёһотойбди. Ушар юуб гэхэдэ, Базар Рэгзэмаа хоёр, типическэ образууд тула, бэе бэеынгээ бэшэ, олон хүнүүдэй түлөөлэгшэнэр болоно. Базар — дайнда унаһан сэрэгшэдэй. Рэгзэмаа — дайнай үеын малшадай, эхэнэрнүүдэй. Үшөө үргэнөөр абаха болоо һаа, буряад арадай. Юундэ нэгэ эхэнэр бүхэли арадай түлөөлэгшэ болошобоб гэжэ гү? Харюусаад туршая. Эхэнэрые заримдаа «гоё һайхан хахад» гэжэ нэрлэдэг. Гэр бүлэдэ хамаатайгаар энээни иигэжэ хубилгахада болохо байна; эхэнэр үгыгөөр, гоё һайхан хахад үгыгөөр гэр бүлэ үгы. Эхэнэрнүүд тоогоороо арад бүхэнэй баһал хахадынь болодог гүбэ. Тиимэ тула иигэжэ хэлэхэдэ яаһаб: эхэнэр үгыгөөр арад үгы. Хэрбээ энээнэй зүб һаа,— бидэ зүб гэжэ һананабди — эхэнэрнүүд бүхы арадай түлөөлэгшэ болоно гэжэ баһа зүб байха зэргэтэй. «Хүнэй зүрхэндэ» гэжэ үгые «арадай зүрхэн» болгохо гэжэ энэ тойруу тоололго хэгдэбэ. (Уншагшадһаа хүлисэл гуйхаар бэлэнбди). «Түрэһэн нютагынь» гэжэ үгые «Буряад орон» гээд тоолоол даа. Тиигээд байхада Рэгзэмаагай бодомжо бидэндэ болоод ерэхэ хойто үетэндэ иигэжэ хэлэжэ үгэнэ: буряад арад, Советскэ Союзай бусад арадууд мэтэ, дайнда унаһан сэрэгшэдээ мартаагүй, мартахашьегүй! Эхэ ороноо дайсанһаа үбсүүгээрээ халхалжа абарһан баатар хүбүүдэй солото хэрэг арадай зүрхэндэ хэтэ мүнхэдөө үлэнхэй! Буряад ороной түүхэдэ алтан үзэгүүдээр бэшэгдэнхэй!

Мүнөө, гараад байһан 1990 ондо, энээн тухай хэлэхэнь хоёр дахин таарамжатай байна. Юуб гэхэдэ, энэмнай 1941—1945 онуудай Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда совет арадай Илалта түйлаһанһаа хойшо 45 жэл болоһоной ой тэмдэглэхэ он ха юм!

Дайнда унаһан хүнүүдые Рэгзэмаагаһаа дутуугүй сэдьхэлдээ хадагалжа ябадаг үшөө нэгэ хүн бии гэжэ бү мартая. Тэрэ — эрэ нүхэр Самбуугаа, хүбүүн Базараа дайнда алдаһан Базарай эжы бэд даа! Багтаамжа ехэтэй, үнэншэ хоёр зүрхэндэ, энээниинь харюулһан шан байха ёһотой гэжэ һанагдана. Тэрэ шан үнэхөөрөөшье олдоно. Түрэһэн эсэгынгээ хажуудань амиды ябаашье һаань, Баяр Галданиие бэшэ, харин Базарые абамни гэжэ тоолодог юм. Хоёр эхэнэрэй дундаршагүй дуранда үгтэһэн шан энэ гээд һанагдана.

«Шан» гэжэ үгэ дурдаа хадаа, үшөө нэгэ шан тухай хэлэнгүй ергагүй болоно. 1970 ондо хэблэгдэһэн «Рэгзэмаа» соохи оролто үгэ 1982 ондо хэблэгдэһэн «Алирһанай улайха хаһа» гэһэн зузаан номой оролто үгэ боложо зөөгөө юм. Харин «Алирһанай улайха хаһа» гэжэ туужада шэнэ оролто үгэ бэшэгдэнхэй. Уран зохеолшо Москвада болоһон колхозниигуудай бүхэсоюзна суглаан дээрэ Алтан одон ба Ленинэй орденоор шагнагдаһан һаалишантай самолет соо танилсана. Тэрэнэй хэн байһан эли бэзэ даа: Р. Ц. Жамбалова! Прозаигай нилээдгүй барилшаһан гараар бэшэгдэһэн оролто үгэ соо энээн тухай хэлэгдэнэ.

Ёһотой уран зохеол гээшэмнай бүхэли дэлхэй ха юм. Тэрээни тайлбарилжа тухандань хүрэхын аргагүй. Рэгзэмаа тухай хэлэхэ юумэеэ гол түлэб хэлэжэ дүүргэбэ гээшэ хабди. Теэд хэлэхэ, тогтохо юумэнүүд үшөөл олон үлэнэ. Повестиин хэлэн гэжэ байна. Али уран зохеол соохи бага зүйлнүүд (деталь) яагааб? Рэгзэмаагай сайһан үһэн, түрүүшынхиеэ архи ууһан, үгышье һаа, Базарай эжын дала түлүүлһэн тухай тогтоо бэшэ ха юмбибди. Амгалан гэжэ һүрхэй эхэнэр байха. Энээн тухай нэгэ үгэ хэлээ бэшэбди. Гэхэ мэтэ олон ха юм.

Повестиин һүүлэй 6 бүлэг соо дайнай хойтохи жэлнүүдтэ ажахыгаа һэргээн бодхоохо талаар хэһэн ажал хэрэгүүд гол һуури эзэлһэн байха юм. «Ажалша» колхозой ажабайдал хубилжа захална. Керосинтай лаампа, дэн хойшоо гаража, орондонь малшадай байрада электролампа носожо эхилнэ. Гүүртэдэ телефон татагдана. Мореор һү шэрэлгэ болюулагдажа, орондонь машинаар һү шэрэдэг болохо гэжэ байһан үетэй. Аймагай түбтэ хүгжэмэй һургуулиин бии болоһон тухай дурдаа һэмди. Дайнай үеын үнеэдүүд жэлдэй 700—800 литр һү үгэдэг байгаа. Тула мяагтан Дандар Бамбаров городһоо колхоздо ерэнэ. Угынь Түнхэнэй хүн. Энэл зоотехник үнеэдэй ашаг шэмые хоёр дахин дээшэлүүлхэ зорилго урдаа табина. Нютагай үүлтэрэй үнеэдые үүлтэртэ малаар һэлгэхэ ажал ябуулжа эхилнэ. Городһоо худалдажа абаһан 50 толгой тугал Сэгээн Хуһан асарагданхай. Хурга хэхэ забһаргүйгөөр бэе бэедэнь хоноожо һуулгаһан текстэй туужа соо энэ багта нэгэл забһар гараһан байна: зоотехническэ ажал халиргайгаар харуулагдаа. «Томо үүлтэрэй мал» тухай юрэнхы дээрэнь хэлэгдэнэ. Симментал гү, али ямар ондоо үүлтэрэй тугал абтаа юм мэдэхын аргагүй. Колхоздо мүнгэн дуталдаа гү? Ядахын сагта хашарагуудые худалдажа абахаяа яагаа юм? Эдэ асуудалнууд харюугүй үлэнэ.

Шэнэдхэн хубилалтын жэлнүүд тогтоһон үе сагай олон тоото гутамшаг ябадалые элсүүлэн гарганхай гээшэ. Тэрэнэй тоодо энэ хоёр ороно: дээгэй байһан хүтэлбэрилэгшын үгэһөө гарахагүй ябадал ба хоёр моральтай болоһон хүтэлбэрилэгшэд. Үшөө тиихэдэ, 1956 ондо, энэ гутамшаг зүйлнүүд һуурияа табижа эхилэнхэй байгаа гэжэ повесть харуулна. Эндэ нэн түрүүн түрүүлэгшын үгэһөө гарахагүй, өөрын хараа бодолгүй колхозой парторг Найданов тухай хэлэгдэнэ. Бамбаровые партиһаа гаргаха асуудалай партийна комитет дээрэ табигдахада, тэрэ түрүүлэгшын тала барина.

«Харин парткомой секретарь Найданов хэршье Дандарые ойлгоо, досоогоо тэрэнэй тала барияашье һаа, өөрөө хажуу тээшээ пиг гэхэ шадал үгы байба. Тэрэ бүхы бэеэрээ, хоолойдоо хүрэтэрөө Шагдаровай гар соо орошоһон, аманһаань юун гаранаб, тэрэниинь лэ дабтадаг болошонхой юм».

Эндэ тайлбари хэрэггүй байна.

«Шагдаровта нэгэ юумэ хэлээд, ондоо юумэ һанаха гээшэ ажабайдалайнь заншал болошоһон юм».

Эндэ баһал ойлгосотой: «Ажалша» колхозой түрүүлэгшэ Шагдаров иимэл хоёр моральтай болошоһон хүн. Тэрэ 1940 онһоо хойшо колхозоо хүтэлбэрилнэ. Дайнай үедэ болоод тэрэнэй һүүлдэхишье жэлнүүдтэ яһалал арга хаба соогоо хүдэлһэн түрүүлэгшэ гээшэ. Зондоо хүндэтэйшье ябаа. Теэд һүүлэй үедэ өөнтэгшэ, иимэ нэгэ хэлтэрхэй һаналтай болошоо.

Шэнэдхэн хубилалтын үе саг ерэхэ байгаа. Юуб гэхэдэ, ажабайдалые, ажахын хүгжэлтые гэдэргэнь татаһан хүсэнүүдтэй зэргэ тэрээни урагшань татаһан хүсэнүүд бэеэ мэдүүлэнхэй һэн гэжэ повесть харуулна. Тэдэ хэд бэ гэхэдэ, Амгалан, Рэгзэмаа, Гомбоев болон бусад колхозниигууд болоно. Энэ хоёр хүсэнэй хоорондохи тэмсэл зоотехник Бамбаровай һүнэй үүлтэртэ ферма бии болгохо гэһэн үүсхэл гарган дээрэһээ эхилһэн түүхэтэй юм. Бригадир Гомбоев зоотехнигэй тала баримталһан байха юм. Тиимэ тула Шагдаровые нэгэнтэ бэшэ шүүмжэлһэн гээшэ. Нүхэрэй ёһоной шүүмжэлгын ая даахаяа болишоһон колхозой түрүүлэгшэ үгэ дээрээ бригадирай хэлэһые зүбшөөһэн аад, дотороо шамайе ажалһаашни гаргажа хаяхаб, энэ «һүүлшынхишни һургаал байха» гэжэ сэдьхэнэ.

Колхозой партком дээрэ Бамбаровые партиһаа гаргаха гэһэн шиидхэбэри абтаһан байгаа. Дандар дээшэнь хэрэг барихаяа Улаан-Үдэ мордохо аад, һөөргөө бусаагүй. Харин зоотехнигэй үүсхэл бэелһэн юм. Тэндээ Рэгзэмаа үүлтэртэ фермые даагшаар хүдэлдэг болонхой.

Эсэстээ тобшолол болгожо юу хэлэхэтэйб?

Хэрбээ «һайн хүн тухай повестиин» герой В. Г. Романовагай бодото дээрээ ябаһан нюур байгаа һаань, «Алирһанай улайха хаһын» герой Р. Ц. Жамбалова бодото дээрээ байгаагүй, тииһэн мүртөө бодото дээрээ ябаһан нюурнуудые түлөөлһэн герой болоно. Түрүүшынхи документальна, һүүлшынхи уран һайханай туужануудай геройнууд мүн. Романова ганса өөрыгөө түлөөлнэ. Харин Жамбалова литературна дүрэ, уран һайханай образ тула бодото дээрээ ябаһан дайнай үеын залуушуулые түлөөлнэ. 1925—1935 онуудта Буряадай АССР-тэ түрэһэн буряад басагадые нэгэн болгожо хэмтэдхэһэн дүрэ, образ болоно. Энэ тоодо Валя түрүүтэй Үбэр-Зөөхэйн басагад оролсоно. Энэ тоодо уран зохеолшо Цэрэн Галановай үетэн, Сэгээн Хуһанай басагад оролсоно. Энэ тоодо би өөрынгөө үетэн, Хагирын басагадые оруулалсаха байнаб. Манай басагадай хүн шанар, ажалша бэрхэнь Рэгзэмаагай образой эшэ үндэһэн боложо үгэһэн байна. Р. Ц. Жамбалова дайнай үеын басагадай эдир наһые, тэдэнэй һуралсал, дурэн, ажалые бэедээ шэнгээһэн образ болоно. «Алирһанай улайха хаһые» уншахадаа бидэ, эрэгтэйшүүл, өөһэдынгөө үеын басагадые танижа, оложо абанабди. Тиимэ тула Рэгзэмаагай хэһэн ажал, тэмсэл дайнай жэлнүүдтэ буряад басагадай хэһэн ажал, тэмсэл болоно. Рэгзэмаагай хэлэһэн үгэнүүд тиихэ үеын басагадай, харин мүнөө үеын ажалай ветерануудай хэлэхэ үгэнүүд болоно.

«Тэрэ үнеэнэй хүхэ шобторо шобторһоор, хара эг болоһон ажалша гараа сэсшань нюухаяа болео.

— Энэ гарһаа эшэхэ юумэмни үгы. Хүгжэмшэн боложо шадаагүйб. Теэд эндэ минии гэм бэшэ!— гэжэ Рэгзэмаа гэрэлэй урда гансаараа байһанаа мартаад, шангаар дуугаржархиба».

Повестиие түгэсхэһэн эдэ үгэнүүдые уншахада хэды һайхан бэ!

Дайнай жэлнүүдтэ ажал хэжэ эдир наһаяа үнгэргэһэн, тиигээд мүнөө жараад-табяад наһа хүрэжэ, ажалай ветеранууд болонхой буряад эхэнэрнүүд республика соомнай тон олон ха юм. Иимэ ажалай ветеран бүхэн Рэгзэмаагай омогорхолоор дүүрэһэн эдэ үгэнүүдые хэлэжэ шадаха байна!

Уран зохеолшо Цэрэн Галановай «Алирһанай улайха хаһа» гэһэн повесть тухай хэлэхэдэ иимэ байна. Туужа бэшэгдэһээр 20 жэл болобо. Доторынь харуулагдаһан үйлэ хэрэгүүд бүри үнинэй. Энээнтэй дашарамдан нэгэ асуудал гарана. Жэшээнь, 1980-яад онуудай колхозой болоод һаалишадай ажабайдал, ажал хүдэлмэри харуулһан зохеол бэшэгдэнхэй гээшэ гү гэһэн. Бэшэгдэнхэй даа. Эндэ уран зохеолшо Ардан Ангархаевай «Мүнхэ ногоон хасуури» гэһэн роман тухай нэн түрүүн хэлэгдэнэ.

Иимэл даа.

Э. БАЛЬЖИНИМАЕВ.

Буряадай АССР-эй Министрнүүдэй Советдэ нээмэл бэшэг

Улаан-Үдын тоо бүридхэл оньhожоруулгын техникумэй hурагшад болон багшанар газетээр дамжуулан республикын Министрнүүдэй Советдэ иигэжэ хандана: «Манай hуралсалай заведенидэ студенческэ байра үгэхэ тухай асуудал хэзээ шиидхэгдэхэб!».

Техникумэй байгуулагдаhаар 20 жэлэй үнгэрөөшье hаа, манай олохон студентнүүд удаан болзороор элдэб янзын квартирануудаар байха баатай болоно. Эдэмнай гол түлэб 15—17 наhатай эдиршүүл ха юм.

Тус асуудалтайгаар олон газарнуудта хандаабди. Нэгэнтэ бэшэ Буряадай АССР-эй, РСФСР-эй, СССР-эй Верховно Соведүүдэй арадай депутадуудташье хандаад үзөөбди.

1987 оной октябриин 10-hаа РСФСР-эй Госкомстадай приказаар [№ 133] техникумдэ Цивилевой үйлсэдэхи Буряадай республиканска статистикын управлениин байшан дамжуулагдаhан байна. 1988 ондо техникум энэ байшан hэльбэн шэнэлхэ талаар проектно-сметнэ документаци бэлдээ. Теэд республикын правительствын шиидхэбэреэр тус байшан элүүрые хамгаалгын министерствэдэ дамжуулагдашоо.

Элүүрые хамгаалгын асуудалнуудые шиидхэхэ гэээшэ гол шухала зорилгонуудай нэгэн гэжэ мэдэнэбди. Гэбэшье хэдэн зуугаад хүбүүд, басагадай байха хамтын байра байгуулха гэээшэ мүн лэ социальна удха шанартай гол зорилгонуудай нэгэн болоно бшуу. РСФСР-эй Госкомстадай захиралтын бэелүүлэгдээгүй байhанда хэниие зэмэлэлтэйб!

«Буряадай залуушуул» газетэдэ хандажа, тус асуудалые хэн шиидхэхэб гэжэ асууха байнабди. Арбан гурбадахи табан жэлэй түсэбтэ техникумэй хамтын байра барилга оруулха гү, али hуралсалай бусад заведенинүүдэй хамтын байрануудта 200 hуури олгохо хэрэгтэй. Маанадта эгээн шухалаар hанагдаха тус асуудал hайнаар шиидхэхэ ондоошье арга замууд байжа магадгүй. Энээн тушаа хамтадаа бодожо үзөөбди.

Тоо бүридхэл оньhожоруулгын техникумэй багшанар болон hурагшадай коллектив.

ШЭНЭ ЖЭЛ «САГААЛГАН»

Бүхы шахуу монгол хэлэтэй угсаатан намарай hайхан үдэртэ — сентябриин 22-то Шэнэ жэлые тэмдэглэдэг байгаа. Тиихэдээ энэ hайндарые заатагүй hарын шэнэдэ үнгэргэхэ гэжэ оролдодог байhан юм. Тэрэ hарын шэнээр юhэн үдэр соо үргэлжэлдэг hэн.

hайндэрэй урда тээ хүнүүд хэрэгтэ хэрэггүй ноохой нобшоео суглуулжа, заатагүй галдадаг, гэр соохиео, газаагуурхияа арилган сэбэрлэхэ. Тиигээд суглуулhан муухай шорой шохойгоо гэрhээ зүүн урда зүгтэ гаргажа галдадаг байhан юм. hүүлээрнь арюудхан сэбэрлэлгын заншал үнгэргэжэ, гэрэй бүхы булангуудые, гэр соохиео, малайнгаа хашаа хореое арюудхан утадаг hэн.

hайндэрэй оршон ерэхэтэй адли хүнүүд бэе бэедээ гомдохоео болижо, бэе бэеhээ хүлисэл гуйжа, эблэрдэг байгаа. Эдэ үдэрнүүдтэ бэе бэедээ айлшалан ошодог hэн. Гэрэй эзэн хүндэтэ айлшадаа тохоногуудаа тохиилгон, гарнуудайнгаа альганuудые өөдэнь харуулаад угтадаг юм. Айлшад баhал иигэжэ мэндын харюу үгэхэ. Тиихэдээ өөрынгөө гарнуудай альганuудые доошонь харуулжа, эзэнэй гарнууд дээрэ табяад, тэрэнэй тохоногые адхан мэндэшэлдэг. Энэнь бэе бэедээ гомдохоео болижо хүлисэбэбди гэhэн удхатай байгаа. Тиигээд тэдэ бэе бэедээ зол жаргал, элүүр энхэ тайбан, удаан жаргажа hуухые, гэр бүлэдөө бүри олон боложо, адууhа малаа олоор үдхэхыень хүсэдэг hэн.

Эдэ үдэрнүүдтэ түрэлхидтөө, үбгэн аба, хүгшэн эжыдээ заатагүй сугларха. Тэдэнэртэ зорюулжа, уридшалан элдэб эдеэ хоол, бэлэгүүдые бэлдэхэ. Тиигээд тэдэ өөhэдөөшье харюудань бэлэгүүдые абадаг hэн.

1267 ондо Чингис хаанай аша хүбүүн Хубилай шэнэ литэ нэбтэрүүлжэ, февраль hараhаа шэнэ жэл эхилдэг болоо бэлэй. Сагаан hарын hайндэр юhэн үдэр соо бэшэ, харин hарын туршада үргэлжэлдэг болобо. hарын литын ёhоор, Газар гээшэ Нараяа тойроод гүйсэд дүүрэн дүхэриг хэнэ гэжэ тоологдодог байба. Тиимэhээ ажаhуудаг газарhаа дулдыдан гэхэ гү, али хойто зүгтэ ажаhуугшадта орходоо урда зүгтэ ажаhуудаг хүнүүд нэгэ hара урид hайндэр үнгэргэхые тогтоодог юм. Байгша ондо Сагаан морин жэл февралиин эсэстэ эхилнэ, харин Япон, Хитад, Инди болон бусад оронуудта тэрэниие январиин эсэстэ угтаа юм. Жэл бүхэндэ шэнэ жэлэй үдэрнүүд ондо ондоонуудаар эхилhэн байдаг.

hайндэрэй эхилхэhээ hара урид хүнүүд түрэлнүүдтэеэ, түрэлхидтэеэ уулзаха, бэе бэедээ гомдохоео болижо хүлисэхэ, хани нүхэдтэеэ уулзажа хүхилдэхэ зэргэтэй. Хаа хаанагүй эблэрэн эбтэй болоhон тухай соносхогдодог hэн. hайндэртэ уридшалан бэлдэдэг байгаа. Элдэб угалзануудаар гоёоhон торгон, арhан гоёолой хубсаhа, түйсын түхэл маягтайгаар эхэнэрэй малгайнуудые, бииэзэгэ малгайе элдэб hубhаар гоёожо оедог байгаа. Мүн сэсэгтэйгээр оёдоhон малгай залуу басагад үмдэдэг hэн. Хадамда гараhан эхэнэрнүүдэй плати дээрээ үмдэдэг утажиледүүд түхэреэн мүнгөөр гоёогдодог байhан юм.

Зай, гоёор хубсалhан хүндэтэ айлшаднай эзэдэй гэртэ орожо ерэбэ гээшэ. Эзэниие гомдохоохогүйн тула тэдэ богоhо болгоомжотойхоноор алхалан ородог. Богоhо гэрэй гуламта мэтэ баhал энэ гэртэ ажаhуудаг бүлын гэшүүдые сахин хамгаалха уялгатай юм.

Гэрэй эзэн тэдэниие альганuудаа өөдэнь харуулжа, гараа урагшань hарбайн мэндэшэлдэг. Хэрбээ айлшанай гэрэй эзэнhээ аха байбал, тэрэ альганuудаа доошонь харуулаад, тохоногуудаа тохиилгон мэндэшэлхэ зэргэтэй. Угтагшад болон айлшад дохин мэндэшэлэлдээд, элүүр энхэ тухайгаа, хэр ажаhуужа байhан, малай үбэлжэлгын хэр үнгэржэ байhан тухай заншалта асуудалнуудаараа андалдадаг. Миhэрэн, гансал hайн харюу үгтэхэ зэргэтэй.

Аха хүнhөө эхилэн, айлшадые гэрэй эгээл хүндэтэй газарта — хоймортоо гарахыень уридаг.

Хүндэhөө эгээ түрүүлэн hүтэй ногоон сай уухыень дурадхадаг. hүөөр хэhэн иимэ эдеэ хоолнууд стол дээрэ табигдадаг: үрмэн, уураг, тараг, зөөхэйдэ шанаhан талхан гэхэ мэтэ. Гэрэй эзэн эхэнэр hүөөр хэhэн эдеэ хоолнуудые бэлдэhэнэйнгээ hүүлээр абаhаар галдаа үргэхэ, мүн шэгшыгээрээ дүрбэн зүг тээшэ сасан үргэхэ зэргэтэй. Айлшад элдэб эдеэ хоолhоо дээжыень стол дээрэ дуhаагаад, сагаан эдеэ барижа эхилдэг.

Стол дээрэ элдэб хоолой, ойн хэшэгүүдэй элбэгээр табигданхай байгаашье hаань, hүнэй эдеэ хоолой hүүлээр мяха табидаг. Сагаалганай hайндэртэ табиха гэжэ намарhаа эхилжэ, эгээл эрхим мяхаяа хадагалдаг юм. Энэмнай үхэрэй үбсүүн, сагаан мяхан гэхэ мэтэ болодог. hайндэрэй дүтэлхэтэй адли гэдхээхэ гэжэ хадагалhан мяхаяа гэртээ оруулдаг. Энээнэй hүүлээр шанаад, айлшадаа хүндэлдэг. Айлшадай hүтэй сайгаа уужа, hүнэй эдеэ хоолой амта үзэжэ, ярал гүйхэн хөөрэлдэхөөр байтар бүхэлеэр шанаhан мяхан стол дээрэ табигдадаг. Үбсүү, хабhа, эльгэ, зүрхэ, хошхоног гэхэ мэтые шанажа болгоод, столой тэг дунда табидаг. hэмжын өөхэ, hонгино, hү хэжэ, шанаhан шуhан баhал хүндын зүйл болодог. Эгээл хүндэтэй айлшан болоhон мяханhаа зүhэм отолжо, гэрэй эзэдтэ дамжуулан үгэдэг. Тиихэдэнь гэрэй эзэд галдаа үргэжэ, газаа гаргажа нютагай эзэдтэ сасан үргэдэг. Гэрэй эзэн нара гараха зүгhөө, үндэр наhатай айлшанhаа эхилэн архи аягалдаг. Эзэн эхэнэр халуун шүлэ аягалжа табидаг. Архиин, шүлэнэй дээжэ абажа, галдаа үргөөд, газаа гаргажа, орон дэлхэйдээ сасан үргэдэг. Энээгээр ёhо заншал дүүрэжэ, айлшад эдеэ хоол барижа эхилдэг. Хүхюуншэг болоhон айлшад элдэб дуунуудые дуулажа, шог зугаа гаргажа, таабаринуудые таалсажа эхилдэг.

Үбэлэй үедэ мэдээжэ шалтагаанuудаар спортивна, мори урилдаан болодоггүй hэн. Зүгөөр hээр шаалга эмхидхэдэг байгаа.

Айлшад ябаха тээшээ түхеэрбэ. Эндэл айлшадтаа гэрай бэлэгүүдые, хүүгэдтэ амтатайхан конфетэ эдеэ хоол барюулха хэрэгтэй. Бэлэгүүдые хубаарилжа үгэхэдэнь, гэртээ хариха саг болоо гэжэ ойлгохо хэрэгтэй. Тиигээд ондоо айлда ошожо, баhал иимээр угтуулдаг. Бултадаа урма зоригтой, бэе бэедээ гомдолоошье мартанхай. Хуушан жэл үнгэргэжэ, тэрээнтэй хамта бүхы уйдхар гашуудал, үбшэ зоболон арилба гээшэ. Шэнэ жэл угтажа, хүнүүдтэ бүри эрхим hайнаар ажаhууха найдал түрэбэ ха юм.

М. ДАНЧИНОВА.

1990 ОНОЙ «САГААЛГАН» ГЭҺЭН АРАДАЙ ҺАЙНДЭРЭЙ ПРОГРАММА

Февралиин 25

— «Сагаан hарын найр» гэhэн арадай hайндэр [15 саг. Балтахиновай үйлсын талмай];

—«Арадай искусствада буряадай ажаhуудал, заншал» гэhэн выставкэ нээлгэ. Гар урлалай шабараар, хэhэн зүйлнүүдые, зурагуудые худалдалга-выставкэ. «Мастернуудай город» хүдэлхэ [17 саг. Ц. Сампиловай нэрэмжэтэ уран зурагай музей];

— «Түрэл хизаарай дуунууд» гэhэн зүжэглэмэл дуунай концерт [19 саг. Политическэ гэгээрэлэй байшан];

— Үбэлые үдэшэлгэ [10 саг. «Текстильщик» ДК];

— кинофестиваль нээлгэ [городой кинотеатрнууд].

Февралиин 25, 26, 27, 28
Мартын 1, 2, 3, 4, 27, 28

— «Сагаан hарын hайндэр» [19 саг. Х. Намсараевай нэрэмжэтэ ГАБТД].

Февралиин 26, 27, 28
мартын 1, 2, 3, 4

— «Сагаан hарын hайндэр» [18 саг. Оперо болон балетэй театр].

Мартын 26, 28

— Арадай hайн дуранай коллективүүдэй хабаадалгатайгаар «Сагаан hарын hайндэр» [19 саг. Чайковскиин нэрэмжэтэ концертын зал].

Февралиин 28

— Үбэлые үдэшэлгэ [10 саг. Авиазаводой «Рассвет» ДК.

— Сагаан hарын үхибүүдэй hайндэр [1-дэхи интернат-hургуули]. [15 саг. Городой пионернүүдэй байшан].

Февралиин 28
Мартын 1

— Ульгэршэдэй hайндэр [19 саг. Чайковскиин нэрэмжэтэ концертын зал].

Мартын 6

— Гэсэрэй баатарнууд. Спортивно-зүжэглэмэл наадан. [ЗММК-гай КСК].

Мартын 10

— Сагаан hарын үхибүүдэй hайндэр [Яруунын районой «Ладуухай» ансамбль]

Мартын 10, 11

[15 саг. Городой пионернүүдэй байшан].

— Буряад шатараар турнир [11 саг. Политическэ гэгээрэлэй байшан].

Мартын 14

— Сагаан hарын үхибүүдэй hайндэр [15 саг. Городой пионернүүдэй байшан]

Мартын 17, 18

— «Сагаан hарын дангина» гэhэн конкурс [17 саг. ЗММК-гай КСК].

Мартын 17

— «Сагаан hарын мэндэ» [Хориин районой «Наран хада» гэжэ арадай ансамблиин концерт]. [19 саг. Чайковскиин нэрэмжэтэ концертын зал].

Мартын 18

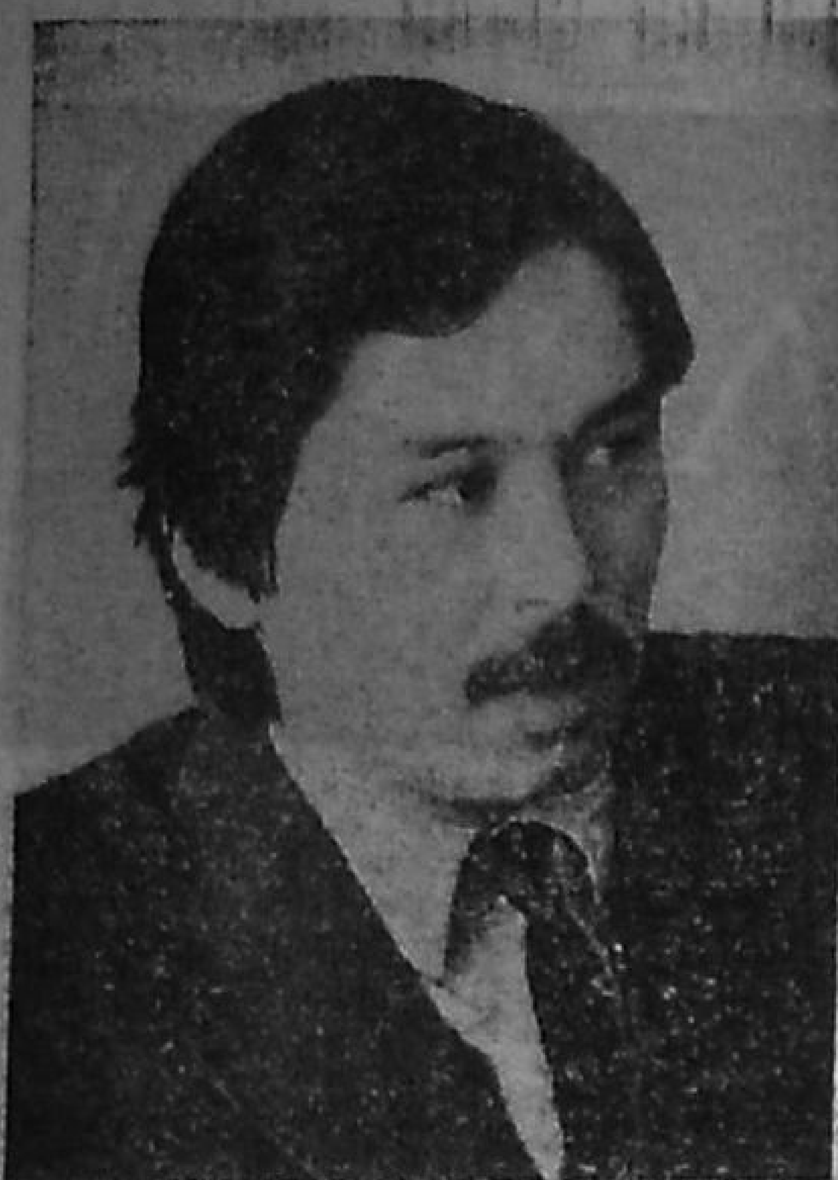
— Г. Дашабылов. «Тахуунайн таабаринууд» Эдэрмэгэй драмтеатрай зүжэг [19.30. Х. Намсараевай нэрэмжэтэ ГАБТД];

— — Сагаан hарын hайндэр. Эгэтын-Адагай соелой, байшангай «Аялга» ансамблиин концерт [19 саг. Чайковскиин нэрэмжэтэ концертын зал].

Мартын 24

— Еохорой hайндэр [19 саг. Балтахиновай үйлсын талмай].

Факультет

Ямар мэргэжэлтэд бэлдэгдэнэб?

Энэ тушаалдаа оройдоол нэгэ жэл гурба һара болзор соо хүдэлхэб гэжэ ВСТИ-гэй комсомолой комитедэй секретарь Александр Васильев огто мэдээгүй. Комсомолой областной 34-дэхи конференциин делегадууд тэрэниие ВЛКСМ-эй обкомой студенческэ таһагые даагшаар нэгэн дуугаар һунгажа, үндэр этигэл найдабари үзүүлһэн байна. Урда тээнь ВЛКСМ-эй Советскэ райкомой пленум Александрые Улаан-Үдын городской Соведэй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлээ.

— Саша, ши гэнтэ студенческэ таһагые даагшаар хүдэлжэ эхилбэш. Урдаа ямар түсэбүүдые табинабши!

— Түсэбүүд яһала ехэ. Студентнүүдэй байдалтай һайн танил байһан тула энэ тушаалда урагшатайгаар хүдэлхые оролдохоб. Жэлэй саада тээ ВЛКСМ-эй обкомдо иимэ таһаг байгаагүй юм. Тиимэһээ ямар ажал хэхэ ёһотойбши гэжэ намда хэншье зааборилоогүй. Энэ намда ехэтэ һайшаагдана.

Студенческэ залуушуулгай таһаг хэдэо горком гү, али райкомдол адли хүтэлбэрилхы орган байха ёһогүй. Үшөө нэгэ шата юундэ хэрэгтэйб! Студенческэ комсомолдо методическа туһаламжа хүргэхэ гээшэ манай уялга болоно.

— Студенческэ залуушуулда мүнөө ямар туһаламжа хэрэгтэйб! Танай отдел ямар үүргэ дүүргэхэб!

— Шэнээр ажаллаха, түрүү аргануудые хэрэглэхэ, комсомолшууд болон залуушуулай эдэбхи үүсхэл дээшэлүүлхэ гэһэн гол зорилгонуудые урдаа табинабди. Ленинскэ шалгалта бидэ институдтаа үнгэргэхэеэ болео һэмди. Энээниие студентнүүдтэ балай туһаламжа хүргэдэггүй хэмжээ ябуулга гэжэ һанагдана. Вузай комсомол ямар ажал хэхэ ёһотойб гэжэ тон һайнаар бодожо үзэхэ саг хүрэжэ ерээл даа. Гансал захиралтаар, баалалтаар ниитын ажал, мүн элдэб янзын субботнигууд үнгэргэгдэхэ ёһогүй.

Студентнүүдэй научно-техническэ творчествые хүгжөөхэ, эмхидхэхэ хэрэгтэ туһалха, студентнүүдтэ материальна туһаламжа хүргэлгын арга методүүдые бэдэрхэ гэхэ мэтэ ажал бэелүүлэгдэхэ ёһотой.

— Тобшоор хэлэбэл, ВЛКСМ-эй студенческэ таһаг залуушуулай социальна асуудалнуудые шиидхэхэ гэжэ ойлгобобди. Харин таһагтнай вузуудай һуралсалай шатада нүлөөлжэ шадаха гү!

— Һүүлэй үедэ вузуудта мэргэжэлтэдые муугаар бэлдэнэ гэжэ ходо хэлсэдэг болоһо байнхай. Комсомолой организацинууд эндэ тиимэшье ехэ туһаламжа хүргэжэ шадахагүй гэжэ сэхыень хэлэбэл, дээрэ ха. Ушар юуб гэхэдэ, студент бүхэнэй һуралсалай шатаар һонирхоогүй сагта нэгэшье амжалта туйлагдахагүй. Тиимэһээ эгээн түрүүн студентнүүдтэ һонирхол түрүүлхэ, эдэбхи үүсхэлтэй болгохо гээшэ тон шухала. Обществодо ямар мэргэжэлтэд шухала хэрэгтэйб гэжэ тон һайнаар тодоруулха хэрэгтэй. Иимэ шэнжэлэл мүнөө хэанашье хэгдэнэгүй. Орон доторкай, үгы гэбэл, ямар нэгэ республика дотор хэды экономистнууд хэрэгтэйб гэжэ хэн нэгэнэй асуугаа һаа, ямаршье статистика харюу үгэжэ шадахагүй. Хэды шэнээн мэргэжэлтэд (ямар бэ нэгэ шэглэлээр) хэрэгтэй гэжэ мэдэжэ байгаа һаа, хэды һайн һэн бэ!

— Шинии таһаг вузуудта ямар туһаламжа хүргэжэ шадаха байнаб!

— Байгша оной хоердохи хахадта мэдээнүүдые суглуулжа, мэргэжэлтэдые бэлдэлгэ болон хэрэглэлгын ашаг үрые мэдэхэ һанаатайб.

— Гансаараа шадаха гүш!

— Хүшэр байха гэжэ мэдэнэб. Комсомолой обкомой дэргэдэ ямар бэ нэгэ коллективнэ орган байгуулаа һаа болохо байгаа. Мүнөө студенческэ залуушуулай совет байгуулжа, тэдэнэй бүридэлдэ вузуудай түлөөлэгшэдые оруулха хүсэл бии. Саашанхи хүдэлмэриингөө түсэб хараалжа, хамтадаа хэмжээ ябуулгануудые бэелүүлжэ эхилхэ һэмди. Институдуудшье, техникумүүдшье ами аминдаа өөһэдыгөө шүүһэн соо болбосорно ха юм даа. Хэрбээ бултадаа нэгэдээ гээшэ һаа, хэды ехэ хүсэн боложо шадаха һэнбибди!

— Вуз бүхэнһөө түлөөлэгшэдые суглуулжа, социологическа бүлэг байгуулаа һаа, ямар бэ!

— Мүнөө дээрээ иимэ бүлэг байгуулжа шадахагүйбди. Ушар юуб гэхэдэ, социологическа ехэ шэнжэлгэнүүдтэ мүнгэ һомолхо хэрэгтэй бшуу. Харин мүнөө маанадта ехэ мүнгэн үгы. Республика соомнайшье хэды мэргэжэлтэд хэрэгтэй гээшэб гэжэ тон һайнаар мэдэдэг һаа, туһатай һэн. Мүнөө вузууд мэргэжэлтэдые бэлдэжэ гаргаһанайнгаа һүүлээр тэдэнэйнгээ хуби заяанай хойноһоо адаглан харадаггүй. Энэ буруу ябадал.

Залуу мэргэжэлтэд хуулиар хамгаалагдаһан байха ёһотой гэжэ баримталха байнаб. Сүлөөтэй диплом абагшад залуу мэргэжэлтын эрхэһээ хаһагдахоёо һанадаг. Юундэ тиимэб? Тэдэнэр бусад студентнүүдтэл адли вузуудта һуража гараа ха юм. Тиимэһээ тон адли эрхэнүүдтэй байха ёһотой.

— Студентнүүдэй ажабайдал һайжаруулха гэһэн асуудал тон хурсаар табигдана.

— Студентнүүдэй үхибүүдые хүүгэдэй саадуудта түбхинүүлхэ, тэдээндэ туһаламжа хүргэхэ гээшэ шухала зорилго болоно.

— Комсомолой районно организациин зүгһөө депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдэнхэйш. Гэбэшье студентнүүдые мүн лэ түлөөлхэ болоно ха юмши.

— Минии программа гол хүдэлмэритэймни нягта холбоотой. Харин һунгалта тухай минии һанамжа иимэ: бүхы кандидадууд альтернативатай байха ёһотой. Мянгаад ажалшадтай коллективтэ хэдэн бэрхэ хүнүүд заатагүй олдохол.

Ниитын һанамжануудые саг үргэлжэ шэнжэлжэ, шалгажа байха гээшэ Соведүүдэй уялга болохо ёһотой. Тиимэһээ городской Соведэй дэргэдэ социологическа албан эмхидхэхэ шухала.

Улаан-Үдын городской Соведэй депутадта кандидат Александр Васильевай программаһаа багахан хуби абажа, уншагшадайнгаа анхаралда дурадхабабди. Залуушуул социальна талаһаа хамгаалагдаха ёһотой гэжэ Александр тон зүб хэлэнэ. Хэрбээ депутат болоо гээшэ һаа, энэ хэрэгтэ тэрэ бүхы хүсэл зоригоо сүм зорюулха һэн.

Манай корр. Лариса КВАКТУН хөөрэлдөө үнгэргэбэ.
Дмитрий АЛТАЕВАЙ фото.

ЭРХЭГҮЙГӨӨР...

СТУДЕНТНҮҮД ХАМТЫН БАЙРАДА АЖАҺУУНА ГҮ?

«Хүндэтэ «Молодежко»! Тэсэхэ аргамнай һалаад, шамда бэшэг бэшэхэ гэжэ шиидэбэбди. Багшанарай нэгэдэхи училищиин хамтын байрада ажаһуухын аргагүй болошонхой».

Саашадань хамтын байрадахи уйдхарта ажабайдалай үйлэ хэрэгүүд, үдэр бүхэндэ элдэб түбэг бэрхэшээлнүүдтэй ушардаг байһан тухайгаа зураглан бэшэнэ. Бэшэг иимэ үгэнүүдээр түгэсэнэ: «...Манай бэшэгтэ анхаралаа хандуулангүй орхихогүй байха гэжэ найданабди. Мүнөө тэсэхэ аргамнай һалаа, өөһэдынгөө хүсөөр ямар нэгэ хэмжээ ябуулгануудые абаха болоо хабди». Бэшэг доро 120 хүн гараа табиһан байба.

Дохео абтаа, тэрээндэ харюу үгэхэ хэрэгтэй. Би багшанарай 1-дэхи хамтын байрада ошожо хараад, зүрхэ сэдьхэлыемни хүдэлгэһэн зарим баримтанууд тухай хубаалдаха хүсэлтэйб.

Бэшэг түрүүшынхеэ уншаад, ямараар ажаһуудаг байһыень ойлгожо абаад, эрхэгүйгөөр ажаһуугшадые хамгаалхаяа уридшалан бэеэ зэһэбэб. Ехэл муугаар ажаһуудаг байна гэжэ ухаандамни бүхөөр хадуугдаба. Эндэ ажаһуугшадые нарин нягтаар шалгажа оруулдаг байна гэжэ баһал һанаа бэлэйб. Харин эндэ ерээд, өөрөө нюдөөрөө харахадаа, тад ондоо байдалтай ушаржа, нэгэ бага баярлаадшье, голхороодшье абааб. Эндэ гоё һайхан отель хараха гэжэ найдаагүйб. Минии урда сонхонуудтаа сүүмхэнүүдтэй, сеткэнүүдтэй эдеэ хоол үлгэһэн эгээлэй юрын байшан байба. Басагад (училищида гол түлэб басагад һурадаг) энеэбхилэн, ишэ тиишээ һүндэлдэнэ. Тэдэнэй шэг шарайнуудые хараад, муугаар ажаһуудаг мүр сарга олоогүйб.

Намайе гансал дутуу дундануудые бэдэрхэ ори ганса зорилготой ерээ гэжэ бү һанагты. Бэшэгэй хэр зэргэ зүбөөр бэшэгдэһые шалгаха зорилготойгоор ишэ ерээ хүм.

Фойе соо хамтын байра соогуур дежурледаг басагад миһэрһэн шарайтайгаар намайе угтаба. Ямаршье асуудал һурангүйгөөр намайе оруулба. Минии доог мүндэлэнгүйгөөр хосоршобо хэбэртэй. Хамтын байра соогуур ябажа хараад, бүхы юумэн хэм хэмжүүр соогоо зохид гэжэ ойлгооб. Кухни руунь шагаагаадшье үзөөб. Тэндэшье дутуу дунданудтай ушараагүйб. Намда иимэ һонирхол түрэбэ: «Тэдэ юундэ гомдоһон байгаа гээшэб?» Үнэхөөрөөшье гэртэхи эрхэ байдалтай жэшэхын аргагүй юм бээ. Гэбэшье хамтын байра иимэл байнгүй яахаб даа.

Тиигээд басагадай һанамжануудые мэдэхэ хүсэлтэй болобоб. Гомдол бариһан бэшэгынь гартаа бариад ябанаб. Гомдол бариһан бэшэг эльгээһэн хүн олдобогүй. Иимэ бэшэг бэшэхын урда тээ ажаһуудалай эрхэнүүд, ажабайдал тухайгаа гүнзэгыгөөр бодожо үзэхэ хэрэгтэй бшуу.

Мүнөө тэдэ юушье ойлгохоео болишоод, гараа дэлгэн байба. 120 хүнэй гараа табиһан бэшэг тухай тэдэ юушье мэдэхэгүй байшоо. Эндэ ехэл зохидгүй баримта элирбэ. Хэдэн гараа табиһан хүнүүдэй дунда адли фамилитай хүнүүд ушарба. Тэдэ энэ бэшэг тухай юушье мэдэхэгүй байгаа. Нэгэл хүнэй гараар олон хүнэй гар табигдаһанхай гэжэ ойлгожо ababaбди. Хүлисэгты, битнай Шерлок Холмс бэшэб, гараа табиһан хүнүүдэй почерк шалгаха саг үгы. Һанаагаа амараад, бусад комнатонуудаар ябабаб. Тээд тэндэшье баһал иимэ үзэгдэлтэй ушарааб.

Хооһоор сагаа гээһэнэйнгээ түлөө би урмаа хухарааб. Тиигээд энэ бэшэгэй автор гү, али авторнууд хүүгэдые ямар юумэндэ һургахаб даа гэжэ һанахадаа дурамни гутаба.

Би багшанарай училищиие муудхаана бэшэб. Ахалагша хүмүүжүүлэгшэ К. И. Будниковатай хөөрэлдэхэ зуураа, тэндэ ажаһуугшад тушаа һайн һайхан үгэнүүдые хэлэхыень дуулааб. Хэдэн арбаад жэлэй урда тээ хэрэгһээ гараа гэжэ халхаар болоһон эд зөөриие хэрэглэһээр зандаа байхадань, тэндэ хүдэлэгшэдтэ, ажаһуугшадта атаархахаар байба.

Тиибэ ябабашье бэшэгэй авторнуудые олохо хүсэл түрэбэ. Тиигээгүй һаа, хожомоо ондоо удхатай бэшэг бэшэжэ болохо бэшэ гү? Мүнөө ухаан бодолоо, соел болбосоролоо хүгжөөхэ тухай олон юумэ хэлсэнэбди, хүн хожомоо ямар болохоб гэжэ арсалданабди. Эндэ үхибүүе бага балшар наһанһаань үнэн зүбөөр хүмүүжүүлхэ хэрэгтэй гэжэ бултадаа ойлгохо зэргэтэйбди. Гэхэ зуура, бэшэг бэшэхынгээ урда тээ гансал өөр тухайгаа бэшэ, харин энэ бэшэгтэ анхаралаа хандуулжа, тэрээн тухай оролдохо хүнүүд тухай бодожо үзэхэ шухала гэжэ һананаб.

Нэгэ иимэ байдалтай ушарааб. Хамтын байрые заһабарилха мүнгэн гэнтэ олдошоол. Шалтагаанинь юуб? Москваһаа айлшад ерэхэ юм гээ ха. Танил болоһон түүхэ бшуу. Гэнтэ һаяын жэлнүүдһээ буриин үнэр гутахадал гэбэ.

Саян ОМБОЕВ,
МАН-ай журналистикын секциин шагнагша.

ХУУЛИ БУЛТАНДА ХАБААТАЙ ГҮ?

Амар мэндэ, «Буряадай залуушуул» газетын редакци!

Танай газетэдэ «Поезд ябашоо...» гэһэн статья уншаад, бэшэхэ гэжэ шиидээб. Ажалдаа хам орохоор эрмэлзээгүй, юристнүүдтэ туһаламжа хүргэхыень хандаагүй гэжэ таанад Ирина Абзаева, Нина Цындескина гэгшэдые гэмнэнэт. Харин би өөрынгөө түүхэ тухай хөөрэжэ үгэһүү. 19 наһатайб, 1989 оной зун индустриально-педагогическа техникумэй хоердохи курса дүүргээб. Энэ үедэ би хээлитэй болоно, академическэ амаралта абахагүй гэжэ бодоо һэм. Юундэб гэхэдэ, удаадахи жэлэй сентябрь һарада үхибүүмни багахан байха (оройдоол 9 һаратай болохо), үхибүүнтэймни һууха сүлөөтэй хүнэй — хүгшэн эжын үгы байһан дээрэһээ заочно отделенидэ орохо баатай болооб. Хоердохи курса дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр ажалда орохо гэжэ бодобоб. Хээлитэй болоһоорин табадахи һара ябажа байгаа. Тиимэһээ нарайлха гэжэ мэдэхээр һэн бээ.

Теэд намайе хаана хандаагүй гэжэ һананабта! Ошоһон лэ газартамни арсадаг байба. Декредтэ гараха болотороо ажал бэдэржэ эсэтэрээ ябаа һэм. Ажал хаанашье оложо шадаагүйб. Хоер дахин юристдэ (эхэнэрэй консультациин юрист болон Куйбышевай һэн гү, али Кировэй үйлсөөр оршоһон юристдэ) ошооб Ленинэй үйлсөөр оршоһон прокурортошье ороо б, ажалда оруулха талаар инспектортэй хөөрэлдөөб. Тэдэ бултадаа иигэжэ хэлэдэг байба: «Хуулиин ёһоор шамайе ажалда абаха зэргэтэй». Намайе ямаршье ажалда абаагүй. Тиихэдээ намайе ажалда абаха уялгатай байһан аад, абаагүй болоно бшуу. Ажалда оруулха талаар бюродо ошооб. Тэндэшье ажал оложо үгөөгүй. Мүнөө үхибүүмни 2,5 һаратай болоо. Би нэгэшье мүнгэ абанагүйб, харин үбгэнэймни дундуур салин хүлһэн 120 түхэриг болодог. Манай хуулинуудай хэндэ хамаатайгаар бэшэгдэһыень ойлгожо ядааб.

Татьяна Д.

РЕДАКЦИҺАА: Залуу мэргэжэлтын ажабайдалһаа абтаһан үшөө нэгэ жэшээ харуулбабди.

Һунгалта

БИ ХЭНЭЙ ТҮЛӨӨ ДУУГАА ҮГЭХЭБИБ!

Би РСФСР-эй арадай депутадта кандидадуудай һунгалтын урдахи нилээд олон программатай танилсааб. Зүгөөр «өөрынгөө» кандидат шэлэжэ шаданагүйб. Манай республикаһаа дэбжүүлэгдэһэн кандидадуудай программын үндэһөөр хэнэйнь түлөө дуугаа үгэхэ байһанаа тодорхойлжо яданхайб. Орон доторнай боложо байһан үнлэ хэрэгүүдые, засагай түлөө тэмсэжэ байһан хүнүүдые анхаралтайгаар адаглан хаража байһан олохон һунгагшадай өөрын кандидадые тодорхойлхонь нилээд хүшэр байна еһотой гэжэ ойлгоноб.

Юундэ гээшэб! Мүнөө тайлбарилан ойлгуулжа үгэхэ гэжэ оролдоһууб.

Юуб гэхэдэ, Россин арадай депутадуудай ерээдүйн съезд дээрэ СССР-эй арадай депутадуудай I съезд дээрэ ушарһан баримтанууд дайралдаха гэжэ һананаб. Имагтал юуб гэхэдэ: съездые парламентска «блогууд» (фракцинууд) болгожо хубаарилга. Байгша оной мартын 4-дэ һунгагдаһан РСФСР-эй арадай депутадууд баһал «фракцинуудаар» хубаарха байха. Мүнөө дээрээ кандидадууд байһан аад, «фракцинууд» боложо хубаарха байһан тухайгаа найдуулна бшуу. Эдэ «фракцинууд» һунгалтын болохоһоо урда тээ мүнөө бүридүүлэгдэжэ эхилэнхэй. Тэдэнэй гурбаниинь онсо илгарна. Тэдэ гэбэл: 1. Россин ниитэ-политическэ хүдэлөөнүүдэй блок; 2. КПСС-эй һунгалтын урдахи платформын блок; 3. СССР-эй арадай депутадуудай «регион хоорондын бүлэгые» бүридүүлһэн блок. Минии дилетантска һанамжын еһоор, эдэл блогууднай Россин хуби заяае шиидхэхэ болоно.

«Пенсионернүүдтэ пенсиинь дээшэлүүлхэбди, эхэнүүдтэ хүүгэдыень бусаахабди, тараашадта газарые дамжуулан үгэхэбди» гэхэ мэтээр манай кандидадуудай найдуулхыень шагнахада, хэблэл дээрэ уншахада эноэдэтэй шэнги болошоно. Тэдэ арадайнгаа ажабайдал һайжаруулха хүсэлтэйл юм бээ. Гэбэшье СССР-эй арадай депутадуудые һунгахаһаа урда тээ гоеор найдуулһан үгэнүүдтэнь этигэжэ, «зангада» орожошье болоо хабди. Харин би имэ «зангада» орохо хүсэлгүйб. Гое гоо үгэнүүдээр найдуулаашье һаань, нэгэ депутат юушье хэжэ шадахагүй гэжэ мүнөө би һайнаар ойлгодог болооб. Мүнөө һунгагша байһан намайе нэгэл имэ асуудал һонирхуулна: Россин арадай депутадуудай съезд дээрэ ерээдүйн депутат ямар «блок» шэлэхэ хаб! Кандидадуудай гоеор найдуулһан программанууд сооһоо энээниие тодорхойлхын аргагүй бэшэ гү! Ерээдүйн съезд дээрэ хэнэй тала баримталха байһанаа манай ерээдүйн һунгагдамалнуудай олонхиинь өөртөөшье үнэн сэхэ харюу үгэжэ шадахагүй еһотой даа.

Россин хуби заяае шиидхэхэ хүсэлтэй минии дээрэ дурдаһан политическэ бүхы «блогуудай» дэлгэрэнгы программанууд манай түбэй хэблэлдэ толилогдоһон байна. Манай республикаһаа дэбжүүлэгдэһэн РСФСР-эй арадай депутадуудта кандидадууд бэелүүлэгдэхын аргагүй программануудаар һунгагшадай толгойе эрьюулэнгүйгөөр, харин өөһэдынгөө округуудай һунгагшадта үнэн сэхээр иигэжэ мэдүүлээ һаань, дээрэ байха гэжэ һананаб: манай хамтын хуби заяанай шиидхэгдэхэ үедэ тэдэ хэнэй тала баримталхаб: «патриодуудай», «партийцуудай» гү, али «радикалнуудай» гү!

Хэрбээ «өөрынгөө» кандидадуудһаа тодорхой асуудалдаа тодорхой харюу абаагүй һаа, дуугаа үгэхэ дурамни хүрэнэгүй, харин бюллетеньсоо бэшэгдэһэн кандидадуудые бултыень зуража хаяхадаашье болохоб.

Долоон хоног бүхэндэ гарадаг «Литературная Россия» 1990 оной 6-дахи номерто», «Ветеран» 1990 оной 3-дахи номерто («Правда Бурятии» газетын энэ «Платформые» толилоо һаань, һаалта хэхэгүй байгаа) толилогдоһон «Россин ниитэ-патриотическа хүдэлөөнүүдэй блогой һунгалтын урдахи платформотой» һунгагшадай ба тэдэнэй дэбжүүлһэн кандидадуудай анхаралтайгаар танилсаа һаань, һайн лэ байха һэн гэжэ һананаб. «Россин ниитын-патриотическа хүдэлөөнүүдэй блогой һунгалтын урдахи платформын» намда туһалһандал адляар олохон һунгагшадта туһалжа магад. Би имагтал энэ блогой «һунгалтын урдахи платформын» түлөө хоёр гараа үргэн дэмжэхэб.

Гансал «өөрынгөө» кандидадай түлөө дуугаа үгэжэ шадахагүй байһандаа голхорноб.

В. ТРОШИН,
геолог, «Абаралга» гэһэн патриотическа бүлгэмэй гэшүүн.

Ой модондо гамтайгаар хандаха

Манай уншагша Н. Сизых гэгшын «Ой модо отолно...» гэһэн бэшэг январиин 13-да «Аршаан» гэжэ тусхай хуудаһанда толилогдоо һэн. «Забайкаллес» нэгэдэлэй хүтэлбэрилэгшэһөө интервью абыт гэжэ Н. Сизых бэшэг соогоо гуйна.

Иигэжэ бидэ «Забайкаллес» гэһэн территориально-үйлэдбэриин нэгэдэлэй генеральна директорэй нэгэдэхи орлогшо А. Т. Кобылкинтай уулзабабди. Тиигээдшье директорэй нэгэдэхи орлогшотой уулзаха гэһэн бодол үнихэн түрөөд байгаа. Ушар юуб гэхэдэ, Хандагайн, Горхоной, Хүртэйн леспромхозуудай коллективүүд, Бүхэсоюзна ой модоной НТО-гой Буряадай организаци А. Т. Кобылкиниие Железнодорожно национально-территориальна 91-дэхи округһоо РСФСР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлэнхэй.

— Анатолий Тимофеевич, танай программа соо ой модондо, Байгал далайда, байгаалида гамтайгаар хандаха тухай пунктнууд оруулагданхай. Гэхэ зуура, танай хүтэлбэрилэдэг организаци байгаалиие хамгаалдаг бэшэ, харин хюдадаг организаци гэжэ юундэшьеб нэрлүүлдэг...

— Үнэхөөрөөшье һүүлэй үедэ газетэ, радио болон телевиденидэ ой модо бэлэдхэгшэдые байгаалиин еһотойл дайсад шэнгеэр харуулдаг болонхой. Поэт Андрей Румянцев манай ажалшадые хуһа отолжо байһаар нэгэ зохеол соогоо харуулна. Гэбэшье Буряадай ой модоной комплекс республикын арадай ажахыда гол һуури эзэлдэг. Энээниие мартажа болохогүй.

Манай предприятинууд үйлэдбэрилэгдэдэг продукциин дундаһаа 92 процент ой модо, 60 процент пиломатериал, 100 процент шпала, 51 процент мебель, гэрнүүд болон элдэб янзын комплектнүүдые, ДВП, ДСП гэхэ мэтые гаргадаг гээшэ.

Арадай үргэн хэрэглэмжын эд бараа байгша ондо элбэгээр гаргажа, аяар 63 миллион түхэригтэ хүргэхэ һанаатайбди. Тэдэнэй хахадынь манай Буряадта үлөөгдэхэ. Мебель, модоор хэгдэһэн элдэб янзын зүйлнүүд, пиломатериалнууд, сэлдэй гэрнүүд гэхэ мэтэ тэдэнэй тоодо ороно. «Бурятстрой» ТСО-гой бодхоодог бүхы объектнүүд манай бэлдэһэн модоор бүтээгдэнэ. Үшөө тиихэдэ авиазаводой барилгашад манай модо хэрэглэдэг.

— Ой модо гамнаха тухай хөөрэлдэнэбди. Гэхэ зуура, ой модо хэрэглэнгүйгөөр нэгэшье зүйл бүтээгдэдэггүй.

— Манай правительствын Байгал шадарай зоные хэрууһэн дороо абажа, байгаалиин нөөсэ баялигуудта гамтайгаар хандаха тухай шиидхэбэри абаһанһаа хойшо хореод жэл үнгэршэбэ. Байгал далайн бассейндэхи ой модондо имэ шиидхэбэри ехээр нүлөөлөө гэжэ хэлэхэбди.

Һүүлэй табан жэлэй туршада бидэ модо бэлэдхэлгые нэгэ миллион кубометрээр гэхэ гү, али 30 процентээр бага болгообди. Ой модо үйлэдбэрилгэһөө үлэһэн бүхы үлэгдэлнүүдые хэрэглэдэг болоһоной ашаар табан жэлэй туршада 20 миллион түхэригэй тэвэрна продукци гаргажа шадаабди. Мебель хоёр дахин ехээр гаргагдаһан байна. Энээниие яһала ехэ амжалта гэжэ тооломоор.

«Бурятлесхоз» нэгэдэлэй мэдээсэһэнэй еһоор, ой модоной фондын байдал 1966 онһоо 1988 он болотор имэрхүүгээр хубилаа гэжэ тэмдэглэхэ дуран хүрэнэ. Ой модоор хушагдаһан талмай 2,8 миллион гектараар ехэ болоо. Энэнһээ үлэмжэлэн, модо отолхо ушар хараа байса бага болоһон байна. Хуша болон шэнэһэн модотой талмайнууд миллион гектараар ехэ болоо.

Республикымнай ой модонуудай, Байгал далайн бассейн шадарай газарнууд һайн байдалтай гэжэ хэлэхэеэ һананаб бэшэб. Намайе зүбөөр ойлгогты. Москваһаа захиралтын бууха, тэрэниие дүүргэнгүй байхын аргагүй бшуу. Ой модоной ажахын бүхы операциие нэгэдхэгдэмэл аргаар хүтэлбэрилдэг болоһон сагһаа хойшо хүшэр байдалтай ушаржа эхилээбди. Манай ой модоной ямар байдалда хүрэжэ ерээд байһые Москвада мэдэнэгүй хэ юм.

Ой модоной ажахы эрхилэлгын, ой модоной ажахын системэ байгуулгын научна үндэһэ баримта гэжэ байхагүй. 60-аад онуудта орходоо мүнөө бидэ һуургүй бага ой модо бэлдэнэ гээшэбди. Буряадай ой модоной ямар нөөсэ баялигтай байһаниие хэншье тодо һайнаар мэдэхэгүй. Эрдэмтэд лэ энэ шухала хэрэгтэ хубитаяа оруулха еһотой байгаа. Илангаяа регионально ажахын тоосоогоор хүдэлжэ эхилһэн сагта эрдэм наукын шэнжэлгэнүүд шухала хэрэгтэй болоно.

— Анатолий Тимофеевич, ой модон шухала хэрэгтэй гэжэ тон һайнаар мэдэнэбди. Танай организаци Байгалай зоной ой модо отолхо ябадалда эсэс табиха тухай шиидхэбэриие абтаашье һаа, модо бэлэдхэл үргэлжэлүүлхэ. Энэ хэндэшье мэдээжэ. Жэлэй туршада 8 миллион кубометр модо отолходо болохо гэһэн мэдээнүүдые хараа һэм. Теэд та 2,6 миллион бэлдэхэ хэрэгтэй гэжэ эрид хэлэнэт. Энээниие тайлбарилжа үгыт.

— Финлянди манай Буряадта адли 1 миллиард кубометр ой модоной нөөсэ баялигтай. Тэндэ мүнөө жэлэй туршада 50 миллион ой модо бэлдэдэг байха юм. Дэлхэй дээрэ тон һайн ажабайдалтай гэжэ тоологдодог арбаад орнуудай тоодо Финлянди ородог гэжэ мэдээжэ. Харин бидэ...

Ой модо болгоомжотойгоор, айхабтар бодолтойгоор бэлдэхэ хэрэгтэй. Программа соогоо нэгэ имэ пункт орууланхайб: «Арбан гурбадахи табан жэлдэ хари гүрэнэй болон өөһэдынгөө ороной техникэ болон ой модо бэлэдхэлгын технологи нэбтэрүүлхые оролдохоб. Ой модо бэлэдхэлгэдэ эрхим һайн техникэ болон түрүү технологи хэрэглэгдэхэ еһотой.

— Уншагша Сизых иигэжэ бэшэнэ: «Республикын бүхы районуудта модо бэлэдхэгшэдэй ерэхэдэ юун болодог гэжэ һананабта... Мамай хаанай дээрмэдэһэндэл адли үзэгдэл хаража боломоор».

— Үнэхөөрөөшье имэрхүү ушарнууд боложо магадгүй. Ой модо бэлдэһэнэй һүүлээр мүшэр, холтоһон гэхэ мэтэ хэдэн мянгаад кубометр үлэгдэлнүүд үлэхэеэ һанадаг... Тэдэниие ДСП, ДВП болгохоһоо гадна түлеэн болгожо хэрэглэхэдэшье болохо бшуу.

100 мянган кубометр үлэгдэлнүүдэй ойролсоол 40 процентнь хэрэглэгдэнэ. Имэ байдалда эсэс табиха саг хүрэжэ ерээ. Ой модоной талмайнуудые сэбэр байлгаха, шэнэ модо һуулгаха гэхэ мэтэ шухала зорилгонуудые урдаа табиха еһотойбди. Хоёр жэлэй туршада тэдэниие бэелүүлхэ һанаан бии. Иигэжэ программа соогоо удаадахи үгэнүүдые бэшэнхэйб: «1991 онһоо хожом болгонгүйгөөр «Забайкаллес» нэгэдэлэй бүхы леспромхозуудые ой модоной үлэгдэлнүүдые суглуулха, үйлэдбэрилхэ, болбосоруулха, машинануудай комплектнүүдээр хангаха».

Хэрбээ имэрхүү 25 комплекттэй гээшэ һаа, ой модоной талмайнуудые эгээн сэбэр байлгажа шадаха һэмди.

Анатолий Тимофеевич, һунгалтада амжалта туйлахыетнай хүсэнэбди.

А. ФАДЕЕВА хөөрэлдөө үнгэргэбэ,
Д. АЛТАЕВАЙ фото.

ХООҺОН ҮГЭНҮҮДҺЭЭ ЭСЭЭБДИ

Буряадай эрдэмэй түбэй естественнэ наукануудай институдай коллектив һунгуулиин 110-дахи округһоо горсоведэй депутадта кандидадаар эрдэмтэ залуушуулай Соведэй түрүүлэгшэ, химическэ эрдэмэй кандидат Вячеслав Викторович Хахиновые дэбжүүлбэ. Түрүү бэрхэ эрдэмтэн, ниитын ажабайдалда эдэбхитэйгээр хабаададаг Вячеслав Викторовична найдал үзүүлбэбди.

Корр.: Депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдэхэ гээшэмнай ехэ этигэл найдабари, нэрэ хүндэ...

В. Х.: Һунгуулиин урда тээхи тэмсэлдэ эдэбхитэйгээр хабаадаха гэжэ шиидээб. Хубилган шэнэдхэлгын илан мандахын тула бүхы шадалаараа оролдохоб.

Һайн ажабайдал тухай гое гоеор хэлэхэ ябадалда эсэс табиха хэрэгтэй. Хооһон үгэнүүдээр арад зониие найдуулжа байнгүйгөөр бодото хэрэгтэ хам орохо шухала.

Корр.: Засаг гартаа барижа байһан ноен бэшэ депутат юу хэжэ шадахаб гэжэ зарим хүнүүд һэжэглэдэг байна.

В. Х.: Энэмнай тон буруу һанамжа гээшэ. Экономикодо, политикада бодото засаг гартаа барижа байһан хүнүүд бүхы юумэ хэжэ шадаха гэжэ һанажа болохогүй.

Корр.: Буряадай эрдэмэй түбэй научна залуушуулай Соведэй түрүүлэгшэ байһан тула городые, республикые хүтэлхэ хэрэгтэ залуушуул болон залуу эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэдэй ямар хубита оруулжа шадаха байһан тухай тобшо тэдыгээр хэлэжэ үгыт.

В. Х.: Хубилган шэнэдхэлгэ залуушуулда хабаатай гэжэ ходо дууладагбди. Теэд иигэжэ хэлэһэн аад, гүрэнэй ажал хэрэгүүдһээ, гүрэн түрые хүтэлэлгэһөө залуу үетэниие зайсуулха гэжэ оролдоһон ябадалнууд ушардаг. Дүй дүршэлтэй, онол шадабаритай хүнүүдые хүтэлбэрилхы тушаалнуудта табиха гээшэ буруу бэшэ. Гэбэшье политическэ ажал ябуулгада залуушуул заатагүй хабаадуулагдаха еһотой. Хүгжэнги оронуудай дүршэл хэрэглэдэг болоо һаа, һайн һэн. Харин хүгжэнги оронуудта эрдэмтэдтэй нягта холбоо барисаатайгаар бүхы ажал хэрэгээ ябуулдаг байха юм. Ажахын, социальна, политическэ удха шанартай шухала асуудалнуудые шиидхэлгэдэ эрдэмтэдэй баримтанууд гол үүргэ дүүргэдэг гээшэ.

Корр.: Эндэ һаяхана БНЦ-дэ ехэл шанга партийна суглаан боложо дүүрээ. Тэрээн тухай танай һанамжа ямар бэ!

В. Х.: Би партиин гэшүүн бэшэб. Гэбэшье өөрынгөө һанамжа хэлээд туршаһуу. Партида найдахаяа болеобди гэжэ зарим хүнүүдэй хэлэхые нэгэнтэ бэшэ шагнанабди. Манай республикын партийна организацида тиимэшье һайн байдалтай бэшэл даа. Партиин юрын гэшүүд болон аппарадай хоорондохи харилсаан зүрилдоотэй болоод байна. Имэ байдалда ажал хэрэг ураг-шаа ябахагүй. КПСС-эй обкомой нэгэдэхи секретарь альтернативагүйгөөр дэбжүүлэгдээ, кадрова политика өөрынгөө дураар ябуулна, алдуу эндүүнүүдые гаргана гэхэ мэтэ үгэнүүд хэлэгдэнэ. Захиран зонхилгын системэ алдахагүйе оролдоһон партиин обкомой бюродо арад зон дураа гутана. Аппарат нэгэдэхи секретариин үгэ дуулаад лэ юрын коммунистнуудые шагнаха гэжэ оролдоногүй.

Корр.: Сотниковой дачануудые хүүгэдэй байшанда дамжуулан үгэхэ тухай шиидхэбэри абтаа. Танай программа соошье имэ пункт бии гэжэ мэдэнэб.

В. Х.: Совет болон партийна хүдэлмэрилэгшэдэй дачануудые үхибүүдтэ дамжуулха тухай үнихэнэй хөөрэлдөөн болодог һааб даа. Теэд һаял БНЦ-дэ болоһон партийна суглаанай һүүлээр партиин обком имэ шиидхэбэри абаба.

Корр.: Һунгагшадта юуһ гэжэ хэлэхэ байнабта!

В. Х.: Мартын 4-дэ һунгалтада эдэбхитэйгээр хабаадагты гэжэ һунгагшадта хандаха байнаб. Һунгалтануудай ямараар үнгэрһэнһөө ерээдүймнай дулдыдаха.

Манай штатнабэшэ корр.
Ю. МАНЗАНОВ
хөөрэлдөө үнгэргэбэ.

ХУБИЛГАН ШЭНЭДХЭЛГЭДЭ АЛЬТЕРНАТИВА ҮГЫЛ!

Петр Николаев Некрасовска һунгуулиин 53-дахи округһоо Буряадай АССР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлэгдэв.

Петр Николаев буряад, ВЛКСМ-эй гэшүүн. Тэрэ 1962 ондо Улаан-Үдэдэ түрөө. 1979 ондо Новосибирскэ хэлхээ холбооной электротехническэ институдай үдэрэй отделенидэ орсо һэн. Институдта һуража байха үедөө студентнэрэй научна бүлгэмдэ эдэбхитэйгээр хабаадалсадаг байгаа. 1984 ондо шалгарһан тэмдэгтэйгээр институт дүүргээд, хэлхээ холбооной инженерэй мэргэжэлтэй боложо, ПТУС-ай үйлэдбэриин-техническэ лабораторидо бүлэгэй ахалагша инженер-хүтэлбэрилэгшын тушаалда ажалайнгаа намтар эхилээ һэн. 1988 ондо лаборатори хүтэлбэрилдэг болобо.

Кандидадай һунгалтын урдахи программаһаа:

ХУБИЛГАН ШЭНЭДХЭЛГЭДЭ АЛЬТЕРНАТИВА ҮГЫЛ

— Демократи болон олондо мэдээсэлгэ үргэдхэхын түлөө, Арадай депутадуудай Соведүүдэй гүйсэд бодото засагай, общественна бүхы хүсэнүүдые нэгэдүүлхын, экономическа болон политическэ ажабайдал хүтэлэлгэдэ тэдэниие хабаадуулхын түлөө.

— Обществые материальна болон моральна хохидолдо оруулһан ажал ябуулгын түлөө бүхы хэмжээнэй хүтэлбэрилэгшэдые персональна харюусалгада хүргүүлхын түлөө.

МАНАЙ ЗОРИЛГО — ЭКОНОМИЧЕСКА БЭЕЭ ДААНГИ БАЙДАЛ

— Хүн зоной ажабайдалай шанар, хэмжээе дээшэлүүлхын тула тоотой зохид эрхэ байдал олгохо зорилготойгоор ороной бусад регионуудтай али алиндань ашатай туһатайгаар харилсан ажаллалгын үндэһөөр республиканска өөрын захиргаан болон өөһэдынгөө олоһон мүнгөөр өөһэдыгөө хангалга бэелүүлхын түлөө.

СОЦИАЛЬНА ҮНЭН ЗҮБ БАЙДАЛ — ГОЛ АНХАРАЛДАА

— Республика дотор гүрэнэй залуушуулай нэгэ политика бүридүүлхын түлөө. Тиигэбэл залуушуулда анхарал хандуулагдажа, тэдэнэй сүлөөтэй саг һайнаар эмхидхэгдэхэ, наһаа гүйсөөгүй хүүгэдэй гэмтэ ябадалтай тэмсэлэй эршэнь шангадаха. Залуушуулай политика ажабайдалда бодотоор бэелүүлхын, мүнгэ һомолхын тула республикын социально-экономическа хүгжэлтын түсэбүүд соо «Залуушуулай социально-экономическа шиидхэгдээгүй асуудалнууд» гэһэн тусгаар гаршаг оруулха гэжэ оролдохо.

— Пенсионно хангалгын талаар гүрэнэй пенсиһээ гадуур пособинуудые түлэхын тула предприятинууд дээрэ пенсионно нэмэлтэ жасануудые байгуулга түйлаха.

БАЙГАЛАЙ ХУБИ ЗАЯАН — МАНАЙ ГАРТА

— Республика дотор экологическа комплексно программа баталан абаха, тэрэниие бодотоор бэелүүлхэ арга олгохо.

АРАДУУДАЙ НАЦИОНАЛЬНА СОЕЛ КУЛЬТУРА, ХЭЛЭ, ЕҺО ЗАНШАЛНУУДЫЕ ҺЭРГЭЭЛГЭ — ЕРЭЭДҮЙН ЗАН ЯБАДАЛАЙ ҺУУРИ

Соведүүдтэ залуушуулые һунгагты! Хэрбээ таанад хубилган шэнэдхэлгын хуби заяагаар һонирходог, ажабайдалдамнай бодото хубилалтанууд болохо гэжэ хүсэдэг байгаа һаа, Буряадай АССР-эй арадай депутадта залуу кандидат Петр Николаевай түлөө дуугаа үгэгты.

ҺУНГАГШАДАЙ МЭДЭХЫН ТУЛА...

Февралиин 15-да политическэ гэгээрэлэй байшан соо национально-территориальна 89-дэхи округһоо РСФСР-эй арадай депутадуудта кандидадуудтай һунгагшадай уулзалга боложо, би тэрээндэ хабаадалсааб. Би энэ округой һунгагша бэшэб. Гэбэшье кандидат Ц. Д. Цыбикжаповай платформо намайе һонирхуулаа.

Кандидат Ц. Д. Цыбикжаповай үгэ хэлэхыень, асуудалнуудта харюусахыень шагнаад, тэрээндэ РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй депутадай хоер мандат найдахын аргагүй хүн гэжэ этигээб.

Өөрынгөө энэ мэдүүлгэ юугээр үндэһэлнэбиб! 1989 оной октябриин 24-дэ болоһон «Забайкаллес» ТПО-гой ахамад энергетигүүдэй зүблөөнэй протокол энээниие намһаа үлүүгээр тайлбарилжа үгэхэ.

Энэ протоколдо СССР-эй Госснаб, КПСС-эй обкомшье харюу үгөөгүй. Юундэ гээшэб! Юундэб гэхэдэ, зандаран зонхилдог гурим өөһэдынхидөө гомдохоохо хүсэлгүй ха.

Һунгагшадай ямар хүнүүдэй түлөө дуугаа үгэхэ байһанаа һайнаар мэдэжэ абахынь тула газетэдээ энэ материал толилхыетнай гуйнаб.

В. КАРМАНОВ,
«Забайкаллес» ТПО-гой ахамад энергетик.

1989 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 24-НЭЙ «ЗАБАЙКАЛЛЕС» ТПО-ГОЙ ПРЕДПРИЯТИИН АХАМАД ЭНЕРГЕТИГҮҮДЭЙ ЗҮБЛӨӨНЭЙ ПРОТОКОЛ

Предприятинуудай ахамад энергетигүүд (19 хүн) хабаадалсаа.

ЗҮБШЭГДЭХЭ АСУУДАЛ

1. Буряадай РСУ-гай предприятинуудай сантехническэ болон электромонтажна участогуудые 1989 ондо өөһэдынгөө хүсөөр заһабарилгын түсэб дүүргэлгэ.

Иимэ хүнүүд үгэ хэлээ: В. И. Балалаев, С. В. Тюрюханов, В. П. Карманов, Ю. В. Шкабров, В. В. Недорезов, М. В. Устинов, А. Г. Рудаков, В. И. Шастин болон бусад.

Предприятинууд дээрэ хэгдэдэг заһабарилгын хэмжээн һанаһанда хүрэнэгүй, материалаар муугаар хангагдадаг байһан дээрэһээ жэл бүхэндэ түсэб дүүргэгдэнэгүй гэжэ үгэ хэлэгшэд тэмдэглээ. РСУ заһабарилгын хүдэлмэриин хэмжээе хоер дахин дээшэлүүлхэ аргатай байһан аад, материалай дуталдаһанһаа уламжалан, энээниие хэжэ шаданагүй гэжэ Буряадай РСУ-гай начальник Шкабров, участогуудай начальнигууд А. Г. Рудаков, В. И. Шастин онсолон тэмдэглээ.

1960—70 онуудта нэгэдэлэй предприятинууд зайн галаар централизованно гүйсэдөөр хангалгада ороо, үйлэдбэриин цехүүд, социально-соелой, ажаһуудалай объектнүүд, дулаан уураар болон уһаар хангадаг гэр байранууд баригдаа, мүнөөнэй байдалаар олонхи объектнүүд энергосистемын талаар капитальна заһабарилга хэхээр болонхой гэжэ үгэ хэлэгшэд тэмдэглээ.

Техническэ хангалгын болон лесопромышленна предприятинуудай энергетическэ түхеэрэлгэнүүдые заһабарилгын түсэблэлгэ һэргылэлгын нэгэ гурим тухай дүримүүдэй еһоор, түхеэрэлгэнүүд болон материалнуудта мэдүүлгэнүүд хэгдэдэг. Гэхэ зуура, «Главбурятснаб» оройдоол хэрэгтэй зүйлнүүдэй 25 процентыень хангадаг. Түхеэрэлгэнүүд болон материалнуудта хэгдэһэн мэдүүлгэнүүдэй оройдоол 15 процентнь хангагдадаг. Иимэ эрхэ байдалда техническэ хангалга болон заһабарилга хэм хэмжүүр соо хэхын аргагүй.

«Главбурятснабай» эрхилэгшэ Ц. Д. Цыбикжапов зээлжэ байһан тушаалдаа тааранагүй, юушье хэдэггүй байһанаа бэеэ сагааруулан, орон доторнай хүшэр хүндэ байдал тохеолдонхой гэжэ шалтаг бэрина. Һүүлэй арбан жэлэй туршада Бурятснаб предприятинуудые шухала хэрэгтэй нөөсэнүүдээр хэзээдэшье хангажа шадаагүй. 1989 ондо Зүүн-Сибириин территориальна управлениһээ жасануудые дамжуулан үгэхэ үедэ Ц. Д. Цыбикжаповай болон тэрэнэй албанай хүдэлмэрилэгшэдэй гэмээр РЭН-эй кабельно-проводниково продукци, электродвигателиин болон бусад продукциин жасые гээһэн байна, предприяти заһабарилга-ашаглалгада хэрэгтэй элдэб светильнигүүдые, гурбан фазна счетчигуудые, изоляторнуудые, электродвигательнүүдтэ хэрэгтэй щетконуудые, дулаа үгэдэг приборнуудые, шухала номенклатурын подшипнигуудые, управлениин болон распределительнэ щидүүд болон шкафуудые, силовой трансформаторнуудые, запорно арматура, хүйтэн болон халуун уһанай счетчигууд гэхэ мэтэ бусад олон зүйлнүүдые абажа шадаагүй. Ехэ хүсэнэй пускательнууд болон автомат выключательнууд, контакторнууд, үдэртөө нособдог болон галогенно лампанууд, газоплазменна түхеэрэлгэ болон бусад олон зүйлнүүд үсөөнөөр үгтэдэг. Иимэ гутамшаг ябадал жэл бүхэндэ дабтагдана. Тиимэһээ энергоресурснуудые алмалтатайгаар ашаглаха тухай эндэ хэлэһэнэй үлүү. Ц. Д. Цыбикжапов сэхэ хэлсээнүүдые хүгжөөхэ тухай уряалхаһаа, «Главбурятснабта» салин хүлһэнэй нэмэлтэ жаса үгэхэ эрилтэ табихаһаа бэшэ юушье хэдэггүй.

Дээрэ хэлэгдэһэнһээ үндэһэлэн, зүблөөн иигэжэ тогтооно:

— Хангалгын хэрэгые эмхи гуримтай болгохо талаар хэмжээ ябуулга баталан абахын тула тус протокол КПСС-эй обкомдо, СССР-эй Главснабта эльгээхэ.

Зүблөөндэ хабаадалсаһан хүнүүдэй зүгһөө протоколдо гараа табяа (8 хүн гараа табяа).

ДЕПУТАДҺАА АСУУГТЫ

«Молодежкын» (1990 оной февралиин 17-ной номер) һүүлшын хуудаһанда эдеэ хоолой продуктнуудай хайшан гэжэ хубаарилагдадаг байһан тухай статья уншажа, ехэтэ дурва гутабаб. Ноед һайдай стол дээрэ ямар эдеэнэй табигдадаг байһан тухай мэдэжэ абабабди. Иимэ юумэндэ эсэс табиха хэрэгтэй.

СССР-эй арадай депутат Казибалоцкий энээниие мэдээгүй байгаа гээшэ гү! Депутадай һанамжа шагнаха хүсэлтэйбди. «Бүхы оронуудай пролетаринар, нэгэдэгты!» гэһэн уряа хуушараа гэжэ һанагдана.

А. СТЕПАНОВ.

РЕДАКЦИҺАА: Һунгагшад өөһэдөө СССР-эй арадай депутадта хандажа, һанааень зобооһон асуудалнуудта харюу абахые оролдохо еһотой.

БОДОЖО ҮЗЭХЭ ШУХАЛА

«Эхэ ороноо абарагшад» нэгэшье дутагдалгүй байдаг гэжэ юундэшьеб хөөрэлдэдэг. Еһотойл патриодууд тухай иигэжэ хэншье хэлэхэгүй байха. Хүнүүдэй хуби заяанда һанаагаа табидаггүй, гансал өөрынгөө тала хараһан али нэгэн дутуу дундагүй, муу шэнжэгүй хүн гээшэб гэжэ үбсүүгээ шааха. Тобшоор хэлэбэл, иимэрхүү социальна туршалганuудые хэхэ эрхэтэй хүнүүд үсөөн лэ байха даа...

Теэд мүнөөшье хоер-гурбан жэлэй туршада бүхы асуудалнуудые шиидхэжэ шадахаб гэжэ хэлэжэрхихэ, найдуулжархиха хүн олдоно бшуу. Арадай зүгһөө үгэ хэлэжэ, арад зониие урдаа барижа, засаг түрые гартаа абаха һэдэлгэ тэрэ гаргаад туршана. Үеһөө үедэ иимэрхүү ушарнуудтай дайралдаһан байнабди.

Арад зоной түлөө тэмсэлшэд хаанта засагтай ами наһая гамнангүйгөөр тэмсэжэ, мүнөө албан хойрог ноед һайдтай тэмсэлээ үргэлжэлүүлнэ. Теэд тэдэнэй дунда гансал өөрынгөө тала хараһан хүн дайралдаад лэ байдаг. Арад зоной зол жаргалай, гэрэлтэ һайхан ерээдүйн түлөө тэмсэхэһээ ондоо уялга манда байхагүй гэжэ хэлэнэ.

«Народная воля» гэжэ организацияа нэрлэһэн хүнүүд арад зониие харанхы мунхаг, юушье ойлгоногүй гэжэ байгаад нэрлэхэ юм.

Либеральна интеллигенциин түлөөлэгшэд арад зоной ямар һанал бодолтой, хүсэл эрмэлзэлтэй байһаниие мэдэхэгүй байгаа гэжэ хэлэбэл, зүбтэй байха.

«Ород революциин гэрэл» гэжэ Владимир Ильич Ленин Лев Николаевич Толстойе нэрлэһэн гээшэ. Хүсэ хэрэглэнгүйгөөр, шуһа адхангүйгөөр эрид хубилалтануудые хэхэ хэрэгтэй гэжэ Лев Николаевич тон зүб уряалһан гэжэ һанагдана. Марксист байһан Владимир Ильич Ленин Февралиин революциин дүнгүүдээр урмашан баярлаа бшуу. Шуһата тулалдаануудгүйгөөр хаанта засаг унагаагдаа.

Уданшьегүй буржуазно-демократическа революци социалис революци болгогдохо еһотой гэжэ хаа хаанагүй хөөрэлдөөнэй таража эхилхэдэ, Плеханов тэрэниие эрид шүүмжэлһэн байна. Учредительнэ суглаан тараагдажа, засаг партиин гарта дамжуулагдаба. Удаань ондоо партинууд болюулагдажа, засаг нэгэ гарта ороо һэн. Буржуазна демократиие пролетариадай диктатура һэлгэбэ.

Засаг манда дамжуулагдаба гэжэ хүдэлмэришэд түрүүшын үедэ этигээд абаа һэн.

Диктатура гээшэмнай ээрхэлгэ, зонхилолго гэжэ шэнэ России эрхэтэд түргэн ойлгоһон байна.

Һүүлэй үедэ бидэ хэблэлэй органуудта урдахи жэлнүүдтэ ямар үйлэ хэрэгүүдэй болоһон тухай үнэн сэхээр бэшэгдэһэн материалнуудые һонирхон уншадаг болонхойбди. Арад зон хэды ехэ туршалгануудые дабажа гараһан болоноб!

Һаядаа бүхы дутагдалнууд усадхагдаха, арад зон эд бараагаар, эдеэ хоолоор элбэг һайнаар хангагдаха гэжэ байгаад гоё үгэнүүдые хэлэһэнэй, найдуулһанай үлүү. Бүхы юумэ сэхэ руунь хэлээд байгааша дээрэ ха юм.

Демократида, олондо мэдээсэлгэдэ дурагүй хүниие мүнөө олохогүйт. Теэд юундэ аудитори соо суглараһан хүнүүд оппонентнүүдые шагнаха дурагүй байгааб. Хүн бүхэн һанал бодолоо нюунгүйгөөр хэлэхэ эрхэтэй ха юм.

СССР-эй арадай депутадуудай съезднүүд дээрэ ямар хөөрэлдөөнэй болоһые тон һайнаар мэдэжэ байнабди. Ниитын ажабайдалаар үнэн зүрхэнһөө һонирходог, ороноймнай хуби заяанда һанаагаа зободог хүнүүд һанал бодолоо хубаалдаһан байна. Үгэ булялдаанай, үнэн сэхэ хөөрэлдөөнэй культура, гурим гэжэ байха еһотой. Илангаяа эрдэмтэд гуримаа хэзээдэшье алдаха еһогүй гэжэ һанахаар. КПСС-эй обкомой бюрое тараахо эрилтэ табиһан БНЦ-гэй эрдэмтэд партийна суглаан дээрэ шанга хөөрэлдөө үүсхээ. (Энэ эрилтыень би дэмжэнэб. КПСС-эй обкомой бүридэлдэ шэнэ хүнүүд оруулагдаха еһотой).

Ямар бэ нэгэ ехэ эрилтэнүүдые табихынгаа, шиидхэбэринүүдые абахынгаа урда тээ бүхы юумэ алишье талаһаань бодомжотойгоор хаража үзэхэ хэрэгтэй.

Сергей БОЛОТОВ,
манай корр.

Һунгагшадай клуб

Шэнэ-Бэрээнэй гол заводой соелой байшан соо һунгагшадай клуб эмхидхэгдэнхэй. Энэ клубай хүдэлмэриие тус заводой профсоюзай эмхиин библиотекые даагша Марина Бурлакова хүтэлбэрилэн эмхидхэдэг юм. Тэрэ наймадахи жэлээ эндэ хүдэлжэ байнхай.

Һунгагшадай клубта орожо ерэхэдэ, «Арадай депутадуудта кандидадууд» гэһэн томо стенд анхарал татаадхина. Эндэ һунгуулиин Ивалгын территориальна 806-дахи, һунгуулиин Железнодорожно национально-территориальна 91-дэхи округуудһаа РСФСР-эй арадай депутадуудта кандидадуудай, һунгуулиин Бэрээнэй 95-дахи округһоо Буряадай АССР-эй арадай депутадта кандидадуудай, мүн арадай депутадуудай Загарайн районно Соведэй, арадай депутадуудай Шэнэ-Бэрээнэй сельсэ Соведэй арадай депутадуудта кандидадуудай ажалайнь намтартай, һунгуулиин урда тээхи программатай танилсажа болоно. Гадна РСФСР-эй ба Буряадай АССР-эй Конституцинууд, РСФСР-эй ба Буряадай АССР-эй арадай депутадуудай һунгалта тухай, мүн РСФСР-эй ба Буряадай АССР-эй арадай депутадуудай нютагай Соведүүдэй арадай депутадуудай һунгалта тухай Хуулинууд эндэ табяатай.

Недели бүхэнэй гарагай табанда нютагай Соведүүдэй арадай депутадуудта кандидадуудтай уулзалганууд һонирхолтойгоор үнгэргэгдэнэ. Арадай депутадуудай Загарайн районно Соведэй арадай депутадта кандидадууд нүхэд Упхановтай, Зарубинатай, Шэнэ-Бэрээнэй сельсэ Соведэй арадай депутадта кандидадууд Шэнэ-Бэрээнэй гол заводой хүдэлмэришэд нүхэд Зубакинтай, Манзуровтай, Петровтой болон цехэй начальник Матвеевтэй үнгэргэгдэһэн уулзалганууд дээрэ нютагайхидынь захяа үгэ хэдэө, оршон тойронхи байгаали хамгаалха, һуурин соогоо ариг сэбэрые сахиха, илангаяа һууринай үйлсэнүүдээр тэрэдэг утаа униарые үгы болгохо, заводой ЖКО-гой хүдэлмэриие һайжаруулха талаар хэмжээнүүдые абаха тухай онсо тэмдэглэһэн байха юм. Гэдэна больницада, һургуулида, магазинуудта, уһаар дулаасуулагдадаг байрын гэрнүүдтэ тон хүйтэн, зунай үедэ заһабарилгын хүдэлмэри мүртэйгөөр ябуулагданагүй гэжэ онсологдоо. Тиин арадай депутадай үүргые дээшэлүүлхэ тухай һонирхолтой хөөрэлдөөн болоһон байна. Энэ асуудалаар байгша һарын эхеэр һунгагшад «түхэреэн столдо» уригдажа, һанамжануудаараа хубаалдаа юм.

Таанадай һанамжа хүндэтэй

«Левобережное» АТП-гэй нимтэ суглаан дээрэ Николай Михайлович Белобородов Зареченскэ һунгуулиин 57-дохи округһоо Буряадай АССР-эй депутадта кандидадаар нэгэн дуугаар дэбжүүлэгдэбэ.

Тэрэ 1946 ондо Яруунын районой Погромное тосхондо түрэһэн. Зуун-Хуурайн һургуулида наймадахи класс дүүргээ (социальна байдалай шалтагаанаар саашаа һуража шадаагүй).

1962 ондо Хоримн леспромхоздо ажалайнгаа намтар юрын хүдэлмэришэнөөр эхилээ.

Удаань Хоридо соелой байшангай директорээр хүдэлөө.

1970 ондо «Левобережное» гэжэ автотранспортна предприятида жолоошоноор хүдэлжэ эхилһэн байна. 1984 онһоо колонныи начальнигаар табигдаа.

1986 ондо тэрэ өөрынгөө дураар шинан шалгадаг механигай тушаалда хүдэлхэеэ ороо. Энэ ажал да мүнөө Николай Михайлович хүдэлжэ үргэлжэлһөөр. Тэрэ партиин бэшэ.

1987 ондо хүдөө ажахын институдай заочно отделенидэ һурахаба ороо.

Белобородовой һунгуулиин урда тээхи платформо һунгагшадайнгаа һонорто дурадханабди.

Хүндэтэ нүхэд!

Орон доторнай политическэ байдал нилээд хүшэр байдалда ороод байна. Экономикодохи байдал арад зоной дура гутаана, нацинуудай хоорондохи зүрилдөөтэ харилсаан һанаа зобооно. Засаг түрэ арад зоной гарта тиимэ бэлээр дамжуулагдахаяа байнагүй. Хүтэлбэрилхы үндэр дээдэ тушаалнуудые эзэлжэ байһан ноед һэйд урданай зонхилон заралгын системые эбдэхэ һэдэлгэнүүдтэ сохилто үгэхые, хуушан гуримаа алдахагүйе оролдоно. Иимэ шахардуу байдал хэды болотор үргэлжэлхэб гэжэ оронойнай арад зон хэды ехээр һанаагаа зобоноб!

Иимэ байдалда арадай депутадууд үнэн зүб шиидхэбэри абажа, оронойнгоо политическэ болон экономическа байдалые һайжаруулха уялгатай.

Засаг — Совед үүдтэ! Энээниие бодотоор бэелүүлбэл, оронойнай политическэшье, экономическэшье, социальнашье байдал һайн тээшээ хубилха һэн.

Үндэр дээдэ тушаал эзэлжэ байһан хүнүүд арад зоной урда ямар ажал хэһэн тухайгаа тоосожо байха уялгатай. Теэд мүнөө дээрээ иимэ юумэн болоногүй.

Социальна адли тэгшэ байдал, эрхэ сүлөө, хүдэлмэришэдэй хиналтын комитедэй эрхэнүүдые үргэдхэлгэ... Иимэ байдалай түлөө бүхы шадалаараа тэмсэхэ ёһотойбди.

Хэды ехэ болзор соо арад зон ноед һайдай зүгһөө мэхэлүүлээб! Иимэ ябадалда мэнэ гэһээр эсэс табигдаха ёһотой! Хэлэһэн үгэдөө хүрэдэггүй, хуурмаг ябадал гаргадаг хүтэлбэрилэгшэдые шэнээр һунгаха хэрэгтэй.

Ноед һайдай дэчанүүдые үглөөдэртөө абажархихаб, СССР-эй Конституциин 6-дахи статьяе болюулхаб гэжэ байгаад һунгагшадаа найдуулна бэшэб. Гэбэшье арга шадал соогоо намда найдаһан һунгагшадайнгаа этигэл найдабарида хүрэхэ гэжэ оролдохоб.

Манай республика орондоо хэды ехэ түүхэй эд үгэдэг бэ гэжэ мэдэнэбди. Теэд ой модо, мүн ондоошье түүхэй эд республикаһаамнай гарһан аад, орондонь ямар юумэ үгэдэг бэ? Юушье үгэдэггүй гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй. Гэхэ зуура, түүхэй эд, тэрэ тоодо ой модон ёһотойл валюта болоно ха юм.

Бюджет гээшэ дээрэһээ бэшэ, харин дороһоо бүридхэгдэхэ зэргэтэй гэжэ тоолодогби. Субботнигуудта олоһон мүнгэн ямар юумэндэ гаргашалагдадаг бэ гэжэ олохон хүнүүд һайн мэдэхэгүй байгаа ёһотой.

Социальна тэгшэ бэшэ байдалда эсэс табиха саг хүрэжэ ерээ. Бидэ мүнөө аб адли налог түлэнэбди, адли мүнгэ абанабди. Гэхэ зуура, зарим хүнүүд тусхай поликлиникэнүүдтэ эмнэлүүлнэ. Зариман 100 түхэриг, нүгөөдүүлынь 30 түхэриг тэдхэмжэтэйгээр амаралтада гарана... Теэд бүхы юумэ тоолоод яахамнайб даа — бүгэдэ мэдэнэ ха юмбибди.

Байгал далайе аршалан хамгаалха талаар абтаһан тогтоол бодотоор бэелүүлэгдэхэ ёһотой. Арад зондо культурна болон зан ябадалай, үзэл сурталай бүхы баялигууд сүм бусаагдаха зэргэтэй.

Республика экономикын талаар бэеэ даанхай байха ёһотой. Үнэн сэхээр хүлһэ олодог кооперации болон кооперативуудай түлөөб гэжэ мэдүүлнэб.

Жолоошод-транспортнигуудай ажал шахтеруудай ажалтай адляар сэгнэгдэхэ ёһотой (жолоошод пенсидэ гараад, удаан ажаһуудаггүй).

Предприяти бүхэн пенсионернүүдтэ, олон үхибүүдтэй бүлэнүүдтэ туһалжа байха уялгатай.

Муниципальна милициин түлөө байһанаа мэдүүлнэб.

Хүндэтэ һунгагшад! Хэзээ намда этигэн найдаа гээшэ һаатнай, программа суг зохеоходомнай болохо.

Буряадай Д. Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай институдай студентнүүд болон багшанарай хамтын суглаан боложо, Сэлэнгын национально-территориальна 89-дэхи округһоо Очиров Михаил Надмитовичые РСФСР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлээ.

Михаил Надмитович Баянгол тосхондо (Баргажанай районой) түрэһэн. Зургаан жэл соо хүдөөгэй һургуулинуудта (Аргада, Оронго, Баянгол тосхонуудта) хүдэлөө, һүүлээрнь 1976 онһоо БГПИ-дэ хүдэлнэ. Мүнөө тэрэ багшанарай институдай кафедрые даадаг, доцент.

Кандидадай һунгалтын урдахи платформые ба һунгагшадтаа тэрэнэй хандаһан хандалгые доро толилхомнай.

1. Нимтын ажабайдалай бүхы албануудта ёһотойл демократиин, бүхы категориин хүн зоной адли тэгшэ эрхын түлөө тэмсэхэб.

Захиран зонхилдог аппарадые үсөөрүүлхэ, БурАССР-эй Министрнүүдэй Соведэй тушаалта расписани хаража үзэхэ талаар эрид шууд хэмжээ ябуулганууд.

2. Буряад хэлэнэй статус шангадхалга, буряад хэлэн тухай хуули бэлэдхэлгэ ба баталан абалга, БурАССР-тэ ажаһуудаг бүхы арадуудай хэлэ болон соел культурые хүгжөөхэ талаар хэмжээ ябуулганууд.

3. Республикын промышленна предприятинууд дээрэ экологическа нормонуудые хазагайруулан эбдэлгэтэй эрид шууд тэмсэл, модо бэлэдхэлэй шанарые дээшэлүүлгэ ба хэмжээень доошолуулга, модо бэлэдхэлэй хоригдоһон зононуудые үргэдхэлгэ, худалдадаг хүдөө ажахын продуктнуудай экологическа талаар сэбэр байхын түлөө хиналта.

Арадта ерээдүй байха зэргэтэй

4. Арадай эрдэм һуралсалай управлениин системые нютагай органуудай мэдэлдэ оруулга, һургуулиин гүйсэдөөр бэеэ даанги байдал хангалга, багшанарай нимтын мэргэжэлэй эмхинүүдые — ассоциаци, бүлгэмүүдые, холбоонуудые үргэнөөр хүгжөөлгэ, арадай эрдэм һуралсалай хүдэлмэрилэгшэдэй салин хүлһэ дээшэлүүлгэ.

5. Студентнэрэй ажабайдалда демократи нэбтэрүүлгэ, студентнүүдэй өөрын захиргаан хүгжөөлгэ, багшанарай институдта студентнэрэй профилактори эмхидхэлгэ, ондоо вузуудтай студентнүүдэй үргэнөөр андалдалга, буряад хэлэнэй факультет нээлгэ, багшанарай институдта зүүн зүгэй хэлэнүүдэй факультет нээлгэдэ бэлэдхэл.

6. Гэр байра хубаарилха талаар олондо мэдээсэлгэ түйлаха, городууд болон поселогуудта гэр байра абахын тула нэгэ ээлжээ тогтооха, байрын үлүү талмайе элирүүлхэ, гэр байрын түрүү түлбэри нэбтэрүүлгэ, хубиин гэрнүүдтэ — «нахалоканuудта» пропискэдэ оролго зүбшөөлгэ, үмсэдөө гэр барилга хүгжөөлгэ.

7. Наһаа гүйсөөгүй хүүгэдэй дунда гэмтэ ябадал гаргалгатай тэмсэлэй жаса эмхидхэлгэ, һууриһаһан газарнуудта спортивна секцинүүдые, хүгжэмэй клубуудые, хүүгэдэй кооперативуудые, үдэшын һургуулинуудые эмхидхэлгэ.

8. Хүдөө ажахыда болон промышленностьдо арендэ хүгжөөлгэ, зандаран зонхилдог байдалһаа ажалшадые сүлөөрүүлгэ.

9. Хүдөө тосхондо социально-соелой эрхэ байдалнуудые һайжаруулга, соелой эмхи зургаануудые, арадай эрдэм һуралсал болон хангалгын албаниие гансал нютагай Соведүүдтэ дамжуулан үгэлгэ.

10. Зэбсэгтэ Хүсэнүүдэй тоое үсөөрүүлгэ, запаста гараһан офицернүүдые социальна талаар хамгаалга түйлалга.

11. Статус дээшэлүүлгэ, автономито республиканuудай эрхэнүүдые үргэдхэлгэ, автономито республиканuудай ууган хүн зонуудай эрхэнүүдые Конституциин ёһоор хангалга.

ХАНДАЛГА

Нүхэдүүд! Оромнай мүнөө нилээд хүшэр хүндэ байдалда оронхой. Зонхилон захирдаг гурим үндэһөөрөө усадхагданагүй. Ажалшадай эрилтэнүүдые гүйсэдөөр харуулдаг хүнүүдые һунгажа, нютагай Соведүүдэй депутадуудай хүсөөр СССР-эй арадай депутадуудай хүсэл оролдолгые бэхижүүлхэ шухала. Мартын 4-дэ арад засагаа бодотоор гартаа абаха зэргэтэй.

Би партиин гэшүүн байһан тула парти өөрөө хубилха зэргэтэй гэжэ эрид шууд мэдүүлнэб. Би СССР-эй Конституциин зургаадахи статья болюулхын, демократиин түлөө оролдодог политическа партинуудай, нимтын эмхинүүдэй эрхэ сүлөөгэй түлөөб.

Хүндэтэ нүхэдүүд! Буряад арадай хуби заяан миниин анхарха асуудал болоно. Бидэ арадтаа хэлыень, соел культурыень, һургуули һударыень бусааха зэргэтэйбди. Арадта өөрын ерээдүй байха зэргэтэй. Арад гээшэ Соведүүдтэ өөрынгөө эрилтэнүүдые гүйсэдөөр харуулха хүнүүдтэй байха зэргэтэй.

Тоонто нютагтаа дуратайб

Буряадай АССР-эй Журналистнуудай холбооной пленум Ивалгын территориальна һунгуулиин 806-дахи округһоо Иван Ринчиндоржиевич Очировые РСФСР-эй арадай депутадта кандидадаар дэбжүүлбэ.

Иван Ринчиндоржиевич Очиров 1929 ондо Сэлэнгын районой Ноехон тосхондо түрэһэн. Тэрэ колхоздо яһала удаахан хүдэлөө. 1946 ондо «Буряад-Монголой үнэн» газетын редакцида ажалда ороһон байна. 1966 ондо Хабаровскын дээдэ партийна һургуули дүүргээ.

1967 ондо И. Р. Очиров КПСС-эй Буряадай обкомой хэблэлэй секторые даагшаар хүдэлөө. Тиигээд 1977 ондо тэрэ «Буряад үнэн» газетын редакцида бусажа, редакторай орлогшын тушаал эзэлһэн байна. 1985 онһоо Иван Ринчиндоржиевич Буряадай номой хэблэл ударидана.

И. Р. Очиров КПСС-эй Улаан-Үдын горкомой гэшүүнээр, арадай депутадуудай городской Соведэй депутадаар нэгэнтэ бэшэ һунгагдаа. Тэрэ «Шэн габьяата ажалай түлөө», «В. И. Ленинэй түрэһөөр 100 жэлэй ойе тэмдэглэлгэ», «БАМ барилсаһанай түлөө», «Ажалай ветеран» гэһэн медальнуудаар шагнагданхай. И. Р. Очиров РСФСР-эй соел культурын габьяата хүдэлмэрилэгшэ мүн.

РСФСР-эй арадай депутадта кандидат И. Р. Очировые тэрэнэй этигэмжэтэ нюур, СССР-эй уран зохеолшодой холбооной гэшүүн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат Ш. Р. Цыдендамбаев уншагшадтай танилсуулна.

Дүлэтэ дайнай һүүлээр арбан зургаатай эдир залуу хүбүүн түрэл колхоздоо ажалайнгаа намтар эхилһэн түүхэтэй. Тэрэ үедэ түрэһэн нютагтань ажалша гарнууд шухала хэрэгтэй байгаа бшуу.

Бүхэлиин үдэр унаһан малгайгаа абангүйгөөр ажаллажа, хэды ехээр эсээшье һаа, орой үдэшэлэн хээрын станда керосин лаампын һүлэмхи гэрэл доро гууриһанай хурсые туршаад үзэдэг һэн. Тобшолон хэлэбэл, эдир залуу хүбүүн элдэб янзын статьянуудые, тэмдэглэлнүүдые, корреспонденци, очерк болон рассказуудые бэшээд туршадаг байгаа. Һайнаар бэшэгдэһэн найруулгануудаа республиканска газетэнүүдэй редакцинуудта эльгээгшэ бэлэй.

Уданшьегүй И. Р. Очиров дүршэлтэй журналист боложо шадаһан байна. Тэрэ «Буряад үнэн» газетын харюусалгата секретариин уялга дүүргээд үзөө, удаань КПСС-эй Буряадай обкомой хэблэлэй секторые даагшаар хүдэлөө. Иван Ринчиндоржиевич Буряадай залуу корреспондентнүүдэй мэргэжэл шадабари дээшэлүүлхэ талаар эдэбхитэй хүдэлмэри ябуулаа, республикын редакционно коллективуудта хубилган шэнэдхэлгэ үнгэргэхэ хэрэгтэ горитойгоон хубитаяа оруулжа гараа.

Редакционно-хэблэлэй хүдэлмэридэ баян дүршэлтэй болоһон И. Р. Очировые 1985 ондо Буряадай номой хэблэлэй директор болгоһон байна. Энэмнай нилээд ехэ этигэл найдабари гээшэ.

Тэрэнэй хүтэлбэри доро номой хэблэл һуралсалай-методическа, уран һайханай болон научно-популярна литературын (буряадшье, ородшье хэлэн дээрэ) шанар һайжаруулаа.

Орон доторнай саарһанай хэды дутаадаг байгаашье һаа, Буряадай номой хэблэл жэл бүхэндэ ном хэблэн гаргаха түсэбөө эрхимээр дүүргэжэ шадана. Ном хэблэлгын түсэб дүүргэхын тула ашаг үрэтэй арга зэмүүд үргэнөөр хэрэглэгдэнэ. Мүнөө Иван Ринчиндоржиевич ямаршье экономистһаа дутахаар бэшээр ном хэблэн гаргалгын нюусануудые тон һайнаар мэдэдэг болонхой. Республикын залуушуулые экологиин, философиин, политикын, үзэл сурталай, моралиин, этикын, эстетикын, зан ябадалай, национальна культурын талаар хүмүүжүүлхэ шухала асуудалнуудаар тусхай литературатай саг үргэлжэ танилсуулха гэжэ оролдожо байдаг.

Һүүлэй жэлнүүдтэ И. Р. Очиров хүдөөгэй ажалшадай ажабайдал һайжаруулха асуудалнуудта зорюулагдаһан статьянуудые бэшэжэ, бэлигтэй бэрхэ публицист байһанаа харуулна. Дайнай болон ажалай ветерануудта, инвалидуудта пенсиин хэмжээ дээшэлүүлхэ, олон үхибүүдтэй бүлэнүүдтэ материальна туһаламжа хүргэхэ, бага тосхонуудые һэргээхэ, Байгал далайе хамгаалха, национальна культура болон буряад хэлэ хүгжөөн дэлгэрүүлхэ, Буряадай ой модоной нөөсэ баялигуудые хамгаалха хэрэгтэ Иван Ринчиндоржиевич эдэбхитэйгээр хабаададаг.

Хүдөө ажалшадай эрхим һайнаар хүдэлхын тула бүхы эрхэ байдал тэдэнэртэ олгохо хэрэгтэй гэжэ нүхэр Очиров тоолоно. Тиигэбэл эдеэ хоолой программа сүм бэелүүлэгдэхэ һэн.

Түрэһэн нютаг газартаа үнэн зүрхэнһөө дуратай И. Р. Очировой платформо иимэл даа.

ҮНДЭҺЭ ЯҺАНАЙ ИЛГАА ГАРГАГДАҺААР

Холбоото Штадуудта хара шарайтай эрхэтэд гэхэ гү, али афроамериканецууд ямар байдалтайб? Энэ асуудалда «Пэрейд» гэһэн журнал харюусахадаа, һүүлэй жэлнүүдтэ тэдэнэй байдалда хубилалта болонхой гээд тэмдэглэнэ.

США-да 28,9 миллион негрнүүд ажаһуудаг. Ороной хүн зоной 12,1 процентнь хара шарайтай эрхэтэд болоно. Найман мянга шахуу негрнүүд мүнөө үедэ һунгуулляр олгогдодог тушаалнуудые эзэлнэ. Энэнь 1970 оной-хидо ороодоо дүрбэ дахин олон болоно. Мүнөө үедэ 300 гаран афроамериканецууд США-гай хотонуудай мэрэй тушаалда һунгагдаһан юм. Тэдэнэй арбаниинь дүрбэн зуун мянгаһаа дээшэ хүн зонтой хотонуудай мэрииие хүтэлбэрилдэг байна. Тобшолбол, Холбоото Штадуудай зургаан ехэ хотонуудай табиень негр хүнүүд хүтэлбэрилнэ. Энэ хотонуудай тоодо Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Филадельфи, Детройт оролсоно. Ороной политическэ түбүүд болохо арбан нэгэн хотын мэрииие негрнүүд толгойлно. Тэдэнэй тоодо Вашингтон болон Атланта хотонуудые нэрлэжэ болоно.

Һүүлэй 20 жэлэй туршада США-гай конгрессэй түлөөлэгшэдэй палатын бүридэлдэ афроамериканецуудай тоо хоер дахин олошороо юм. Мүнөө эндэ 24 хүн тоологдоно. Гэбэшье США-гай сенадай бүридэлдэ нэгэшье афроамериканец үгы юм. «Арһа яһатанай илгаа гэшэ манай ороной политикада онсо һүүри эзэлнэ,— гээд «Пэрейд» журнал бэшэнэ.— Гэбэшье һүүлэй үедэ нэгэ бага хубилалта болохол байһан хэбэртэй. Дээдэ тушаалда хара шарайтай эрхэтэд һунгагдана ха юм.

«Гараад байһан жэлдэ афроамериканецуудай дундаһаа эгээл түрүүлэн дээдэ тушаал эзэлэгшэдэй тоодо Дуглас Уайлдерай нэрэ нэрлэгдэбэ. Тэрэ Вашингтонтой хүршэ оршодог Вирджини штадай губернаторай тушаал эзэлбэ.

Д. Уйлдер хадаа ороной политическэ ажабайдалда бэеэ харуулжа шадаһан афроамериканецуудай түлөөлэгшэ болоно гээшэ гээд журнал тэмдэглэһэн байна. Тэрэ болбол ороной президентые һунгалтада хабаадалсаһан Джесси Джексон, Нью-Йоркын мэр Дэвид Динкинс, Пенсильвани штадай түлөөлэгшэдэй палатын гэшүүн Уильям Грей гэгшэдтэй адли орон дотороо мэдээжэ болоһон хүн ха юм.

Негрнүүд сооһоо эгээл түрүүлэн губернаторай тушаал эзэлһэн хүн гэхэдэ, Пинкней Бентон Пинчбэк болоно гээд түүхэ шэнжэлэгшэд тоолодог ааб даа. Тэрэ Джорджи штадай богоолой хүбүүн байһан юм. Ороной урдахи штадуудай нэгэн болохо Луизиана штадта Пинчбэк ойрохон зуура 1872 оной декабрьһаа 1873 оной январь һарын дүүрэтэр губернаторай тушаал эзэлһэн байна. Хожомынь тэрэ США-гай конгрессэй гэшүүнээр һунгагдажа, Вашингтон хото нүүжэ ерэһэн юм. Эндэ негрнүүдэй эрхэ сүлөөгэй түлөө, үндэһэ яһа илгаха ябадалтай тэмсэл эридээр ябуулһан байна бшуу.

«Вашингтон пост» газетын тэмдэглэһэнэй еһоор, «XX зуун жэлдэ Америкэдэ эгээл суутай афроамериканец» гэхэдэ, США-гай Верховно сүүдэй гэшүүн 81 наһатай Тэргуд Маршалл болохо юм, «Америкэдэ болоһон хубилалтануудта, эрхэтэдэй мүнөө үеын эрхэ ба сүлөө тухай абтаһан шиидхэбэринүүдтэ хубитаяа ехээр тэрэ оруулаа гээшэ»,— гэжэ тус газетэ онсолно.

Эзэлжэ байһан тушаалдаа олон жэлэй туршада Т. Маршалл хүдэлхэдөө, Сагаан байшангай зүгһөө тэрэ нилээд заналтада ороһон байна. Гэбэшье Т. Маршалл айжа сухарягүй, өөрынгөө нэрэ хүндые хамгаалжа шадаа бшуу. «Би энэ тушаалда наһаараа хүдэлбэб. Наһа баратараа эндэ үлэхэ хүсэлтэйб»,— гэжэ тэрэ һаяхан үгэһэн интервью соогоо мэдүүлһэн байна.

Дэлхэй дээрэ хубилалтануудай түргэнөөр болоходо, «хара Америкэшье» хубилаа гээшэ ааб даа. Үнгэрһэн жэлэй август һарада США-гай түүхэдэ түрүүшынхеэ сэрэгэй дээдэ тушаалда афроамериканец дүрбэн мүшэтэй генерал Коли Пауэлл дэбжүүлэгдээ юм. Тэрэ штабуудай начальнигуудай комитедэй түрүүлэгшын тушаал эзэлһэн байна. Тиимэһээ тэрэ президент Дж. Бушай ба оборонын министр Р. Чейниин дүтын советнигүүдэй нэгэн болоно бшуу.

Мүнөө үедэ афроамериканецуудые астронавтнуудай ба шоу-бизнесэй ододойшье, уран зохеолшодой ба телепрограмма хүтэлбэрилэгшэдэйшье, юристнүүдэй ба томо томо компанинуудай менеджернүүдэйшье дунда хаража болохот. Гэбэшье США-да үндэһэ яһатанай илгаа гаргагдаһаар лэ гээшэ. Хэрбээ тон үгытэйшүүлэй тоодо сагаан шарайтанай 10 процентнь ородог һаань, хара шарайтанай 33 процентнь ородог юм.

(ТАСС).

ҮРИ ШЭРИҺЭЭ ГАРАХАНЬ ХҮНДЭ

Бразили хариин гүрэнүүдтэ тон ехээр үри шэридэ оронхой. Үнгэрһэн жэлэй һүүл багаар энэ гүрэн 120 миллиард доллар үритэй гээд тоологдоо һэн. Энээн тухай хэблэлдэ үргэнөөр мэдээсэгдээ бэлэй. Тон ехэ хэмжээнэй үри шэри хадаа орон дотор финансые һайжаруулгада гай тодхор үзүүлнэ, Бразилиин саашанхи хүгжэлтэ тухай хэлэхээ экономистнууд ба политигууд тээлмэрдэнэ.

Ороной экономическа иимэ хүндэ байдал арад зоной һуудал байдалда ямараар нүлөөлнэб? Бразилиин хүн бүхэн хариин гүрэнүүдтэ нэгэн мянган доллар үри шэритэй юм гээд эндэхи мэргэжэлтэд тоолодог. Тиигээшье һаа энэ ушар ороной эрхэтэнийе зобоно бэшэ, харин ямар нэгэн фирмэһээ машина гү, али холодильник, хилээмэ, пивэ худалдагшадһаа эдеэ хоолой зүйлнүүдые худалдажа абаһанайнгаа түлөө үри шэритэй болоһониинь лэ тэдэниие һанаата болгоно ха юм.

Хариин гүрэнүүдтэ үри шэритэйшье һаа, Бразилида муу бэшээр ажаһуужа болохо юм гээд эндэхи хүн зоной олонхинь тоолодог. «Хэрэгтэй болоо һаань, Амазониин «Серра-Пелада» гэжэ суутай приискын алтые худалдана бэзэбди. Тэндэ хэдэн зуугаад тонно энэ зүйлэй ашагта малтамал бии. Тиигээд лэ бүхы асуудалнуудые шиидхэжэрхинэ бэзэбди» ...жэ эндэхидэй хэлсэхыень олон дахин дуулаа һэм.

Нээрэшье, Бразили алтаар баян лэ даа. Урда-Африкын Республикатай ба Советскэ Союзтай хамта эндэ эгээл ехээр алтан абтадаг гээшэ. «Серра-Пеладе» приискдэ 5060 килограмм шэгнүүртэй сула алтаншье һая болотор олдодог байгаа. Алта ехээр худалдажа, хариин гүрэнүүдһээ абаһан үри шэриеэ бусаажархихабди гээд бразилиинхидай һанадагынь эгээшье тиимэ бэшэ ааб даа. Тэдэнэр уласхоорондын финансын, нэн түрүүн Лондоной ба Цюрихэй «алтанай биржэнүүдэй» харилсаануудтухай мэдэхэгүйшье байжа болоо. Гэбэшье тэдэнэр хадаа хари гүрэнүүдтэ үри шэриеэ түлэжэ шадахабди гээд этигэнэ бшуу. Хэды ехэ үри шэридэ ороошье һаань, хариин гүрэнүүд Бразилида мүнгэ танга зээлеэр үгэхэ дуратай юм. Заримдаа Бразилиин хүтэлбэрилэгшэд мүнгэ тангые зээлеэр абалгаһаа арсаха тухай дурадхадаг. Тэсэд энэнь Уолл-стридтэ гү, али Парижска клубта тон дурагүйгөөр угтагдадаг гээшэ. Ушар юуб гэхэдэ, хэды шэнээн үри шэритэйбши, тэды дахин мүнгэ танга үгэгшэдһөө дулдыданги ха юмши гэһэн хараа шэглэлые хариин оронуудай банкирнууд баримтална бшуу гээд, Бразилиин нэгэ газетэ бэшээ бэлэй.

1964 ондо Бразилиин гүрэнэй засагые сэрэгэйхид булимтаран абаа һэн. Тэрэ гэһэнһээ хойшо энэ орон үри шэридэ орожо эхилээ юм. Сэрэгэйхид лэ Бразилиие тон ехэ гүрэн болгохо тухай программа соносхожо, баруун оронуудһаа хэдэн миллиард доллар зээлеэр абаа бэлэй. Тиин һайн харгы, ГЭС-үүд, городууд, тэрэ тоодо шэнэ түб хото Бразилида баригдаа, сэрэгэй промышленность, самоледуудые бүтээн гаргалга хүгжөөгдөө юм. Тэрэ үедэ футбол наадаха хэдэн арбаад стадионууд түхеэрэгдээ һэн. Зээлеэр абтаһан энэ ехэ мүнгэн зөөриһөө хулуухашье ушарнууд үзэгдөө бэлэй. Гэбэшье хүн зоной байха гэр байра баригдаа һэн. Тиигээшье һаа, бултыень түбхинүүлхэ арга боломжо олдоогүй, үгытэйшүүлэй кварталнууд үргэдэһөөр лэ гээшэ. Харин баруун оронуудта бүтээгдэһэн автомобильнуудые, ажабайдалда хэрэглэгдэхэ техникэ болоод эдеэ хоолой зүйлнүүд элбэгээр дурадхагдадаг болонхой. Тиихэдэ бразилиинхид орон доторoo ашагта малтамалнуудые олохые оролдоно. Мүнөө үедэ энэ орондо алта, түмэр, зэд, марганец болон бусад зүйлэй ашагта малтамалнууд элбэг гэжэ элирүүлэгдэнхэй. Тэдэниие малтажа абахал хэрэгтэй.

Бразилида табан жэлэй саада тээ сэрэгэй журам унагаагдаа бэлэй, тиин тус орондо демократическа общестын үндэһэ һүүри табигдажа байнхай. Энэ асуудалаар үгэ булялдаан үргэлжэлһөөр. Олон хүнүүд «Бразилиинхида адляар хубилган шэнэдхэлгэ» хэгдэхэ зэргэтэй гээд тоолодог болонхой.

(ТАСС).

Шэнэ ажабайдалай алхамууд

...Эдэ үдэрнүүдтэ Бухарест хотын үйлсэнүүдтэ асфальт дээрэ бадараагдаһан зуланuудай эндэшье, тэндэшье нособхыень харахаар байгаа юм. Тэдэнэй хоорондо сэсэгүүд табяатай. Эндэ ерэһэн хүнүүд абяагүй зогсожо, мүнөө болотор олдоогүйшүүлэй нэрэнүүдые уншана Тэрэнь тусхай самбар дээрэ бэшэгдэнхэй. Байдбайд гээд лэ зулануудһэлгэгдэнэ, сэсэгүүд асарагдана. Хара хубсаһа үмдэһэн эхэнэрнүүд, шажанай санаартаншье харагдана. Тэмсэлдэ унаһан хүбүүд, басагадтаяа орон хахасана.

Чаушескугай тогтооһон журамые унагаалга хадаа румын арад зоной эрэлхэг зоригой гэршэ болоно. Эрхэ сүлөөгэй, арадайнгаа нэрэ хүндын түлөө ами наһаяа үгэгшэдэй дурасхаалда зорюулан, байгша оной январиин 12-ой үдэр орон дотор национальна шаналал гашуудалай үдэр гээд соносхогдоо һэн. 1989 оной декабрь һарын һүүлшын үдэрнүүдтэ революционно тэмсэлэй түбүүд болоһон Тимишоара. Бухарест хотонууд тэма зоболон эдлэгшэ городууд гэжэ нэрлэгдээ юм. Бухарест хотын түбэй талмай дээрэ залуушуул демократиие ба эрхэ сүлөөе хамгаалжа шадаһан байна. Тиимэһээ энэ талмай саашадаа Революциин талмай гэжэ нэрлэгдэхэ юм. Эндэ, мүн Бухарест хотын Романэ талмай дээрэ, Тимишоара хотын түбтэ революциин түлөө тэмсэлдэ унагшадай дурасхаалда хүшөөнүүд бодхоогдохо гээд шиидхэгдэнхэй.

Орон доторхи байдалай хэды хүндэ хүшэршье һаань, национальна абаралгын фронтын совет шэнэ ажабайдалай эхи табяа юм. Тон шухала политическэ, социальна, захиргаанай ба экономическа хэмжээнүүд абтана. Хүтэлбэрилгын нютагай органууд бии болгогдоно. Ороной түб ба уезднүүд хоорондохи харилсаанууд үргэдэнэ. Предприятинууд ба организацинуудай хүдэлмэри һайжаруулагдана. Эдеэ хоолой зүйлнүүд Румыниһээ гадаадада гаргагданагүй. Хүн зониие эдеэ хоолой талаар хангалга һайжаруулагдажа эхилэнхэй. Нефтьһээ абтадаг зүйлнүүдыешье гадаада гаргалга бага болгогдонхой. Бензоколонкын дэргэдэ бии болодог ээлжээншье үгы болонхой. Хүн зон бензин, газ дуран соогоо худалдажа абаха эрхэтэй. Хорин табан ваттһаа дээшэ хүсэтэй лампочканууд румын гэрнүүдтэ һүүлэй хэдэн жэлнүүдэй туршада түрүүшынхеэ нособгдобо гээшэ.

Предприятинуудые хүгжөөхын тула урдань хүдэлмэришэн бүхэн өөрынгөө хубитые мүнгөөр оруулха гэһэн хуули абтаһан байгаа. Мүнөө энэ хуулиие Национальна абаралгын фронтын совет болюулагдаһан дээрэ тоолобо. Хүдэлмэришэн бүхэн энэ шиидхэбэриие дэмжэһэн байна. Ушар юуб гэхэдэ, урдань захиралтын-административна системын хүсөөр экономикые хүтэлбэрилгын, бодото байдал дээрэ элирэн тодорооогүй, худал хуурмаг ажахын тоосооной үедэ энэ хуулиин үндэһөөр хүдэлмэришэдһөө «үлүү» мүнгыень абадаг байгаа бшуу. Мүнөө үедэ хүдэлмэришэдтэ хэлсээнэй еһоор хараалагдаһан салингаа сүм абаха арга боломжо олгогдобо ха юм. Урдань бэелүүлэгдэхээр бэшэ түсэб дээрэһээ буулгагдадаг байгаа. Тиин түсэбэй дүүргэгдэхэгүйдэ ажалша коллектив бүхэн үйлэдбэриин яла түлэхэ ушартай болодог һэн. Мүнөө иимэ юумэн хоригдонхой. Ерэхэ гурбан жэлэй туршада больничнэ листын үндэһөөр түлэгдэхэ еһотой мүнгэн хүн зондо бусаагдаха болонхой. Сохидог машинканууд бүридэлдэ абтахаяа болинхой. Румынида туристнууд ямаршье хорилто, хизаарлалтагүйгөөр аяншалха эрхэтэй болобо. Орондо гадаадаһаа асарагдадаг олон зүйлэй эд бараагай таможенна пошлинын хэмжээн бага болгогдоо. Тиин арад зоной ажаһуудалые һайжаруулхын тула ехэ юумэн хэгдэжэ эхилэнхэй.

Гадна ороной нийтын ажабайдалдашье хубилалтанууд болоно. Общестын социальна бүхы хүсэнүүдэй хоорондо үгэ андалдаае үргэдхэхэ гээд Национальна абаралгын фронтын совет шиидхэбэри абанхай. Ороной политическэ, социальна ба экономическа байдал тушаа өөрынгөө сэгнэлтые, хараа шэглэлые соносхохо эрхэ бүхы политическэ партинуудта, нийтын эмхинүүдтэ, патриотическа ба демократическа хүдэлөөнүүдтэ олгогдобо. Хото городуудта үнгэргэгдэжэ байгаа митингнүүдтэ хабаадагшад ороной саашанхи хүгжэлтын асуудалнуудые олоор табина. Харин урдань ганцал Чаушеску үгэ хэлэхэ эрхэтэй байгаа ха юм.

Мүнөө үедэ орон дотор шэнэ партинууд, политическэ эмхинүүд

бии болгогдоно ... раммые национа... (демократическа ... парти (НЦП) сон... дотор һунгалта ... дэжэ эхилэнхэй. бэеэ дааһан, н... зоной эрхэ сүлөө... той гээд тус п... на тараашадай ... дэй ажалые ... хүдэлһэнэйгээ ... олохо, бэеэ д... дэй хүдэлдэг ... да бии болгогд... НЦП соносхоно ... ридэлдэ үргэн ... лэгшэд, мүн ... компартиин ... хүнүүд ороход ... хүтэлбэрилхы ... ээлжэ байгша... загайрүүлэгшэд ... тахагүй байна.

Национальна ... тын соведэй ш... Румыниин гүр... харша бэшэ ш... политическэ п... эмхинүүд бай... юм. Политичес... риториальна ... бии болгогдо... хэлдэ абтахын ... рестын сүүдтэ ... ческэ програм... гаа байрлаха ... байдал тухай... той юм. Тиихэ... ридэл 251 гэ... шэ байха эр... дүүлгэ табан ... рэгдэхэ еһото...

ЁҺО ЗАНШАЛНУУД, ГУРИМУУД

«ХИБУРИ КАМАКУРА» — ҮБЭЛЭЙ ЯПОН ФЕСТИВАЛЬ

ЯПОН орондо үбэлэй һара болохо февраль элдэб янзын фестивальнуудаар, найр наадануудаар үгаа баян. Ороной бүхы префектуранuудта һарын туршада зугаа наадан замхадаггүй.

«Хибури Камакура» гэһэн фестиваль Акита гэжэ хойто зүгэй префектурын городууд болон тосхон һууринуудта үнгэргэгдэдэг заншалтай. Энэ фестивалиие үхибүүдэй һайндэр гэжэ нэрлэбэл, алдуу болохогүй ха. Юуб гэхэдэ, үхибүүдтэ зорюулагдажа мүльһэн гэрнүүд ... элдэб янзын гоё һайхан түхеэрэлгэнүүд зохеогдодог ... табигдаһан столые тойрожо һуугаад, «амазака» ... ондоошье амтатай эдеэ эдидэг. Префектурада ... үхибүүд иимэ фестивалиин ерэхые хүлеэжэ ...

...ажабайдалай алхамууд

...а абаралгын фронтын совет
...э ажабайдалай эхи табяа юм,
...шухала политическэ, социа-
...э, захиргаанай ба экономиче-
...хэмжээнүүд абтана. Хүтэлбэ-
...тын нютагай органууд бии
...гогдоно. Ороной түб ба уезд-
...а хоорондохи харилсаануудые
...дана. Предприятинууд ба ор-
...зацинуудай хүдэлмэри һай-
...үүлагдана. Эдеэ хоолой зүйл-
...д Румынһээ гадаадада гар-
...ангүй. Хүн зониие эдеэ хоо-
...талаар хангалга һайжаруу-
...ажа эхилэнхэй. Нефтьһээ аб-
...г зүйлнүүдыешье гадаада гар-
...бага болгогдонхой. Бензо-
...нкын дэргэдэ бии болодог
...ээншье үгы болонхой. Хүн
...бензин, гэз дуран соогоо
...даажа абаха эрхэтэй. Хорин
...ваттһаа дээшэ хүсэтэй лам-
...нууд румын гэрнүүдтэ һүү-
...эдэн жэлнүүдэй туршада тү-
...ынхеэ носоогдобо гээшэ.

...едприятинуудые хүгжөөхын
...урдань хүдэлмэришэн бүхэн
...нгөө хубитые мүнгөөр оруул-
...һэн хуули абтаһан байгаа.
...э энэ хуулиие Национальна
...алгын фронтын совет болюу-
...һан дээрэ тоолобо. Хүдэл-
...шэн бүхэн энэ шиидхэбэриие
...аһэн байна. Ушар юуб гэхэ-
...рдань захиралтын-админист-
...на системын хүсөөр эконо-
...е хүтэлбэрилгын, бодото
...л дээрэ элирэн тодороо-
...удал хуурмаг ажахын тоо-
...й үедэ энэ хуулиин үндэ-
... хүдэлмэришэдһөө «үлүү»
...ень абадаг байгаа бшуу.
...э үедэ хүдэлмэришэдтэ хэл-
...й еһоор хараалагдаһан са-

лингаа сүм абаха арга боломжо олгогдобо ха юм. Урдань бэелүүлэгдэхээр бэшэ түсэб дээрэһээ буулгагдадаг байгаа. Тиин түсэбэй дүүргэгдэхэгүйдэ ажалша коллектив бүхэн үйлэдбэриин яла түлэхэ ушартай болодог һэн. Мүнөө иимэ юумэн хоригдонхой. Ерэхэ гурбан жэлэй туршада больнична листын үндэһөөр түлэгдэхэ ёһотой мүнгэн хүн зондо бусаагдаха болонхой. Сохидог машинканууд бүридэлдэ абтахаяа болинхой. Румынида туристнууд ямаршье хорилто, хизаарлалтагүйгөөр аяншалха эрхэтэй болобо. Ороноо гадаадаһаа асардаг слон зүйлэй эд бараагай таможенна пошлиныхы хэмжээн бага болгогдоо. Тиин арад зоной ажаһуудалые һайжаруулхын тула ехэ юумэн хэгдэжэ эхилэнхэй.

Гадна ороной ниитын ажабайдалдашье хубилалтанууд болоно. Обществын социальна бүхы хүсэнүүдэй хоорондо үгэ андалдаае үргэдхэхэ гээд Национальна абаралгын фронтын совет шиидхэбэри абанхай. Ороной политическэ, социальна ба экономическа байдал тушаа өөрынгөө сэгнэлтые, хараа шэглэлые соносхохо эрхэ бүхы политическэ партинуудта, ниитын эмхинүүдтэ, патриотическа ба демократическа хүдэлөөнүүдтэ олгогдобо. Хото городуудта үнгэргэгдэжэ байгаа митингнүүдтэ хабаадагшад ороной саашанхи хүгжэлтын асуудалнуудые олоор табина. Харин урдань ганцал Чаушеску үгэ хэлэхэ эрхэтэй байгаа ха юм.

Мүнөө үедэ орон дотор шэнэ партинууд, политическэ эмхинүүд бии болгогдоно. Өөрынгөө программые национально-цэрэнистскэ (демократическа ба христианска) парти (НЦП) соносхобо. Тэрэ орон дотор һунгалта үнгэргэлгэдэ бэлдэжэ эхилэнхэй. Румыни хадаа бэеэ дааһан, нэгэн байха, арад зоной эрхэ сүлөө сахигдаха ёһотой гээд түс парти тоолоно. Гадна таряашадай ба хүдэлмэришэдэй ажалые үндэрөөр сэгнэдэг, хүдэлһэнэйнгөө зэргээр зөөри олохо, бэеэ дааһан профсоюзуудай хүдэлдэг общество Румынида бии болгогдохо зэргэтэй гээд НЦП соносхоно. Түс партиин бүридэлдэ үргэн арад зоной түлөөлэгшэд, мүн урдань Румыниин компартиин гэшүүн байһаншье хүнүүд орохо юм. Ганцал РКП-дэ хүтэлбэрилхы тушаал урдань эзэлжэ байгшад, мүн засагые хазагайруулагшад шэнэ партида абтахагүй байна.

Национальна абаралгын фронтын соведэй шиидхэбэриин ёһоор Румыниин гүрэнэй хуулинуудта харша бэшэ шэглэл баримталһан политическэ партинууд, ниитын эмхинүүд байгуулагдаха эрхэтэй юм. Политическэ партинууд территориальна гурим баримталан бии болгогдохо зэргэтэй. Бүридхэлдэ абтахын тула тэдэнэр Бухарестын сүүдтэ өөрынгөө политическэ программа, штаб-квартирынгаа байрлаха газар, финансова байдал тухайгаа мэдээсэхэ ёһотой юм. Тиихэдээ түс партиин бүридэл 251 гэшүүнһээ доошо бэшэ байха зэргэтэй. Тэдэнэй мэдүүлгэ табан үдэрэй туршада харагдаха ёһотой.

(ТАСС).

...ЗАНШАЛНУУД, ГУРИМУУД...

...КАМАКУРА» — ҮЕЭЛЭЙ ЯПОН ФЕСТИВАЛЬ

...валь элдэб янзын фестивальнуу-...ной бүхы префектурануудта һа-... ...та гэжэ хойто зүгэй префекту-...а үнгэргэгдэдэг заншалтай. Энэ ...лэбэл, алдуу болохогүй ха. Юуб гэхэдэ, үхибүүдтэ зорюулагдажа мүльһэн гэрхэнүүд баригдадаг, элдэб янзын гоё һайхан түхеэрэлгэнүүд зохеогдодог байна. Үхибүүд гэр соо табигдаһан столые тойрожо һуугаад, «амазакэ» гэжэ һэрюун унда болон ондоошье амтатай эдеэ эдидэг. Префектурада ажаһуудаг бүхы наһанай үхибүүд иимэ фестивалиин ерэхые хүлеэжэ ядадаг байха юм.

ТАСС-ай фотохронико.

Энэ һонирхолтой

А. КАШПИРОВСКИЙ ХӨӨРЭНЭ

СССР-эй МИД-эй пресс-түбтэ мэдээжэ психотерапевт А. Кашпировский совет болон гадаадын журналистнуудтай һаяхан уулзаба.

— Танай аргаар ямар үбшэнгүүдые аргалжа болохоб?

— Саахарна диабет, остеохондроз, хото болон бүдүүн гэдэһэнэй полип, зүрхэнэй шарха, шаталга, үе мүсэеэ гэмэлтэлгэ, тархи үбдэлгэ, псориаз, геморрой, хүлэй бүдүүн һудалай задаралга, (варикозное расширение вен), фибромо, мастопати, бесплодие, подагра болон нервнэ үбшэнгүүдые. Манай бэе махабад хадаа угаа ехэ нюуса хүсэ шадалтай, ганцал тэрэниие нойрмог байдалһаань «һэрюулхэ» ёһотойбди,— гэжэ Кашпировский хэлэнэ.— Тиигээ һаа, хүнэй бэе өөрөө үбшэнтэйгээ тэмсэжэ шадаха аргатай. Тон шэнэ арга би дурадхана бэшэб. Хуул хуушанай туршагдаһан арга юм. Зүгөөр бүхы юумэндэ тон анхаралтайгаар, шэнээр, өөрынхеэрээ, зохеохы шэглэлтэйгээр хандахые оролдодогби гэжэ тэрэ хэлэнэ.

— Иимэ аргаар аргалжа шадахаб гэжэ та хэзээ мэдэрээ һэмта?

— Би өөрөө мэргэжэлтэ врач хүн гээшэб. 27 жэлдэ психиатрическа больницада хүдэлһэнби. 20 жэлэй туршада психотерапиин аргаар лекци, хөөрэлдөө хэдэг, сеанс үгэдэг байһанби. Эдэ жэлнүүд соо арга дүрэмнишье, дүй дүршэлнишье мүлигдөө ааб даа. Тиимэһээ гэнтэ мүнөөдэр хүнүүдые аргалжа эхилшоо бэшэ ха юмбиб даа.

— Жэшээнь, танда үбшэнтэнэй үнэншөөгүй, этигээгүй һаань яахабта?

— Нэгэ иимэ ушар болоһон юм. Хирургын операци хэжэ байха үедэнь би үбшэн хүниие мэдэрэлгүй болгохо гэһэн сеанс үгэжэ байгааб. Операциин дүүрэмсээр, эдэгэһэн хойноо тэрэ хүн намда иигэжэ хэлэбэ: «Доктор би танда этигэнэгүйб, та намда ямаршье туһа хүргөөгүйт. Юундэб гэхэдэ, би операциин үедэ соробшье гэжэ нюдөө анягүйб». Зүгөөр ямаршье наркозгүйгөөр, үбшэнгүйгөөр операци хүүлэһэнээ энэ хүн мартажархео ха юм даа. Энэ нэгэ юрын ушар даа. Киев городһоо О. Игнатовада, Тбилисиин И. Юрловада операци хэхэ үедэнь эдэ үбшэнтэндэ мэдэрэлгүй болгохо телевизионно сеанс хэһэн байхаб. Психотерапида тон ехэ ерээдүйн арга боломжо бии гэжэ хүн зондо этигэл түрүүлхээр энэ сеанс үнгэргэгдэһэн юм.

— Та өөрөө ямар үбшөөр үбдэдэгбта, өөрыгөө аргалжа шадаха гээшэ гүт?

— Аргалжа шадахаб. Нэгэтэ хорон панкреатидаар үбдэжэ тулиһан хүм. Һара хахад соо больницада хэбтэжэ аргалуулааб, туһа болоогүй. Тиигээд өөрөө арга бэдэрхэ гэжэ шиидэбэб. Үбшэн зандаа, ямаршье эдеэ хоол абангүй, би Камчатка ябагаар ябашоо һэм. Замдаа миил 30 пряник хүнэһэн болгожо абаа һэм. Нэгэ пряник гурбан үдэр соо эдидэг байгааб. Прянигшье дары түргэн дууһаа һааб даа. Сэошаа ябааб, тэнээб. Энэ зобожо, тулижа ябахадаа, үбшэеэшье мартажархео һэм. Һанаан сэдьхэлни ондоо ушараар түригдөө ха юм. Тэндэһээ харихадаа тон лэ элүүр һайн болошоод бусаа һэм. Бүхы юумэ эгээл түрүүн шэнжэлжэ, туршажа, тэнсүүлжэ, уридшалан ухамайлжа үзэхэ гэжэ оролдодогби. Зүрхэлэн, талаан туршаадшье үзэхэ хэрэгтэй.

Танай ажал ябуулгые буруушаажа хэблэлдэ бэшээ һаань, ямараар хандаха гээшэбта? Һурагшадтай гээшэ гүт?

— Һурагшын болбосороод байхада, багша ерэдэг гэһэн арадай сэсэн үгэ бии. Би хүнүүдые өөрынгөө аргада һургахаар хододоо бэлэнби. Намда хүнүүдһээ ямаршье нюуса байхагүй. Бултандамнай үбшэнтэд хүртэхэ. Зүгөөр «Литературнэ газетэдэ» бэшэгдэһэн статья тухай дуулаад, ехэл голхорооб, тэрээндэ намда аргалуулһан хүнүүд, мүн хэдэн зуу мянган бэшэг намда бэшэһэн хүнүүд харюу үгэжэ шадаха гэжэ һананаб. Саашань, жэшээнь, абаад үзэгты, США-да аяар 700 психотерапевтическэ түбэй бии байхада, манай орондо нэгэшье иимэ аргалуулгын газарай үгы байһандань ехэл харамтай байна. Зүгөөр манай орондо бэрхэ врачнууд олон. Бултадаа хамтаран, сугтаа ажалладжал эхилэел.

«Аргументы и факты» газетын ноябриин номерһоо абтаба.

ХҮНЭЙ ШАДАЛ ШЭНЭЭН, НӨӨСЭ ХҮСЭН, ГАЖА ЗҮРЮУ НЮУСАНУУД ТУХАЙ

1988 ондо манай орондо хүнгэн атлетикын байгуулагдаһаар 100 жэлэй ой тэмдэглэгдээ һэн. Хүндэтэ айлшадай дунда 84 наһатай спортын эгээ түрүүшын габьяата мастер Мария Гавриловна Шаманова уригдаһан юм. Мария Гавриловна хүнгэн атлетикээр Москвагай түрүү һуури эзэлхын түлөө спортын 4 зүйлөөр мүрысөөндэ 1926 ондо хабаадалсаһан байгаа. Тиигэжэ нүхэр Шаманова хүнгэн атлетикээр 1926 онһоо 1943 он хүрэтэр ороной чемпион байгаа, 35 рекорд түйлаа.

— Тиихэ сагта ехэл түлюурхан ажаһуугша һэмди даа. Абамнай граждан дайнда унаа һэн. Эхэмни больницада санитаркаар хүдэлхэ. 13 наһатайһаа би заводто хүдэлжэ эхилээб. Тиихэдэл заводской командада намайе уриһан юм. Урда тээнь ямаршье спорт гэжэ мэдэхэгүй ябааб. Бидэ, үхибүүд, наададаг һаабзабди даа. Лаптуу гэхэ мэтээр... Нэгэтэ мастерни хэлэбэ: «Ши, Маша, мүрысөөндэ хабаадалсаха болобош, ошохо басагамнай үбдэшэбэ, орондонь ошоод үзэхэ болоолши даа, тоо хүсөөжэ». Мүрысөөнэй эхилхэһээ урид стадион дээрэ хүн зон дүүрэн байба. Нэгэ мэдээжэ спортсменкые хараад, хүнүүд альгаа ташабад (нэрыень мартажархеоб). Энэл басаган урид ерэхэ гэжэ хүнүүд һанаһан байгаа. Мүрысөөнэй болохоһоо урид энэ басаганда тренерынь шоколад эдюулжэ байбал даа. Шоколад гээшые эдихэһээ байха, харахамнишье үсөөн ябааб. Иигэжэ байхыень хараад, ехэл уурни хүрэшэбэ. Заал һаа шүүхэб гэжэ шиидэбэб. Энэ бүхэсоюзна мүрысөөндэ илаад байхадамни, ороной суглуулагдамал командада намайе оруулаа һэн.

Удаань Парижай, Финляндиин, Бельгиин, Чехословакиин, Германиин, Голландиин хүн зон Мария Шамановада альгаа ташаа бэлэй.

1935 ондо һэн ха. Ехэл амжалтатайгаар мүрысөө үнгэргөөд, бусаха замдамнай Берлинэй түрмэдэ бидэниие хаажархео һэн. Сима Знаменский энээндэ буруушаалта хэжэ, үлэсхэлэнгэй буһалгаа хэе гэбэ. Хэдэн үдэр бидэ эдеэ эдихээ арсабабди. Манай совет посольство эсэргүүсэлтэ соносхожо, уданшьегүй бидэ табигдаа һэмди. Энэ үедэ фашизм Германида засагаа гартаа абанхай, хатуу саг байгаа ха юм даа гэжэ тэрэ хөөрэнэ. Энэл 1935 ондо М. Шамановада совет эхэнэрнүүд сооһоо эгээ түрүүлэн спортын габьяата мастерай нэрэ зэргэ олгогдоо һэн.

— Тиихэ сагые мүнөөнэйхитэй жэшэхээр бэшэ юм ааб даа. Зүгөөр мүнөөнэй үхибүүдые хараад, ехэл хайрлэдагби. Бүхэли үдэр телевизорэй урда һууха, үгы һаа, элдэб видео харадаг, мүртэй һонирхолтой, ёһоор наадашье үүдхэжэ, эмхидхэжэ шададаггүй. Мүн стадионууд, спортын залнууд дүүрэн хүсэндөө хэрэглэгдэнэгүй. Манай үедэ хүндэшье һаа, нэгэ бага хүхюутэйшэг һэн даа,— гэжэ Мария Гавриловна түгэсхэлдөө хэлээ һэн.

* * *

Американец Джордж Алан Делмен (Пенсильвани штадай Рединг город) олон жэлэй туршада каратээр бэеэ һоридог. Мэнэ һаяхан энэ хүн 4 дабхар зузаан мүльһэ баруун гараараа няза сохижо шадаһан байгаа. Түс мүльһэнэй шэгнүүрынь 500 килограмм һэн.

* * *

Та ехээр һанаа үнеөндэ абтаба гүт? Ехээр урмаа хухаранхай, уруу дуруу байдалда ороо һаа гү, али ехээр сухалаа хүрөө һаа, али нервынтнай зангидангги һаа гү? Иимэ байдалһаа гарахын тула һанаагаа ехээр алдагты! Энэ тон юрын арга хадаа нервнэ үбшэнһөө түргэн аргалжа болохо гэжэ США-гай Калифорни штадай нэгэ клиникын медсестранууд тоолоно. Үбшэнтэд шала дээрэ хэбтээд, арбан табан минутын туршада һанаа алдана. Энээнэй һүүлээр бэень тон хүнгэн, нервнэ сухалшье түргэн тарана.

ГАНСААРДАГШЫЕ ҺАМААРУУЛХА ЭМ

Даниие телефонно албан ганцаардалгаһаа зүдэрэгшэдтэ (иимэ хүнүүд үсөөн бэшэ юм) хангалгын шэнэ гурим дурадхана. Хангалгын шэнэ гуримда дуратайшуулай тодорхой номероор хонходоходонь, гансаардажа, уйдхарта абташоод баһал иимэ байдалда ороһон танигдаагүй хүн харюусажа, тэрээнтэй хөөрэлдэнэ. Туршалгын түрүүшын дүнгүүд иимэ аргын яһала туһатай байһые элиршэлээ. Түсхайлбал, уйдхарта абтаһан хоёр хүн телефоноор арбан минутын туршада хөөрэлдэхэдөө, нилээд бэеэ һэргээдэг, айха, һүрдэхэ мэдэрэлһээ сүлөөрдэг, өөртөө найдажа захалдаг байба.

ЭЛҺЭН ГУБИИН ПОРТ

Урда Монголой Баян хонгор город далайн эрьеһээ захагүй холо оршодог юм. Гэбэшье һаяхан энэ город элһэтэ губиин онгосо гэгдэдэг Монголой гурбан мянга шахуу тэмээн хамбын ёһотой порт болоо юм. Ороной гүн сооһоо иишэ зориһон асари ехэ тэмээн хамбыгаар 450 тонно ашаан асарагдаа юм. Мүнөө захагүй мэтэ нэмжыһэн элһэн губитэ Монголой энэ дайдые иимэ хамбынууд гаталдаг болоjo байна. Мэргэжэлтэдэй тоолоjo тодорхойлһоной ёһоор, ашаа тэмээгээр шэрэхэдэ, ашаанай автомашинаар зөөлгэһэнһөө гаргашань нилээд бага байба бшуу.

ҮҮЛЭНЭЙ СААНАХИ

Эгээл үндэр газарта, Гималайн хаданuудта хододоо хүн зонтой байдаг һуурин бии юм. Эндэ 5,2 километрэй үндэртэ ламанарай Ронбурска дасан оршодог байна.

ҺОНИРХОЛТОЙ МҮРЫСӨӨН

Жэл бүхэндэ Америкын Редвуд — Сити городто үнгэргэгдэдэг мүрысөөн олон харагшадай һонирхол үүсхэдэг юм. Голой уһан дээгүүр үнгэргэгдэдэг мүрысөөндэ һүнэй пакедээр хэгдэһэн онгосонууд хабаадалсадаг байна. Энэ мүрысөөндэ хабаадагшад урилдаанда түрүүлжэ гарахадаа бэшэ, харин хамагһаа һонирхолтойгоор, юрэ бусаар бүтээһэн онгосоороо шалгаржа урмашуулагдана. Байгша оной мүрысөөндэ эртэ урда сагай һүмын дүрсэтэй онгосо бүтээгшэ шалгараһан байна.

ДҮШЭ ГАРАН ЖЭЛДЭ ТРОПИГОЙ ОЙ СОО

Яһаар шэмэглэгдэһэн хуягтай һэлмэ, жадаар зэбсэглэһэн раджа болон тэрэнэй сэрэгэй начальнигууд һаяхан хадаһаа буужа ерээ. Эдэнэр Индонезиин Суматра олтирогой хойно оршодог Ачех провинциин хүнэй гаталшагүй бүтүү ой соо дүшэ гаран жэлэй туршада хоргодон амидарса юм. Ороной феодальна һүүлшын зонхилогшын мэдэлдэ байһан эдэнэр уг гарбалайнгаа байһан газарта бусажа ерэхэдээ, Индонези саашадаа Голландиин колони бэшэ гэжэ ойлгоһон байна.

1948 ондо раджиин уг гарбалай үндэһэ һадаһан Голландиин экспедиционно корпусой сэрэгтэ хашуулхадаа, үлэһэн армитайгаа хүнэй гаталшагүй хаданууд тээшэ зугадан ошоо. Тезд Индонезиин бэеэ даанхай байдалтай болоод байхадашье, Хойто Суматрын түлөөлэгшэд дайшалхы зантай эдэ хүнүүдэй ажаһуудаг газарта хүрэжэ ошохоёо зүрхэлдэггүй байгаа. Бүри һаяхан, 1985 онһоо түрүүшын холбоо байгуулжа захалаа.

Энэ үедэ ачехиин раджа — феодалнуудай һүүлшын уг залгамжалагшад болон тэрэнэй мэдэлэй 850 шахуу хүн үлэһэн байба. Эндэ эгээл дээдын засаг хаан түрэлэй 53 наһатай уг залгамжалагшада дааалгагданхай байгаа. Гэбэшье хамагые зонхилогшонь бусадтал адли газар элдүүрилжэ, тахяа, нугаһа үдхэдэг байба.

Үни удаан хөөрэлдөө үнгэргэһэнэй һүүлээр нютагай захиргаан раджа угтаниие үгэдөө оруулжа, уг гарбалайнгаа анханайнь газарта буулгажа асараа ха юм.

(ТАСС).

Доржи Банзаров

САГААН ҺАРА

Мэнголшуудай шэнэ жэлэй һайндэрлэл

«Сагаалган» гэжэ национальна һайндэрые Буряадай АССР-тэ арадай һайндэр болгон соносхохо тухай Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Указ республикын газетэнүүдтэ туннхэглэгдэжэ, радио, телевиденеэр соносхогдожо, Буряад оронойнгай олон түмэн хүн зон тэрэниие ехэ баяртайгаар угтаба. Сагаалганайнгаа бүгэдэ арадай һайндэр гэжэ хуулитаар соносхогдоод байхада, сагаан һарын түүхэ, эрдэмтэдэй шэнжэлгэнүүд тухай мэдэхэ дуратан олон болохо аабза.

Сагаан һара, Сагаалган тухай түрүүшын буряад эрдэмтэ Д. Банзаровай статьяе оршуулжа, та бүгэдын анхаралда дурадханабди. Ондоошье хүнүүдэй, томо томо эрдэмтэдэй бэшэһэн зүйлнүүдые хожомынь толилдог байхабди.

МОНГОЛШУУДАЙ шэнэ жэлэй һайндэрые зураглан бэшээд, хэзээ нэгэтэ уншагшадта дуунгаха гэһэн үгэдөө хүрэжэ, сагаан һара тухай статья дурадханабди. Манай городто (Казань хотодо — Орш.) тэмдэглэгдэжэ байдаг. һайндэрые зураглан бэшэһэн ушар манда хэрэгтэй, уншагшадташье һонирхолтой байха аабза гэжэ найданабди.

Ородуудайхидал адли монголшууд тиимэшье олон һайндэртэй бэшэ юм. Монголшууд жэл соогоо ори гансахан һайндэртэй, тэрэнь сагаан һара (цагаан-сара) гэхэ гү, али шэнэ жэл юм гэжэ ородууд мэдэхэдээ гайхаха байха. Сагаан һара хэзээ, ямар үдэртэ тудахаб гэжэ европын литээр тон зүбөөр элирүүлжэ болохогүй; сырэй долоон хоног багта, нэгэ хэды үдэрөөр урид гү, али хойто тээнь, заримдаа эгээл масленницын[1]) болоно байхада тудадаг юм. Сагаан һара хадаа ородой нэгэшье һайндэртэй саг үргэлжэ тудалдажа байдаггүй, юундэб гэхэдэ, монголшууд манайхиһаа ондоо, өөрын онсо литые баримталдаг гээшэ. Магометануудайхидал сагайнь тоолуур һарын эрьесэһээ ундэһэтэй; монгол жэл 12 һаратай, тэдэнь 30—30 үдэртэй, тиимэһээ тэдэнэй жэл манайхиһаа һуртаггүй богони, һарын тоолууртай жэл тиимэшье ута бэшэ саг соо наранайхиие бүхэли һараар ахижа байдаг; иимэ буруу зүйлые жэгдэрүүлхын тула хэдыхэн жэл болоод лэ, монгол астрономууд 13 һаратай жэл тогтоодог юм. Юрэдөө, дурна зүгэй арадуудай сагай тоолуурта манайхидал адли бэшэ зүйлнүүд олон байха. һонюуша зон «Коранай заабарииие» шагаажа болохо байна. Тэрээн соо магометан литэ тухай бэшээтэй.

Сагаан һарын нэрын бии болоһон ушар элдэбынхеэр тайлбарилагдадаг; анхан сагта энэ һайндэр намар болодог байһан хадань цагаа[2] гэжэ үгэһөө нэрэнь удхатай гү гэжэ һанажа болмоор, яахадааб гэбэл, намартаа мал дууһанай һүн хожоржо, цагаа эдихэ саг ерэдэг. Тиимэһээ цагаан һарые иигэжэ тайлбарилжа болоно: «сагаан эдеэнэй һара» гү, али «сагаан һара», цагаан гэжэ монгол үгэ «сагаан» гэһэн үгэ бшуу. һүүлшынь тайлбариие юундэ баримталнабибди гэхэдэ, энэмнай үнинэй тохорһон нэрэ. Энэл ушараар аагустые буряадууд һүнэй һара гэдэг, тухайлхада, сагаан һарын урда ерэдэг байгаа бээз. Яаба хээбэшье, сагаан һарые һайндэрлэдэг ябадал хадаа Дунда Азиин эртэ урда арадуудай еһо заншалда, Чингис-хаанай үеһөө урдахи сагуудта хабаатай. Энэ дайшын үри сadанар эртэ урдынгаа эмхи гуримуудые зайлашагүй хатуугаар сахидаг байһан гээшэ. Кипчак монголшууд тухайлхада, ислам шажан абатараа, сагаан һарые Волгын эрьедэ һайндэрлэдэг байгаа еһотой. Бата хаанай уг залгагшад заримдаа ордогаа Казанкын эрьедэ абаашадаг байһан гэлсэдэг; магад, манай городой оршон газар хадаа сагаан һарын һайндэрэй гэршэ болодог байһан аалам, зүгөөр манай багсаамжалгые батадхаадхиха ямаршье мэдээсэл үлөөгүй. Тиимэһээ Азиие эээмдэжэ байхадаа, XIII зуун жэлдэ Бээжэнэй хан хүреэндэ монголшууд сагаан һарые яажа һайндэрлэдэг байгааб гэжэ харуулһан XIII зуун жэлэй аяншан Марко Поло гэгшын мэдээсэлые эндэ харуулая: «Городуудай губернаторнууд, можонуудай дарганууд энэ үдэр алта, мүнгэ, эрдэниин шулуунуудые, субад, үнэтэй бүд, сагаан моридуудые хаанда бэлэг эльгээдэг. Шэнэ жэлэй түрүүшын үдэр татаарнууд (монголшууд) мүн лэ бэе бэедээ бэлэг барилсадаг. Тиихэдээ эдэ бүлэгүүднай ерэгшэ жэлдэ зол жаргал түхөөхэ гэжэ этигэдэг юм. Хибэс хушалгатай заануудые энэ үдэр хан хүреэндэ асардаг, хибэс дээгүүрнь тэнгэриин ба газарай элдэб амитад зураатай байха; энэ гоё һайхан һайндэртэ хэрэгтэй болохо алтан, мүнгэн амһартаар дүүргэһэн ханзануудые тэдэ заануудта тээжэ асардаг. Гоё гэгшын бүд һадаар хушагдаһан, мила һүрэтэрөө һайндэрлэхэдэ хэрэгтэй болохо элдэб янзын эдеэ хоолой зүйлнүүдые ашанхай аргагүй олон тэмээнүүдые тиишэ хүтэлжэ асардаг. Гэгээн үдэрэй болохотой сасуу, бүхы корольнууд, герцогүүд, баронууд[3]), офицернүүд, можонуудай ба сэрэгүүдэй дарганар, хаан түрын бусадшье этигэмжэтэд хүреэндэ ерэдэг. Эндэ барандаа багтажа ядаа һаа, хүршэ хүреэнүүд руу ошохо. Өөр өөрын зиндаагай, ээлжэ байһан тушаалайнгаа зэргээр хойно суглараагшадай нэгэн бодоод, иигэжэ хэлэдэг: тонгойгты (үбдэгөө бохиилгогты), тиигээд хүндэлэгты (дохин мүргэгты). Гэнтэ барандаа үбдэг дээрээ һэхэрээд, бурханда мүргэһэндэл, магнайгаа газарта хүргэхэ: энээнээ дүрбэ дахин хэдэг. һүүлээрнь хүреэнэй тэг дунда табяатай улаан үнгэтэй гоё шэрээ дээрэ түхеэрэгдэһэн тахилда хүн бүхэн ошодог; шэрээ дээрэ агуу ехэ хаанай нэрэ бэшээтэй: хүн бүхэн бойпуур ебажа, агуу ехэ хаанай нэрэ хүндын түлөө элдэб хүжэ сан нособгоод, һуурида бусаха. Унажа мүргэдэг эшхэбтэр энэ юумэнэй дүүрэхэдэ, дээрэ хэлэгдээшэ бүлэгүүдые барандаа (хаанда) бариха юм. Эдэ бүгэдые дүүргээд, столнуудые табижа, еһотой гоё найр эхилхэ.

Эндэ хэн хэнэйшье аха аргаараа хүхихэ зугаалхада болохо юм. Үдэрэй хоолой һүүлээр хүгжэмшэд, шогуушад ерэжэ, айлшадай урма баярые бүри дэбэргэхэ. Иимэрхүү һайндэрлэлгын үедэ һургамал арсаланиие ойһоо хаанда асардаг. Тэрэнь ээсэ танидаан нохойхон шэнги, хаанай хүлэй хажууда хэбтэшэхэ». Хубилайн хүреэнэй баялигтай, һүр жабхалантай болоод байһаниинь эндэ зүбөөр бэшэгдэнэ гэжэ монголшуудай зан заншалые, Бээжэнэй хүреэнэй еһо гуримуудые мэдэхэ зон зүбшөөхэ еһотой. Марко Полын ябаха үеэр хаанай хүреэн гээшэ арбан мянган еһо гурим сахидаг заншалда орожо эхилһэн байгаа. Имагтал еэторай гансахан алдуу обеороо: ноед һайдууд хаанда бэшэ, харин тэнгэридэ сан табидаг байһан юм, тэрэнэй хэлэгшэ еһоор, монголшууд мүнөөшье шэнэ жэлдэ һээы гэрнүүдэйнгээ урда багахан тахил түхеэржэ, тэрээн дээрээ хангалтай үбһэ шатаадаг байха.

Бээжэнэй хүреэнһээ Дунда Азиин тала руу ерэжэ, мүнөөнэй монголшууд сагаан һарые яажа һайндэрлэнэб гэжэ харая. Буддизмда орохоһоо түрүүн монголшууд шэнэ жэлээ, дээрэ хэлэгдэһэнэй еһоор, намартаа эхилдэг байгаа, тиихэдээ сагаан һара тэдэндэ түүхэтэ ямаршье удха шанартай бэшэ һэн. Дунда Ази руу буддизмын нэбтэрхэдэ, — энэ ушар XIII зуун жэлэй тэн багта болоо, — ламанар нүүдэлшэдэй дунда өөһэдынгөө литэ хэрэглэдэг болоод, сагаан һарые үбэлэй һүүл тээшэ абаашан, өөһэдынгөө мүргэлэй түүхэ дурдалгатай нэгэдүүлһэн байна. Тиигэжэ сагаан һара хадаа барга бүдүүлиг материализм номнодог байһан зургаан философуудые (тэрс — еретик, буддист бэшэ) буддизм байгуулагшын илаһанай һайндэр мүнөө болонхой. Барга бүдүүлиг материализм номногшодые Шакьямуни эсэргүүсэн гаража ерээд, тэдэнэй сурталай тон лэ уг удхагүй байһые бүгэдэ Энэдхэгэй үмэнэ харуулжа шадаһан гэхэ. Энэдхэг зоной ухаан бодолые буддизмын тэрэл анха түрүүнээ гартаа абаһаниинь сагаан һарада һайндэрлэгдэнэ.

Сагаан һара хадаа монголшуудай бүхэли жэл соохи гансахан һайндэр гэжэ бидэ хэлэнхэйбди: тиимэл хадань зон тэрэниие ехэл тэсэжэ ядангяар хүлээдэг. һайндэр болотор үшөө һара урид, бүришье эртэ бэлдэлгэ эхилдэг: бүгэдэндэ хүрэжэ ерэхэ найр зугаа тухай хэлсэхэ, шэнэ хубсаһа хунар оехо, архи нэрэжэ неэхэ, бэлэгүүдые бэлдэхэ г. м.; илангаяа хадагуудые бэлдэхэ гээшэнь һонин. Нособгдоһон гааһа айлшанда барюулдаг, пулаедуудые, гадна хани нүхэсэлэй, хүндын тэмдэг болгон, нимгэн хитад торгоной хүсөөг (хадаг) бэлэг баридаг заншал Монголдо бии юм. Сагаан һарада нимгэн иимэ торгон угаа ехэ хэрэгтэй болохо. Юундэб гэхэдэ, мүртэй хүн бүхэн лэ ондоо бүхы зонтой андалдан барилсахын тула хэдэн хүсөөг торготой байха еһотой.

Сагаан һарын урда тээ дасан дуганнуудта хэдэн үдэр үргэлжэлһэн мүргэл, уншалга болодог. Энэ үедэ бурханай элдэб удхатай номууд, маани мэгзэм уншагдадаг, үгэльгэ хэгдэдэг, шэнэ жэлээ амгалан тайбанаар үнгэргэхэ тухай, газарай үрэжэлтэй байха тухай, хаанай элүүр энхэ тухай, буддизмын дэлгэржэ бадарха тухай г. м. мүргэдэг. һайндэрэй урда үдэр, түрүүшынь үдэр үглөөгүүр эртэ дасанда хүн зон олоороо суглардаг. Мүргэлэй дүүрэһэн хойно бултадаа бэе бэеэ шэнэ жэлээр амаршалдаг гэхэ гү, али хадагаа андалдадаг, золголдон, «мэндэ, мэндэ амар» гэхэ мэтын амаршалгануудые хэлэлсэдэг. Гэхын хажуугаар гэртээ үлөөшэд баһал бурхандаа мүргэхэ, тахилаа һэргээхэ, зула бариха, орооһо, үрэ жэмэсэй зүйлнүүдээр үргэл хэхэ. Түрүүшын үдэр барандаа эртэ бододог, эхэнэрнүүд үнинэй сэбэрлээгүй гэр бараагаа сэбэрлэхэ, Ногоон сай, эдеэ шанаха, Наранай гараха хирээр һээы гэрэйнгээ урдахана тахилай түхэлөөр обоохой[4] түхеэржэ, сан табидаг юм. Гэр бүлөөрөө обоохойгоо горооолсоод, үбдэг дээрээ һэхэрэн һуужа, мүргэл хэдэг. һүүлээрнь булта гэр бүлынгөө эсэгые амаршалхаяа ошохо. Тэрэнь үри хүүгэдтээ удаан жаргал, ута наһа үреэн хүсэхэ.

Гэр бүлэ бүхэнэй гэр гэртээ бүхы еһо гуримаа бүтээжэ дүүргэһэн хойно эрхим гоё хубсаһаа үмдэһэн эрэшүүл уг гарбалайнгаа аха захын гэртэ гү, али арадай дунда юугээрээшьеб суутай ондоо хүндэ сугларха. Бэе бэеэ амаршалалсаһанай, богонихон хөөрэлдөөнэй һүүлээр найр эхилдэг. Айлшан бүхэн архи уухадаа, гэрэй эзэндэ зохисотой үреэл (ироол) хэлэхэ еһотой.

Нэгэ хэдыхэн саг соо һуугаад, хүхюутэй хүгтэй болоһон зон ондоо гэртэ ошохо. Тэндэ айлшадые эхэнэрнүүд угтажа абаха. Үхибүүд амяараа онсо дүхэриг болон ябаха. Тиигэжэ нэгэ гү, али хэдэн үдэр соо айлшад бүхы нютагаа гү, али гол голоор эрьежэ үрдихэ юм. Шэнэ жэлэй үдэр бүхы илгаснууд мартагдадаг: эгээл мэдээжэ ноед һайд, эгээл баян улад тон дуратайгаар аһан үгытэй хүнэй гэртэ орохо, тиигээд тэрэниие өөрынгөө гэртэ хүндэтэйгөөр угтадаг гээшэ. Сагаан һарын түрүүшын үдэр барандаа һайндэрлэхэ, хэншье юушье хэхэгүй, хойто үдэрынь хэн нэгэн өөр өөрынгөө ажалда бусажа болохо. Гэбэшье амаршалгануд, найр зугаа хоёр долоон хоног соо үргэлжэлдэг. Эртэ урда сагта сагаан һарын хабартаа ерэдэг байхада, эндэхи татаарнуудай сабанайхидал, энэ һайндэртэ мори урилдаалгадаг, барилдаан болодог байгаа юм; зүгөөр тэрэнэй үбэлэй һүүлдэ ебаашагдахалаар, энэ еһо заншал үгы болоо: үбэлэй хүйтэн, саһан, моридой туранхай байдаг ушарһаа монголшуудай иигэжэ хүхихэ арга үгы байна. Харин зундаа бурхануудта, нютагай эзэдтэ үргэл мүргэлэй болоходо, эдэ бүгэдэ эмхидхэгдэдэг.

Манай городой монголшууд сагаан һарые яагаад һайндэрлэдэг бэ гэжэ энэ бэшэһэнэймнай һүүлээр хөөрэһэнэй хэрэг үгы болобол даа. Эхэ нютагтаа байһандаал адляар тэдэнэр һайндэрлэжэ шадахагүй байһаниинь ойлгосотой, яахадааб гэбэл, эндэ олон юумэ дуталдана бшуу даа. Тэдэ өөһэдынгөө үргэл мүргэлые хурянгыгаар үнгэргэнэ. Юун бэ гэбэл, мүргэл уншалга хэхэдэ хэрэгтэй олон зүйл эндэ үгы; бэелүүлжэ боломоор лэ еһо гуримуудые тэдэнэр сахидаг. Арадай һайндэрһөө хүртэдэг баяраа ород танилнуудтаяа тэдэ хубаалдана, тиимэһээ монгол энэ һайндэртэ ородуудай тоо монголшуудта орходоо һураггүй олон байдаг.

Ц. ДОНДОГОЙ буряадшалба.

Ажаглалта: «Сагаан һара. Монголшуудай шэнэ жэлэй һайндэрлэл» гэһэн Д. Банзаровай статья анха түрүүн «Казаниин губернскэ ведомостьнүүдэй» 30-дахи номерто 1846 ондо барлагдаһан байна. Потанинай 1891 ондо хэблэһэн «Харын шажан гү, али монголшуудай бөөгэй мүргэл» гэжэ согсолбори соо оруулагдаагүй.

Аагустые буряадууд һүнэй һара гэдэг... Буряад зон урдандаа иигэжэ һарануудые нэрлэдэг байгаа:

Үбэлэй: буга — декабрь; хуса — январь; ехэ улаан — февраль.

Хабарай: бага улаан — март; хуаа хагданай һара — апрель; хухын дуунай һара — май.

Зунай: мангирта һара — июнь; үбөөлжэнэй һара — июль; хүү һара — август.

Намарай: улари һара — сентябрь; үүри һара — октябрь; гуран һара — ноябрь.

«Аагустые буряадууд һүнэй һара гэдэг» гэжэ Д. Банзаровай баталһан тухай хэлэбэл, мүнөө үедэ энэ нэрэ мартагдаанхай гээшэ аабза.

Эндэ юу нэмэлтэйб гэбэл, 1955 ондо СССР-эй Наукануудай академиин хэблэлээр Москвада гараһан Д. Банзаровай «Собрание сочинений» гэжэ ном соо оруулагдааша энэ статья тухайдань хэлэһэн ажаглалта соогоо дээрэ үгтэһэн һаранудай нэрэнүүдые Г. Н. Румянцев имагтал баруун буряадуудай гэһэншүүгээр бэшэнэ. Гэхэ зуура, «бага улаанһаа» бэшэ һарын нэрэнүүд зүүн, онсолбол, хори буряадуудайхитай тудалдана. «Улари һара, үүри һара, гуран һара, буга, хуса һара» гэжэ байжа хүгшэн эхынгээ хэлэдэг байһые элеэр һанагшаб. Зүгөөр бага улаанаие гэхэ гү, али хабарай хоёрдохи һарые (монгол һара) улаан зудан гэгшэ һэн.

Кипчак монголшууд — Алтан ордагай монголшууд.

Бата хаанииие ородууд «Батый» гэжэ бэшэдэг. Хуушан монголоор Бату гэжэ бэшэгдэнэ. Энэ хадаа Джучиин хүбүүн, Чингис хаанай аша, 1255 ондо наһа бараа. Алтан ордаа байгуулагша.

Хубилай (1260—1294) — агуу ехэ монгол хаан, Юуван монгол улас түрые Хитадта байгуулагша.

Дунда Ази гэһэн нэрээр Доржи Банзаров географида мүнөө нэрлэдэг Түб Азиие гэхэ гү, али Монгол, Джунгар, Синьцзян (Хитад гү, али Зүүн Туркестан), Цинхай, Түбэд оронуудай оршодог газар уһые нэрлэнэ.

Буддизм байгуулагша — домогой еһоор, сакья (Шакья) угай хаанай бүлэдэ түрэһэн Гаутама Сиддхартха (манай ээрын урда тээхи 624—544 онуудта түрэһэн, ажаһууһан гэжэ литературада бэшэгдэдэг) тухай хэлэгдэнэ. Монгол номууд соо Гаутама хадаа Шэгэмүни (Шакьямуни — Шакья угай сэсэн) гэжэ нэрлэгдэдэг.

—ироол, хуушан монгол бэшэгээр **ирүгэл**, халха хэлээр ерөөл — үреэл; юрөөл — наһа бараһан хүнэй хойноһоо уншагдадаг уншалга.

Сабан гү, али **сабантуй** — Казаниин татаарнуудай спортивна мүрысөөтэйгөөр үнгэргэгдэдэг арадай һайндэр.

1) Тоһоной долоон хоног, сырэй долоон хоног хадаа славян угсаата арадуудта христиан шажанһаа түрүүн бии болоһон, хабарай тарилгые угтуулан, элбэг ехэ ургаса урялһан удхатай һайндэр.

Оршуулагшын ажаглалта.

2) Айрагаа сагаа (аарсан) болгожо бусалгадаг ушарые Д. Банзаров хэлэнэ ха. Шэнэ бусалһан сагаагаар хоймог хэжэ буряадууд эдидэг байгаа..

Орш.

3) Өөрынгөө үе сагай Европын феодальна ноед һайдай зиндаануудаар монгол тайжануудые аяншан нэрлэнэ гээшэ.

Авторай ажаглалта.

4) Ехэнхидээ иимэ обоохойнууд шулуун байха зэргэтэй, зүгөөр шулуунай үгы һаа, орондоны аргал хэрэглэгдэдэг.

— Авторай ажаглалта.

[«Буряад үнэн» газетэһээ абтаба].

ШАЖАНАЙ ТҮҮХЭ

«Ородой үнэн алдартын шажан: түүхын шатануудъ» гэһэн ном һаяхан Москвада хэблэгдэн гараба. Энээнһээ урагшаа церковь тухай бэшэхэдээ, тэрэниие имагтал муушалдаг, шүүмжэлдэг байгаа.

Харин энэ ном дотор ородой церковь X зуун жэлһээ эхилэн харуулагдажа, церковь ба гүрэн, церковь ба арад зон ямар харилсаатай байһан бэ, Россин соёлой, оюун ухаанайнь хүсэ шадал хүгжөөлгэдэ церковь ямар үүргэ дүүргээб, мүн харин оронуудтай ямар харилсаатай байгааб гэжэ хэлэгдэнэ.

Сайвартан гээшэ ниитын элдэб бүлэгүүдһээ бүридэһэн зон юм. X—XVI зуун жэлнүүдтэ үнэн алдартын шажан түрүү үүргэ дүүргэһэн байна. Харин XVII зуунһаа эхилэн, тэрэ ниитын хүгжэлтэдэ һаад тойбо татажа эхилһэн байгаа. Эрдэм гэгээрэлдэ эсэргүүсэн, оюун ухаанай хүгжэлтые һаатуулжа байһан юм.

«Хүл хүдэлөөнэй үедэ», 1812 оной Эсэгэ ороноо хамгаалгын, 1877—1878 онуудай ород-турциин дайнай үедэ церковиин дүүргэһэн ехэ патриотическа үүргэ ном соо анха түрүүшынхиеэ харуулагдаба.

Ородой гурбан революциин үедэ церковь далда нюусагүй контрреволюционно хүсэн байһан юм гэжэ үнэншэмэ тодоор харуулагдана. XX зуунай эхиндэ ехэ кризистэ ороод байһанаа, совет обществын эрхэ байдалда таараалдаха гэжэ оролдоһон байн, байн хуули еһондо харша ябуулга хэхэгүй, бүри Совет гүрэнтэй харилсан ажаллахашье гэһэн эрмэлзэлтэй болоһон юм. Энэнь илангаяа Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуу ехэ дайнай үедэ элеэр харагдаа һэн. Номой түгэсхэлэй бүлэгүүдтэ ородой үнэн алдартын церковиин мүнөөнэй байдал харуулагдана. Мүнөө тэрэ совет общество дотор өөрынгөө бата һуури олоо гэжэ хэлэгдэнэ.

Гэбэшье уг-маг хэлэгдэһэн зүйлнүүд ном соо яһала бии. Эсэгэ ороной бүхы шатануудта церковь гээшэ имагтал «арадые мунхаруулагша хара тамхин» байһан бэшэ, харин хүнэй сэдьхэлэй һайн һайхан талыень дэмжэн бадаруулдаг хүсэн байгаа гэжэ хүсэд һайса мэдэрхэеэ айһаарбди. Хүсэн сэдьхэлэй һайн һайханда хандадаг байһан туладаа церковь эсэслэн һүнэнгүй гаралсаа ха юм. Мүн тэрэ 20—30-аад онуудта хардалга-хамалгаһаа айхабтар ехээр хохидоо, церковь болон тэрэнэй кадрнууд үнэхөөрөөл һамна бута сохигдошоһон юм, энэ талаар церковь арад зонтоео нэгэ хуби заяатай байгаа гэжэ гүйсэд харуулнагүйбди. Шиидхэгдэнгүй үлэһэн эдэ мэтын олон асуудалнууд номой түгэсхэлэй үгэдэ табигдана. Тэдэниие шэнжэлэн шиидхэлгэ түүхэшэдэй хэрэг мүн.

А. САХАРОВ,
түүхын эрдэмэй доктор,
профессор.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

[Түгэсхэл. Эхинийнь 7, 8-дахи номернуудта].

УРАН-ТАНГАРИГ

— Хаан аба, танай зарлигаар Хитадай Гүмэн-Сэсэн хаанай Гүнжэ-Ногоон дангиные асаржа буулгаба гээшэб. Бэриеэ угтажа абаха танай эhо, тушаажа үгэхэ минии уялга болоно,— гэжэ айладхаба.

— hайн даа! Асараал хадаа болоо. Заал hаа асархал байха гэжэ таажал байгаа hэм. Байза, бэри болоошомнай хэр зэргэ шэнжэтэй, шэг шарайдаа ямар юм габ? Ошожо уулзаа hаа...— гээд, хаан hуури дээрэhээ бодоодхино.

— Яаха аргагүй гоё сэбэр, hайханиин ньшье hайхан байбашье...

— Юу?!— гэжэ хаан бадашан дуугарба.

— Үндэр түрэлтэ хаан аба, намайе хүлисэгты! hайханиин ньшье hайхан, теэд үнэр танар гээшэнь хүнэй дүтэ hуумаар бэшэ юм даа,— гэжэ Уран-Тангариг хаанай урда hүгэдэн байжа үгэлбэ.

— Юун, юун боложо байгаа юм!— гээд, хаан hуушаба:— Минии орон нютагые бузарлаhан, тиимэ үмхэй үнэртэйе юундэ асараабши?

— Хаан баабай намайе хүлисэгты! Ямар хэмэршье хадань асарха гэhэн танай захиралта байгаа бэлэй. Хитадай Гүмэн-Сэсэн хаанай таагдашагүй таабаринуудые таажа, дүрбэн түбиин дүрбэн хаашуулай тайжанарые таhа дүүрэжэ, амин голоо алдан шахуу ябажа, бэриетнай асарhамни хүреэ бэшэ юм гү?— гэжэ Уран-Тангариг уур сухалаар орьелhон шэнги болобо.

— Зай, тиимэл ха юм даа. Минии тайжын дуран болоно бээз. Минии уулзаhанайшье хэрэг үгы даа, нэгэл гэжэ асарhан хадаа тайжыемни абаашажа, тэрэ үмхэй үнэртэйтэеэ уулзуулха болоо бээзш даа. Хэрбээ яаха аргагүй тиимэ байгаал hаань, ши асарhан хадаа орон нютагтань бусаажа үгэхэ уялгатайш. Ойлгосотой гү?

— Тон ойлгосотой! Танай зарлигаар болог, үндэр түрэлтэ хаан аба!— гээд, Уран-Тангариг hэб гэнхэй гарашана.

— Уран-Тангариг үжэнгир үмхэй юумэ оложо, Гүнжэ-Ногоон дангиньн гэрэй үүдэндэ шэнгээжэрхинэ. Тэрэнэй hүүлдэ хаанай тайжые дахуулжа, дангиные гэрэй үүдэндэ абаашаад:

— Орожо хайрлагты!— гэбэ.

Хаанай тайжа гэрэй үүдэнэй барюул барибашье, үмхэй үнэртэнь тэсэжэ ядан, «оролтой гү, али байлтай гү?» гэжэ ээл-тээл болобошье, холоhоо зорижо ерэhэн хадань орожол гараха баатайб гэжэ бодоод, ама хамараа дэгэлэйнгээ хамсыгаар hайн гэгшээр бүглэжэ, үүдэ татан оробо ха. Харан гэхэдэнь гоё гээшэнь яаха аргагүй, сэбэр залуу басаган hууба. Тайжа хүбүүн үгэ дуушье гаралсангүй халаглаад гарашаба.

— Зай, ямар байнаб?— гэжэ Уран-Тангариг hураба.

— Сэбэрынь шье сэбэр даа, теэд би иимэ үмхэй хүнтэй үе наhан соогоо яажа hууха гээшэбиб! Намда хэрэггүй, утэр түргэн эндэhээ зайлуулагты! Одоо минии нюдэ аманда бү харуулагты,— гээд ябашаба.

Хаанай тайжын гараhанай hүүлээр, үнэхеереэл энэ хүн хамаргүй байhан хадаа, ама хамараа хамсыгаараа бүглөөд орожо ерэhэн байна гэжэ бодоод, ямар аргаар эндэhээ орон нютагаа бусалтайб гэжэ Гүнжэ-Ногоон дангина hанаандаа зээлэгдэбэ.

Тэрэ дары хаан басаганай ямар хэмэр тухай тайжа хүбүүнhээ дуулаhсараа, Уран-Тангаригые дуудуулжа асараад:

— Зай, хүбүүн! Минии тайжа хүбүүн шинии асарhан басагантай хэзээдэшье суутаа hуухагүй. hамган болгожо аба гээл hаатнай боожо ухэхэб гэжэ, үй-хай, уhа нюдэн болоно байна. Ши хүбүүн, тэрэ үмхэй үнэртэеэ хаанаhаа асараа хүмши, тэндэнь буулгажа үгэ!— гэжэ захирба.

— Хаан аба, танай захиралтые дуулажа байнаб!— гэжэ Уран-Тангариг дуугараад, түргэн мордожо, гоё hайхан тала нютаг оложо, хоюулаа hанаа сэдьхэлээ таалсан, хүдөө зоной дунда хүндэ ехэтэй болоожо, ан-бун гэжэ hуугаа гэhэн юм.

ШУРАН ДОРЖО

Шуран Доржо айхабтар арга мэхэтэй хүн байба. Шаазгайн дараад hууhан үндэгые дороhоонь мэдүүлэнгүй ходолон абаха, ябажа ябаhан хүнэй гуталайнь улые мэдүүлэнгүй хурсахан хутагаар хаха зүhэжэ абаха — иимэ шадалтай байhан юм гэхэ.

Тэрэ бүгэдэ хаанда дуулдаба. Хаан ехэ hонирхоод, тэрэ хүбүүнэй эрдэм шадалыень туршажа үзэхэ байна гэжэ бодоод, Шуран Доржые гэртээ татуулжа асараад:

— Зай, залуу хүбүүн, шамайе шаазгайн дараад hууhан үндэгые мэдүүлэнгүй дороhонь ходолжо абаха эрдэм шадалтай юм гэжэ дуулааб. Шадаха гүш?— гэжэ асууба.

— Шадахалби даа.

— Тиигээ hаа мүнөө hүни, хүн зоной унтаhан хойно, газаа байhан гар тээрмыем хэндэшье мэдүүлэнгүй абаха шадалтай hаа, абаарай. Хэрбээ шадаагүй hаашни, шамда толгойн саазаа хэхэб,— гэбэ хаан.

Шуран Доржо хүбүүнэй ерэхые ажаглажа байхын тула хаан ерэн дүрбэн нохойгоо гэнжэhээнь мулталжа, газаагаа hула байлгаба. Хоёр баатарынь таhалдангүй гар тээрмээ эрьюулнэ. Энээн сооhоо хэр зэргэ абажа шадаха аабши гэжэ хаан hанаа амархан hууна.

Энэ үедэ Шуран Доржын ерээд харахадань, ямаршье арга мэхээр орожо боломоор бэшэ байба, тиихэдэнь бусашаба. Гэртээ ерээд, туламаар дүүрэн яhа суглуулжа абаад, балхан сара аягаар дүүрэн шангатай зөөхэй абаад, хаанайдаа ерэбэ ха.

Ерэн дүрбэн нохойдонь яhаа нэжээдээр хаяжа hамааруулаад, сагшаа оробо. Нохойнууд яhанданъ дүрэдоод, аниргүй байжа үгэбэ. Балхан сара аягатай зөөхэйгөө гар тээрмын байдаг үүдэнэй дэргэдэ табижархеод, бээ нюугаад байна ха.

Нэгэ баатарынь газаашаа гараха дээрээ нүгөө нүхэртөө тээрмынгээ хажууhаа бү холодоорой гэжэ захяад гараба. Газаа гараhаар зөөхэйн үнэр абаад, бэдэржэ байhаар, үүдэнэй тэндэhээ олобо.

— Эй даа! Хаан баабаймнай мандаа hанаашархажа, үлдэхэдөө эдихэ зөөхэй бэлэн хэжэрхео ха юм,— гэжэ дуугараад, тэрэ зөөхэйгөө дууhан эдеэд, орожо нүхэртөө хэлэбэ.

— Минингээ хүбиие орхео гүш?— гэжэ hураба нүгөөдэнь.

— Үгы баранинень эдижэрхеоб.

— Намдаа юундэ үлөөнгүй эдеэбши!— гээд, нүхэрынь хараажа оробо, тиигэжэ байhаар хоюулаа hүгэлсэшэбэ ха. Тэрэ hамбаанда Шуран Доржо хүбүүн hэмээхэн ороод, тэрэ хоёрто мэдүүлэнгүй гар тээрмыень сэб шүүрэжэ, газаашаа гарашаба.

Хаанай үглөө эртэхэн баатарнуудаа эрьежэ ороходонь, тэрэ хоёрынь hүгэлсэhөөр байбал ха.

— Яагаа, юун болооб?— гэжэ хаан гайхан hураба.

— Хоюуландамнай зөөхэй асаржа табяа бэлэйт. Тэрэнээ энэ нүхэрни намдаа үлөөнгүй эдижэрхео. Тиигээд шуугаатай байнабди,— гэжэ нэгэнийнь харюусаба.

— Юу хэлэнэ гээшэбши!— Мүнөөхидөө мэхэлэгдэбэ бэшэ гүт? — гээд харан гэхэдэнь, гар тээрмэнь байрадаа үгы байба. Хаан хоёр баатараа hайн гэгшээр зэмэлээд, Шуран Доржодо мэхэлэгдэhэндээ уруу дүрүү болоhоор гэртээ оробо.

Хойто үглөөгүүр Шуран Доржо хүбүүн гар тээрмыень үргэлhөөр, хаанайда орожо ерээд:

— Энэ гар тээрмэ танай гү?— гэжэ хоротойгоор hураба.

— Бэрхэл хүбүүн байнаш даа. Мүнөө hүни гурбан хара жорооем мэдүүлэнгүй аба. Шадаа hаа, золдсо абахаш. Шадаагүй hаа, толгойн саазада орохош,— гэбэ хаан.

— Хаража үзүүжэм даа,— гээд, хүбүүн гараба.

Хаан гурбан жороо морео амбаар соо оруулаад, дээрэhээнь түмэр суургаар суургалаад, хоёр харуул табиба. «Эндэhээ абаад үзөөрэй»,— гэжэ дуугараад, гэртээ орошобо.

Шуран Доржо hүни болгожо ерээд, хаанай унтажа хэбтэхэ hамбаанда, хубсаhыень дууhыень абажа үмдөөд, хоёр харуулшанай хажууда ошоод:

— Мүнөөхимнай ерэнэ гү? — гэжэ хоёр харуулшанhаа hураба.

— Үгы, харагданагүйл,— гэбэ.

— Наряар болгоожо хаража байгаарайт,— гэжэ захяад ябашаба ха.

Шуран Доржо тээ hүни болгоод, нэгэ hаба архи барижа ерээд:

— Үни удаан байhандаа дааражашье болоот. Халуу оруулжа, нэгэ нэгые барижархигты,— гээд архияа аягалаад уулгана.

— Хаан баабай! hайн бэлэйт,— гэбэд.

— Нохой, нохой! Дахин удхажа бү уугарайт. hогтожо болохот,— гэжэ захяад, hабатай архияа орхеод гараба. Нэгэ хэды болсод дахин ерээд.— Нэгэ нэгые амталха гүт?— гэжэ хүбүүн hураба.

— Хаан баабай! Танай зарлигаар болог даа!— гэжэ хоёр харуулшан ама халамгайшаг байбад.

— Дааpaa hаа, нэгэ бага балгад гээд байгаарайт,— гээд, хүбүүн гаража ошоно.

Хоёр харуулшан хаандаа балсан байжа, балта балгаhаар шал hогтошобод ха. Энэ үедэ Шуран Доржо хүбүүн орожо ерээд, харуулшанай хармаанhаа мэдүүлэнгүй амбаарайнь түлхюур абаад гарашаба. Гурбан хөө хара жороо моридой нэгыень унаад, хоёрыень хүтэлөөд, гэр тээшээ хиидхэжэ ошобо.

Үглөөгүүр хаан харуулшадта ерэбэ. Хоёр харуулшанийнь мяхан hогтуу, унтшоод хэбтэбэд.

— Яагаа, юун болооб?

— hогтообди.

— Хаанаhаа архи абаабта?

— Танайнгаа үгэhые барихандаа имэрхүү байна хабди,— гэжэ хэлэбэд.

— Юу!.. Моридтнай хаанаб?— гэжэ хаан сошон дуугарба.

— Хаана гэжэ гү?..—гэжэ хоёр харуулшан хаанда юуншье харюу үгэжэ шадангүй, шал hогтуу найрагги хэбтэбэд.

Хойто үглөөгүүрнь Шуран Доржо хүбүүе хаан татуулжа асараад:

— Шадамараншье шадамар байнаш. Хайшан гээд мэдүүлэнгүй абабаш?— гэжэ hураба. Шуран Доржо хүбүүн ямар бэлэдхэл хэжэ орсоhнойнгоо тухай дууhан хэлэжэ үгэбэ.

— Бэрхэл байнаш! Үшөө нэгые туршаад үзэе. Мүнөө hүни минии hамганай гоё дэгэлые мэдүүлэнгүй абажа шадаха гүш?

— Туршаhууб даа,— гэбэ.

— Шадаагүй hаашни, шамда толгойн саазаа хэхэб!— гэжэ шангахан зарлиг гаргаба.

— Хэрбээ минии абажа шадаа hаа, яахабта?

— Энээнhээ хойшол шамайе нэрэтэй түрэтэй болгожо, зэмэ ашаагаа болихоб,— гэжэ тангариглан хэлэбэ.

Энэ hүни хаан hамгаа эгээн дээдэ дабхар гэртээ унтуулаад, өөрөө буугаа бариад, зэhээд hууна ха. Шуран Доржо хүл гартаа түмэр hабар хээд, гэр өөдэ абиржа гараад харана. Орожо боломоор бэшэ байхадань, ондоо арга мэхэ бэдэрхэ байна гэжэ шэбшэнэ. Үхэhэн хүнэй хүүр хүургаа сооhоо гаргаад, ээм дээрээ hуулгажа, гэрэй дээдэ дабхарай сонхоор харуулна. «Энэ шолмошни ерэбэ алтай» гэжэ хаан hанаад, буудажархина. Газарта «тус» гэhэн абяан хаанай шэхэндэ дуулдаба. Одоошье мэхэшэ хүбүүгээ хойшолонгүй дарабаб гэжэ hанабашье hаа, тэрэ хүбүүн мэргэн ухаатай, бэрхэл эрэ байгаа даа, хайран хүбүүе алажархиба хаб. hайн эрые hайса хадагалха хэрэгтэй гэжэ бодоод, хаан өөрөө хаража, нүхыень аятайханаар малтуулба. Шуран Доржые хүдөөлүүлээбди гэжэ мүнөөхи үхэhэн хүниие хүдөөлүүлбэд.

Тэрэ үедэ Шуран Доржо hэмээхэн хаанай хубсаhаар хубсалжа абаад, унтажа хэбтэhэн хатаниие hэрюулээд:

— Мэхэ ехэтэ хүбүүгээ хэмтэ газартань hайханаар хүргөөбди. Одоошье hанаагаа амаржа унтаха болобобди,— гэбэ.

— Гоё дэгэлыемни мэдүүлэнгүй мулталжа абажархина аа гү гэжэ айжа хэбтэhээр унтаашоолби,— гэжэ хатанийнь хэлэн хэбтэбэ.

— Шуран Доржо хүбүүн одоо нүхэн сооhоо бодохо бэшэ даа. Гоё дэгэлээ тайлаад, hанаа амархан унтаха болоо бэшэ гүш, мухамни,— гэбэ.

— Тиимэшье гү даа, хубсаhатаяа унтажа үзөөгүй аад, аягүйшэг байбал,— гэжэ хубсаhаа тайлаад, хатан унташаба.

Хатанай унтахалаар, мүнөө хүбүүн гоё дэгэлыень сэб шүүрэжэ абаад үгы болошобо.

Нэгэ хэды болоhон хойно хаан гэртээ орожо ерээд:

— Хатан абгаймни hайн нойрсобо гүш даа?— гэбэ.

— hаяхан орожо ерэhэн аад, юуень дахин дабтан hуранаш?— гэжэ хатан зүрхэ алдангяар дуугарба.

— Юугээ хэлэнэш? Шуран Доржо хүбүүгээ хээрэ хаялсаhанаа hая ерэбэлби. Яанаш, али шимни зүүдэлжэ хэбтэнэ гүш?— гэжэ дуугарба.

— Худалаар бү хэлэ! Шамайе хүн таагаагүй байгаа ха. Тэрэ хүбүүгээр шалтаг бариад, энээгүүр тэрээгүүр гүйжэ, залуу hамгадаараа залихайраад ерээ бэшэ гүш? Мэнэ hая хажуудамни хэбтэhэнээ hэмээхэн hард гэжэ бодоод, гараадхина бэшэ hэн гүш?— гэжэ сухалтайгаар дуугараад, буруу тээшээ хараад хэбтэшэбэ.

— Хажуудашни гү? Худал үнөөр бү жүтөөрхэ! Хардаа хадаа иигэжэ хардахашни гү?— гэжэ хаан сухалдан байhаар, hамганайнгаа хүнжэлыень хуура татан гэхэдэнь, hамганийнь шараа нюсэгэн хэбтэбэ.

— hэ, тадхай! Гоё дэгэлшни хаанаб?— гэжэ хаан асууба.

— Намhаа юу асуугаабши? Шуран Доржо хүбүүгээ hайхнаар хүдөөлүүлээбди, одоошье hанаа амархан унтаха болообди гэжэ хэлэхэдэшни, гоё дэгэлыемни мулталжа абажархина аа гү гэжэ хэлээ бэлэйб шамда. Тиихэдэмни Шуран Доржо хүбүүн одоо нүхэн сооhоо бодохо бэшэ, гоё дэгэлээ тайлаад, hанаа амархан унтаха болоош гээ бэшэ hэн гүш? Намhаа нюусаар тэрэ дэгэлыемни хэн hамгандаа бэлэглээд ерэбэш? Үтэр хэлэлши намда!— гээд, хатанийнь хэбтэри дээрэhээ дэбхэрэн харайн бодобо. Хаан хатан хоёр бэе бэедээ жүтөөрхэлдэн, наншалдаха дээрээ болон байба. Харин тэрэ үедэнь үглөө боложо, үдэр болобо.

Энэ үедэ Шуран Доржо хатанай гоё дэгэлые баринхай орожо ерээд:

— Хаан баабай хатан эжы хоёрто үглөөнэй мэндэ баярые хүргэнэм!— гэжэ үүдэнэй богоhо дээрэ зогсобо. Хаан хатан хоёр урда урдаhаа харалсаад зогсобо.

— Хаан баабай, хатан эжы, гоё hайхан hамган дэгэлыетнай абаа гээшэ гүб? Хэлсээтэ ёhоороо хэшэг буянаа хайрлаха сагтнай тулажа ерэбэ ха,— гэжэ хүбүүн нэгэ алхам урагшаа дэб гэбэ.

— Зүб бээз даа. Хүлhөө тороогүй аад, хэлэнhээ торохо гээшэ яагаа жэгтэй юм!— гэжэ хэлэхэтэйгээ хамта:— Минии оро дэбисхэр дээрэ тоорог тобог байhан янзатай. Та хоер!— гэжэ хаан үгэеэ таhалан, хүбүүн тээшэ даб гэбэ.

— Хаан баабай, намайе хүлисэгты! Танай хатан даараб гээд..,— гэжэ мүнөө хүбүүн энеэбхилэн байба.

— Энэ хүбүүн юу хэлэжэ байнаб? Ши өөрөө балшыса баригдаба бэшэ гүш?— гээд, хатан тээшээ дабшаба...

Шуран Доржо хүбүүн иигэжэ хаан хатан хоёрые мэргэн ухаагаараа мэхэлхысэ мэхэлжэрхео hэн ха.

ЗОЛ ШОР ХОЁР

Урда хада нэгэ үгытэй хүн үе наhан соогоо баяшуулай барлаг боложо, ехэ зобожо, тулижа ябаба. Нэгэтэ баян эзэнийнь барлагтаа иигэжэ хэлэбэ:

— Адуу малдаа шулуугаар хашаа барихамни. Ши уулын шулуу хемхалжа асараад, адуу малдамни шулуун хашаа бариха болобош. Тэрэнэйш түлөө үхибүүдтэшни аарса үгэхэб,— гэбэ.

Тэрэ үгытэй хүн хайлаа hүхөөр хадын хабсагайн шулууе ханхинаса хайна, сабшана, уулын шулууе улаа бутарсань оглор сабшана. hүни үдэр илгадгүй хүдэлмэрилhэндээ үе мүсынь hалгаанажа, хүл дээрээ тогтохо тэнхээгээ алдан, хабсагай уруу мухаришаба.

— Бодо!— гэhэн абяанай шэхэндэнь дуулдахада, мүнөө барлаг солоо орожо, нюдөө нээбэ. Нэгэ үхибүүн хажуудань байhанаа:

— Гэртээ бусагты, үхибүүдтнай үлдэжэ, даарожа, уйлалдажа hууна,— гэбэ.

— Үгы, бишни баян эзэнэйнгээ ажал хүдэлмэриень дүүргэнгүй гэртээ бусаха аргагүйлби,— гэбэ барлаг.

— Баян хүнэй ажал хүдэлмэриие унагараа бодотороошье, үхэтэрөөшье хээ hаа, захадань гарахагүйш. Амитай голтойдоо бусаал hаашни дээрэ,— гэжэ хэлэбэ.

— Ши хэнэй хүбүүн, хэн гээшэбши?— гэжэ барлаг гайхан hураба.

— Би Зол гээшэб?

— Намда зол үгы юм гү? Юундэ би үе наhаараа зобожо тулижа ябаха хүн гээшэбиб? Би хара хүлhэнэйнгөө адхарса хүдэлмэрилнэб. Теэд юундэ намда зол байхагүй юм?

— Шамhаа адхарhан шүүhэ шэмые баян эзэншни хубалзашэнги hэрсоод газарта зоожо байдаг юм. Тэрэниие харахадаа, би шамайе хайрланам. Би шамда туhалхаяа ерээб,— гэжэ Зол хэлэбэ.

— Ай, зол жаргални! Намдаа туhалыш,—гэжэ баруун гартаа хайлаа hүхэеэ бажууhаар, тэнхээ тамир орожо, өөдөө үндыжэ бодобо.

— Үдэшэ харанхышаг болгоод, намтай суугаа баян эзэнэйдээ ошолдохош,— гэжэ хэлээд, Зол ябашаба.

«Зол Шор хоёр урилдажа ябаха юм гэжэ хэлсэгшэ. Шор гээшэнь намтай, Зол гээшэнь хэнтэй байба гээшэб? Баян эзэмни ажал хүдэлмэри хэдэггүй аад, зөөри хуряана, ажал хүдэлмэри ехээр хэдэг би арадаа үмдэхэ хубсаhагүй, амандаа эдихэ хоолгүй ябахамни хайшаа гээшэб?»— гэжэ тэрэ барлаг бодолгодо хатан уйдана.

Тиигэжэ hуутарнь харанхышаг болобо. Зол ерэбэ:

— Зай, ябаа!— гээд, баян эзэнэй тээшэнь дахуулаад ошобо. Баян эзэнийнь тэбшээр обоймо тарган мяха урдаа табяад, өөдөө хараха забдагүй мяхаа зубаржа hууба. Баянай hамган барлагтаа эдеэ хоолой үлөөдэhэ хаядhа, уушха, гүзээ, гэдэhэ урдань түлхижэрхинэ.

Баян эзэнийнь барлагаа хелойн хараад:

— Эдихэдээ эзэнэй, хүдэлмэрилхэдөө минии гэжэ hанаад хүдэлмэрилхэ ёhотойш. Малаймни шулуун хашаае хэзээ барижа дүүргэхэ хүмши! Яагаа ноохой нобшоор хүдэлмэрилнэш! Үглөөнhөө ошожо, хэжэ байhан хүдэлмэриешни шалгаад үзэхэл байхаб. Хэрбээ биражэ хүдэлмэрилөөгүй байгаа hаашни, амидыгаар зуда мяхыешни зүhэжэ абахаб! hамган, энэ барлагтаа хилгааhан дэбисхэр дэбдижэ үгөөрэй, үглөө эртэхэн бодохонь хэрэгтэй,— гэжэ хэлээд, оро дэбисхэртээ оробо.

Хүнүүдэй унтаhан хойно Зол ерээд хэлэбэ:

— Энэ гуламтыень малта.

— Юундэ?— гэжэ барлаг сошон асууба.

— Шамhаа адхарhан хара хүлhэн тэндэ байха,— гэбэ Золынь.

Барлаг гайхажа байгаад баян эзэнэйнгээ гуламтые малтана.

[Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто].

Ц-Д. ДОНДОКОВА,
БУРЯАДАЙ АРАДАЙ ПОЭТ.

Сагаан

Сагаан сэдьхэлээ гамная,
Самсынгаа хармаанда холо хадагалая.
Хара сэдьхэлэй байбал —
Хаяхэ сэсшань һэегүй.

* * *

«Хүлеэлгэһэн битнай ерэбэб»,— гээд
Хүндэтэ Сагаан һарамнай бууба даа...
Сагаан торго хиисхээд,
Бултанаймнай баяр болобош,
Сагаан сэдьхэлээ дэлгээд,
Буряад хото, хүдөөдэмнай
Шинии нэрэтэ үдэртэ
Сэнхинүүлээд дайдамнай сайрана,
Сэдьхэл сагаахандаар хайрана,
Шэнэ жэлнай,
Шэнэ үдэрнай,
Шэнэхэн еһо заншалаараа
Шэмэглэн ерэбэш байдалымнай,
Золгохо һайхан еһоороо
Зонойнгоо заншалаар мэндэ сайнаа!
Сагаан үдэр,
Сагаан сэдьхэлнай мандалай!
Хүндэтэ Сагаамнай,
Хүхихын хожуугаар хүдэлхэ гээш,
Тоһон хүлһөө гаргажа,
Томохон түйлалтадаа хүрэ гээш,
Зүб лэ даа, зүб.
Зүрхэ алдажа байнагүйбди,
Баймгада баригдаһамнай хүрөө,
Байдалаа шэнэдхэхэмнай мүнөө,
Хооһон үгөөр хонео олодхохогүйш,
Хии үгөөр хилээмээ олохогүйш,
Зүб лэ даа, зүб!
Зүрхөөрөө шиидэжэ оролдохомнай,
Зүг бүхэндэ хүнүүднай оролдонхой,
Хүлисэ, һүүлээ хүдэлгөөд байнагүйбди,
Хүрэжэ зарсаһые хүдэлгэхэ бэлэн бэшэ,
Хүзүүсээ орожо, хүрзөөрөө һэшэ!
Зэ! гэжэ
Зэргэ хүсөө абабал,
Хэзээ бидэ Зүблэлтынхин
Хэлэгшэдээ хүрөөгүй байгаабибди.
Арад зонойнгоо үнэн һүгдэ
Арюухаяарнь абажа ябахал даа—
Заабол,
Заншал болгон!
Сагаахан һүниин оршомдо
Сагаахан бодолдо абтабаб,
Харежа һанажа ябаһанаа
Хамагынь тандаа дэбтэбэб,
Эхи захагүй Замбиин
«Элһэн» боложо түрөө хадаа,
Элһэеэ мүли мүлиһөөр
Эрдэни шулуун болгохол даа.
Эрдэни тэрэ шулуундаа
Энхэргэн сэдьхэл олгохол даа.
Сагнай далайдаа далбагаа үргөө,
Сагшадаа энэ далбага доро
Эрхэбэшэ өөрыгөө
Эрхим далайша болгохол даа,
Тиибэл —
Тэмсэ, тули, түйлэ!
Тэрэ энэ гэжэ бү уйла,
Наран орожол байха,
Наһан ошожол байха...
Ааг-зааг гэлтэгүй,
Алтан наһанай
Алтан аргамжаа
Абирхал даа, абирха,
Газарай гэбаһаа гараагүй хадаа,
Гарбалаа мартажа болохогүй,
Дэлхэйнгээ жама еһо
Дээдэ зэргээр мэдэхэ шухала,
«Тэнгэриһээ ахаб»,— гээд гүйлтэгүй,
Тэнгэриингээ жама еһо шудала.
Энэ хирын үмэнэ
Элшэтэ мүнгэн хүрдэмнай
Сансарай ботиео иражал байха,
Сагаан хараяа илгажал байха,
Һагшууреар һагшагдаһандал,
Хара сагаан илгаржал байха,
Оройдоол хоерхон үнгые
Онсолхо, илгаха түбэгтэйш байжа болохо.
Хуби заяанай гораар һагшабал,
Хуу илгараад байха заабол,
Илгархые хүлеэлтэгүй,
Эхилэ ши, өөрөө,
Эрхэбэшэ мэдэрэ үе мүсөөрөө,
Айжа, гайхажа байлтагүй,
Ажалайнгаа ябажа үгөөгүй һаа,
Арадайнгаа этигэмжэдэ хандэ,
Арга эрхэгүй түһалха,
Этигэ!
Этигэлгүй эды ехые
Ээм дээрээ абаха бэрхэ.
Этигэлшэни эрхим зэбсэг болохо,
Эрмэлзэлшэни эрһэнээ олохо,
Этигэ!

АРЮУН СЭБЭР СЭДЬХЭЛҺЭЭ

В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ хүүгэдэй жасын байгша оной январиин 7-до эмхидхэһэн түйлэй ехэ телемарафониие манай округой олон зон анхаралтайгаар хараһан, һонирхоһон байгаа. 24 часай энэ программа жасын ажал ябуулгада үсөөн бэшэ зоной анхарал хандуулжа, тэрэнэй хэмжээ ябуулгада хабаадахые урилаа бэлэй. Совет общество түбһын түрүүндэ үншэн хэнээ, ядуу байдалтай үхибүүдтэ анхарал хандуулдаг гээшэ. Гэхэтэй хамта, энэрхы сэдьхэлэй ба элүүр энхын жаса һүүлэй үедэ ядаһан, тулиһан хүнүүдтэ горитойхон туһаламжа үзүүлдэг болоо.

Эдэ бүгэдэ үйлэ хэрэгэй гүн удхые зүбөөр ойлгоһон нютагаймнай эрхим түрүү хүнүүд В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ хүүгэдэй болон бусад жасануудта туһаламжа болгон мүнгэ зөөри оруулжа захалаа. Агын районой Шулуутайн Дылгыровэй нэрэмжэтэ колхозой тэжээл үйлэдбэрилдэг цехые даагша Жамьян Жанабазаров нютагтаа түрүү үзэл бодолтой хүн гэжэ тоологдодог. Залуудаа шуран, солбон, бэрхэ спортсмен ябаһан юм. Волейболоор, хүнгэн атлетикээр үнгэргэгдэһэн районой, округой мүрысөөнүүдтэ нэгэтэ бэшэ хабсаргалсажа, шангай һууринуудые эзэлдэг һэн. Мүн уран һайханай бүлгэмэй эдэбхитэй гэшүүн байһан. Мүнөөшье хатархадаа, залуушуулда мүхөөгөө үгтэдэггүй, шуран солбон нүхэр юм.

Жамьян Жанабазаров энэ удаа өөрыгөө үшөө нэгэ һайн талаһаа хэрүүлбэ. Тэрэ һаяхан В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ хүүгэдэй жасада нөөсэлһэн 1000 түхэриг мүнгэ оруулба. Манай дунда арюун һайн сэдьхэлтэй хүнүүдэй олошорбол, орон доторнай үншэн хэнээ, ядаһан, тулиһан [illegible] бүүд байхаа болихонь дамжаггүй.

Б. ГАРМАЖАПОВ.

ЮРЫН ЛЭ ЕҺО ГУРИМ

Мүнөөдэр манай газетэдэ Вознесениин настоятель игумен Мортирий айлшалба.

— Православна шажанай еһо гурим юрын лэ юм. Бурханда үнэн зүрхэнһөө шүтэ, дүтынгөө хүнүүдые хүндэлэ, ан амитанда хайра гамтайгаар ханда гэжэ бурханай ном сао хэлэгдэнэ. Ямаршье хүн өөртөө муу юумэ хэхэгүйе хүсэбэл, бусадташье хорогүйгөөр, энэрхы сэдьхэлтэйгээр хандахал. Энэмнай юрын лэ еһо гурим гээшэ. Тэрэниие хүн бүхэн харин нягтаар сахиха еһотой. Энэ еһо гурим мартагшад хэды ехэ хохидолдо ородог бэ.

Үглөөдэр — амаралтын үдэр. Энэ үдэр бүхы юумэ хүлисэхэ, ямаршье асуудал эбэй еһоор шиидхэхэ хэрэгтэй. Хүн бүхэндэ энэрхы һайхан сэдьхэлтэй байхые хүсэнэб.

Дуугаа үгэлгэ хэды сэнтэйб?

Алиень тоногоо гү?

Эрхим һайн эд бараа элбэг ехээр! һайн лэ уряа-лозунг байгаа даа. Тэрээн тухайгаа мартажархиһамнай халагламаар. Теэд үнгэрһэн пятницада, субботодо, воскресеньдэ дурдан һанаабди. Хэдэн часай туршада эрхим һайн эд бараан элбэг болошоод байгаал. Үнинһөө хойшо магазинуудай прилавогууд дээрэ эрхим эд бараа харахаяа болишонхойбди. Харин эндэ харан гэһээмнай импортнэ магнитофонно кассетэнүүдые худалдажа байба гээшэл! Хүүгэдэй хитад костюмууд болон платинууд! Һахал хюһадаг хурса эринүүдые худалдаа! Француз духи, кроссовконууд, «варенконууд» элбэгээр худалдагдаа! Энээндэ этигэжэ ядаад, ээлжээндэ зогсобо гээшэбди. Үглөөдэртөө баһал дуратай эд бараагаа худалдажа абаха гээшэ гүбди. Энээндэ этигэхэнь хүшэршэг байна. Юундэб гэхэдэ, һунгалтын урдахи кампани хизааргүйгөөр үргэлжэлжэ байхагүй бшуу. Юундэб гэхэдэ, городой хүн зон дээдын газарнуудта гомдолнуудые бэшэжэ, элдэб ноедые тушаалһаа буухыень, тараахые эрилтэ табижал байхагүй ха юм. Хүн зоной талмай дээрэ сугларжа, хододоо митинг үнгэргэхэ сүлөөнь болохогүйл. Хэрбээ «Багдадта амгалан тайбан байгаа һаань», манда эрхим һайн эд бараа элбэг ехээр абаһанай хэрэггүй болохо бэшэ гү!

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора — 2-34-06, секретариата — 2-34-41; отделов: идеологический — 2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования, переводов — 2-40-57, корректорская — 2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-00347.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.